

כרם נבות

החקלאות הישראלית בגדה המערבית

אוקטובר 2013

כרם נבות

יכרם נבותי: החקלאות הישראלית בגדה המערבית

א ויהי אחר הדברים האלה, כרם היה לנבות היזרעאלי אשר ביזרעאל, אצל היכל אחאב מלך שמרון. ב וידבר אחאב אל נבות לאמר: תנה לי את כרמך ויהי לי לגן ירק כי הוא קרוב אצל ביתי ואתנה לך תחתיו כרם טוב ממנו, אם טוב בעיניך אתנה לך כסף מחיר זה. ג ויאמר נבות אל אחאב: חלילה לי מיהוה מתתי את נחלת אבותי לך. ד ויבא אחאב אל ביתו סר וזעף על הדבר אשר דבר אליו נבות היזרעאלי, ויאמר: לא אתן לך את נחלת אבותי, וישכב על מטתו ויסב את פניו ולא אכל לחם. ה ותבא אליו איזבל אשתו, ותדבר אליו: מה זה רוחך סרה ואינך אכל לחם. ו וידבר אליה: כי אדבר אל נבות היזרעאלי ואמר לו: תנה לי את כרמך בכסף או אם חפץ אתה אתנה לך כרם תחתיו, ויאמר: לא אתן לך את כרמי. ז ותאמר אליו איזבל אשתו: אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל, קום אכל לחם ויטב לבך אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי. ח ותכתב ספרים בשם אחאב ותחתם בחתמו, ותשלח הספרים אל הזקנים ואל החורים אשר בעירו הישבים את נבות. ט ותכתב בספרים לאמר: קראו צום והשיבו את נבות בראש העם. י והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעדהו לאמר: ברכת אלהים ומלך, והוציאהו וסקלהו וימת. יא ויעשו אנשי עירו הזקנים והחורים אשר הישבים בעירו כאשר שלחה אליהם איזבל, כאשר כתוב בספרים אשר שלחה אליהם. יב קראו צום, והשיבו את נבות בראש העם. יג ויבאו שני האנשים בני בליעל וישבו נגדו ויעדהו אנשי הבליעל את נבות נגד העם לאמר: ברך נבות אלהים ומלך, ויצאהו מחוץ לעיר ויסקלהו באבנים וימת. יד וישלחו, אל איזבל לאמר: סקל נבות וימת. טו ויהי כשמע איזבל כי סקל נבות וימת ותאמר איזבל אל אחאב: קום רש את כרם נבות היזרעאלי אשר מאן לתת לך בכסף כי אין נבות חי כי מת. טז ויהי כשמע אחאב כי מת נבות, ויקם אחאב לרדת אל כרם נבות היזרעאלי לרשתו.

(מלכים א', כא, א-טז)

אוקטובר 2013

עבודת שטח, מיפוי, כתיבה ותצלומים: **דרור אטקס**, 'כרם נבות'
ייעוץ משפטי וכתובת הנספח המשפטי: עוה"ד **קמר מירסקי-אסעד**, 'שומרי משפט - רבנים למען זכויות האדם'
עריכת לשון בעברית: **לילך צילנוב**
עריכת תרגום: **מרב בוך**
מפות ותרשימים: **יאיר שפירא**

דו"ח זה רואה אור במימונה ובסיועה הטכני של דיאקוניה. תוכנו של דו"ח נכתב על ידי המחבר ועל אחריותו ואינו מייצג בהכרח את עמדתה של דיאקוניה.

כרם נבות הוא ארגון ישראלי אזרחי שהוקם בשנת 2012. הארגון עוסק במעקב ובמחקר באשר למדיניות הקרקעות הישראלית בגדה המערבית. שיטות המחקר המיושמות בכרם נבות פותחו על סמך ניסיון רב שנים בעבודת שטח ובמחקר בתחום זה.

אנו מודים לפרופ' גיא סטקלוב על עזרתו בעיבוד הנתונים שנאספו בסקר שדו"ח זה מבוסס עליו; לעו"ד נטע עמר-שיף מדיאקוניה - המרכז למשפט בינלאומי הומניטרי, על עצותיה והערותיה בשלבים השונים של חיבור הדו"ח; לגברת יהודית אלקנה על הסיוע בהגהת הגרסה העברית ולמר עידן בריר על עזרתו בתרגום מסמכים משפטיים מערבית.

תצלום השער: אלכס ליבק, הכפר פרוש בית דגין וברקע ההתנחלות חמרה

עיצוב: מרואן חמד, אינטרטק, רמאללה

*בכמה מקומות לאורך דו"ח זה נבדלת הגרסה העברית מהגרסה האנגלית, שפורסמה לא מכבר, וזאת בשל שינויים שהתקבלו בזמן שחלף מפרסום הגרסה האנגלית, וכן בשל כמה טעויות תרגום שנפלו בה.

תוכן העניינים

6	תקציר מנהלים
15	הקדמה
22	חלק ראשון: המסגרת התמטית והמתודולוגית של הדו"ח
25	חלק שני: אמצעי ההשתלטות הרשמיים והלא-רשמיים על אדמות הגדה המערבית וההקשר המשפטי
38	חלק שלישי: הבקעה וההר - שתי טיפולוגיות של חקלאות ישראלית בגדה המערבית ואמצעי ההשתלטות הבלתי רשמיים
68	חלק רביעי: ממצאי הסקר
87	סיכום ומסקנות

נספחים:

נספח א': מקרה מבחן - פלישות חקלאיות של מתנחלים באזור ההתנחלות שילה ומאחזיה 89

נספח ב': סקירה משפטית: ההגנות המשפטיות העומדות לפלסטינים מפני פלישת מתנחלים לאדמותיהם על פי הדין המקומי בגדה המערבית 106

עוה"ד קמר מישרקי-אסעד מנהלת המחלקה המשפטית, 'שומרי משפט - רבנים למען זכויות האדם'

האינדאל הציוני של חקלאות יהודית בארץ ישראל הגיע לגדה המערבית חודשים ספורים אחרי תום מלחמת ששת הימים, ביוני 1967. כפי שדו"ח זה מראה, במהלך הזמן נעשתה החקלאות לאמצעי מרכזי בידי תנועת המתנחלים לתבוע ולקיים בפועל שליטה על חלקים נרחבים מן הגדה המערבית, אגב הסכמה גלויה או מרומזת של המדינה ותמיכה ישירה או עקיפה שלה. המתנחלים הראשונים בגדה ראו בחקלאות אמצעי נוסף שבעזרתו אפשר לבסס את ההתיישבות היהודית בגדה משלוש בחינות עיקריות: מבחינה **אידיאולוגית-דתית** החקלאות העצימה את הטענה שההתנחלויות הישראליות ביהודה ושומרון הן חזרה לינחלת האבות ולתקופות שבהן הייתה החקלאות מקור פרנסתה של האוכלוסייה היהודית הקדומה שחיה באזור; מבחינה **כלכלית** הייתה החקלאות מסד כלכלי שעליו יכלו ההתנחלויות הראשונות להתקיים ולהתפתח, אף על פי שעם חלוף הזמן נהפכה החקלאות למקור מחייה בעל חשיבות משנית עבור אוכלוסיית המתנחלים בכללה; ומבחינה **טריטוריאלית** הייתה החקלאות לאמצעי חשוב בהרחבת הנפח הטריטוריאלי של מפעל ההתנחלות.

בשנים האחרונות התרחב מאוד השטח המעובד על ידי מתנחלים ישראלים בכל רחבי הגדה. כיום מתקיימת פעילות חקלאית של ישראלים ביותר מ-93,000 דונמים. שטחים אלו פזורים בין הנקודות הצבאיות, המאחזים, ההתנחלויות והכבישים העוקפים בגדה המערבית. שטח זה גדול בהרבה משטחם הבנוי של ההתנחלויות והמאחזים (העומד על כ-60,000 דונמים, בלא שטח השכונות הישראליות בירושלים המזרחית); יותר מכך, הגידול המהיר ביותר של שטחים חקלאיים מתרחש דווקא סביב התנחלויות שהוקמו כקהילות שבעבר לא התקיימה בהן פעילות חקלאית ממוסדת בעלת נפח משמעותי. פעילות זו היא חלק ממהלך רחב ועתיר אמצעים שמטרתו המוצהרת היא להרחיב את השטחים שבשליטת מתנחלים ישראלים ברחבי שטח C. מאחורי המציאות שמתאר הדו"ח עומד רציונאל טריטוריאלי מובהק: ביחס לבנייה בהתנחלויות או במאחזים, ההשתלטות החקלאית על שטחים דורשת מעט משאבים ומעט זמן ומסייעת במהירות לקביעת עובדות בשטח.

מטרתו של הדו"ח היא להוסיף רובד נוסף לדיון בסוגיית התרחבותן של ההתנחלויות בגדה. בדרך כלל הדיון הציבורי בסוגיית ההתנחלויות מתמקד בנושאים כגון בנייה בהתנחלויות גופא, הקמת מאחזים, גידול דמוגרפי של אוכלוסיית המתנחלים והטבות שונות שהם זוכים להן. את סיפורה של החקלאות הישראלית בגדה ממעטים להזכיר בדיון הזה, אף שהשלכותיו על הגדה המערבית ועל האוכלוסייה הפלסטינית החיה שם מרחיקות לכת.

דו"ח זה סוקר מגוון היבטים הקשורים בחקלאות הישראלית בגדה המערבית, ובעיקר את ההתפתחויות והשינויים שחלו בתחום זה ב-15 השנים האחרונות (1997-2012). הדו"ח מתאר את דרכי ההשתלטות של מדינת ישראל ושל המתנחלים על קרקעות לצרכים חקלאיים - הן את הדרכים הרשמיות, והן את הדרכים שאינן רשמיות - וכן את מקומה של ההשתלטות לצרכים חקלאיים במאמץ הכולל להשתלט על קרקעות בגדה המערבית.

כפי שמראה הדו"ח, ההשתלטות הסיטונאית על שטחים חקלאיים אינה מהלך המתבסס רק על מאמציהם של מתנחלים ספורים או אף של התנחלויות שלמות, אלא מהלך המתנהל על פי תכנון ממסדי ארוך טווח ועתיר תקציבים שכמה גורמים ממשלתיים וציבוריים עומדים מאחוריו זה שנים, אף שלעיתים קרובות הוא נוגד את דין הצבאי הישראלי החל באזור.

חלק ראשון: המסגרת התמטית והמתודולוגית של הדו"ח

הדו"ח מבוסס על סקר מקיף וחסר תקדים בהיקפו. בסקר זהו ומופו יותר מ-93,000 דונמים של קרקע המשמשת לחקלאות ישראלית בגדה המערבית, ותועד הגידול בשטח החקלאי בתקופה שבין 1997 ל-2012. הסקר מסווג את האזורים שיש בהם חקלאות ישראלית בגדה על פי כמה משתנים: השנה שבה החלה פעילות חקלאית ישראלית במקום; אמצעי ההפקעה של הקרקע (הכרזה על שטח צבאי סגור,

הכרזה על אדמות מדינה, חילופי שטחים, נכסי נפקדים, השתלטות יפראטית של מתנחלים על שטחים פרטיים; סוג הבעלות על הקרקע (בעלות פלסטינית פרטית, בעלות ציבורית [אדמות מדינה], בעלות הווקף המוסלמי, או בעלות יהודית מלפני 1948); המועצה האזורית שהקרקע שייכת אליה; אפיון אוכלוסיית המתנחלים במקום (דתיים/חילונים); מיקום השטח החקלאי ביחס לשטח השיפוט של ההתנחלות (בתוכו או מחוצה לו), וסוג היבול או הענף החקלאי. כדי לקבוע מהו מעמדה של כל חלקה, הן מבחינת הבעלות עליה, הן מבחינת שיוכה לתחום השיפוט של התנחלות כלשהי, הצלבנו נתונים עם שכבות מידע רשמיות שמקורן במנהל האזרחי. מידע זה הועבר לרשותנו בשנים 2007-2012 (והוא מעודכן למאי 2012) בעקבות סדרה של פניות ועתירות שהוגשו על בסיס חוק חופש המידע. על כן אפשר לראות במידע המוצג בדו"ח שיקוף נאמן של הנתונים הישראליים הרשמיים.

חלק שני: אמצעי ההשתלטות הרשמיים והלא־רשמיים על אדמות הגדה המערבית וההקשר המשפטי

מאז תום המלחמה ביוני 1967 עשתה ישראל שימוש באמצעים שונים כדי להשתלט על קרקעות בגדה. שני האמצעים הרשמיים שנעשה בהם שימוש נרחב במיוחד לשם השתלטות על אדמות הגדה בכלל ולשם השתלטות לצרכים חקלאיים בפרט הם תפיסות קרקע לצורכי ביטחון והכרזה על אדמות מדינה. מלבד האמצעים הרשמיים שרשויות מדינת ישראל נקטו כדי להשתלט על קרקעות בגדה המערבית, עודדה המדינה לאורך השנים בדרך בלתי רשמית פלישות של מתנחלים לשטחים נוספים, הן לאדמות ציבוריות (אדמות מדינה) והן לאדמות שבבעלות פלסטינית פרטית. מכאן שחלק ניכר מהחקלאות הישראלית בגדה המערבית הוא תוצאה של פעילות עבריינית בלתי חוקית, הן על פי החוק הבינלאומי, הן על פי החוק הצבאי והחוק האזרחי הישראלי. המציאות העגומה המתוארת במסמך זה לא הייתה יכולה להתקיים בלי הימנעותה הכמעט גורפת של המדינה מאכיפת החוק על מתנחלים המשתלטים בלתי חוקית על אדמות פלסטיניות ותוקפים פלסטינים כדי לגרשם מאדמתם. למעשה, עד היום ידוע רק על מקרים ספורים שבהם הורתה המדינה לעקור חלקות שנטעו מתנחלים באופן בלתי חוקי בגדה.

חלק שלישי: הבקעה וההר - שתי טיפולוגיות של חקלאות ישראלית בגדה המערבית ואמצעי ההשתלטות הבלתי רשמיים

החקלאות הישראלית בגב ההר

החקלאות הישראלית בגב ההר מבוססת בעיקרה על גידולי גפנים, זיתים ועצי פרי נשירים, שהאקלים הקריר יחסית בחורף מתאים להם. רוב התנחלויות גב ההר נועדו להיות קהילות פרווריות ולא יישובים חקלאיים, אך בשנים האחרונות נהפכו שטחים נרחבים סביב ההתנחלויות האלה לאזורים חקלאיים שמתנחלים מהאזור מעבדים אותם. אחת הסיבות לכך היא אופי האוכלוסייה - חלק הארי מהאוכלוסייה הישראלית החיה בהתנחלויות גב ההר היא אוכלוסייה דתית, ורבים מהמתנחלים ביישובים אלו רואים ביישוב ארץ ישראל ובעיבוד חקלאי של אדמותיה לא רק מעשה פוליטי, אלא גם מצווה דתית. על פי הערכות זהירות, בשנים האחרונות נסגרו לכניסת פלסטינים עשרות אלפי דונמים סביב ההתנחלויות באזור זה (מרביתם בבעלות פלסטינית פרטית), ועל חלקים ניכרים מהשטחים האלה השתלטו מתנחלים והחלו לעבד אותם. בכמה מקומות לאורך הרכס ההררי חדרו מתנחלים גם לשטחים המוגדרים אזור B, בניגוד גמור להסכמי אוסלו (בשטחים אלו יש לפלסטינים סמכויות אזרחיות מלאות, ואין בהם, ולא יכולה להיות בהם, כל התנחלות או נוכחות קבועה של מתנחלים). השתלטות לצורכי חקלאות באזור זה קשורה קשר הדוק לאמצעי השתלטות נוספים שהמתנחלים נוקטים, כגון הקמת מאחזים, פריצת דרכי גישה יפראטיות, והשתלטות על אזורים בעלי ערך נופי כדי להופכם לאטרקציות תיירותיות, הכול בעידוד הרשויות.

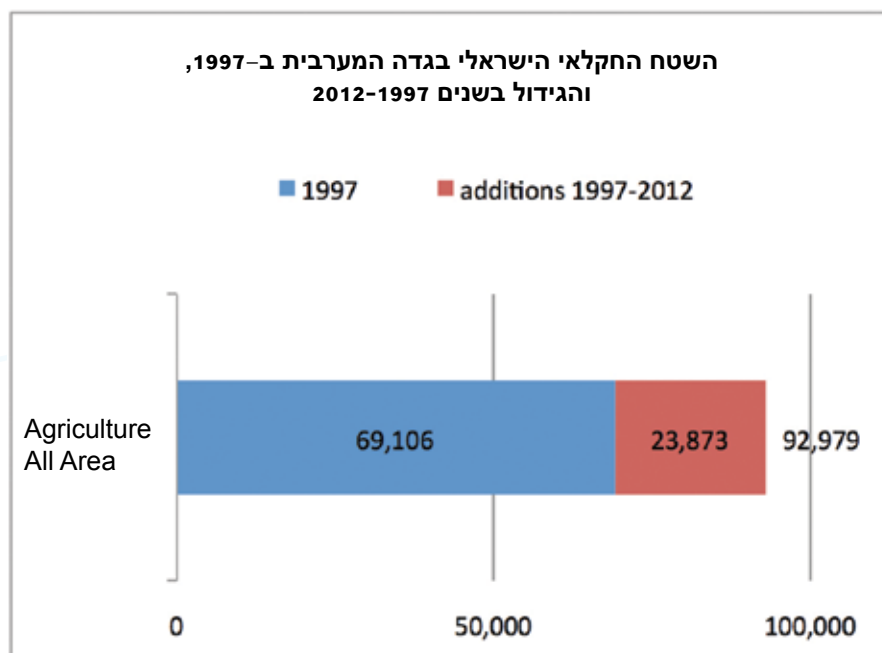
החקלאות הישראלית בבקעת הירדן ובצפון ים המלח

התנחלויות רבות בבקעת הירדן הוקמו בעשור הראשון שלאחר 1967 ותוכננו מלכתחילה להיות יישובים חקלאיים. החקלאות הישראלית באזור זה מתבססת בעיקר על תמרים, על גידולי פלחה ועל גידולי חממה, המתאימים כולם לאקלים החם והיבש השורר במקום. ההתנחלויות הישראליות בבקעת הירדן משתייכות לשתי מועצות אזרחיות: בקעת הירדן ומגילות. שטחיהן של המועצות האלה משתרעים על

כמעט 1,500,000 דונמים, וחיים בהן רק כ-9,500 מתנחלים. כ-80,000 פלסטינים מתגוררים בבקעה (כ-90 אחוזים מאוכלוסיית האזור), אך הגישה שלהם לרוב הקרקעות חסומה, משום שמרביתן הועברו להתנחלויות לצרכים חקלאיים. נוסף על כך, כבר בסוף 1967 נסגר אזור הגבול של הגדה המערבית עם ממלכת ירדן לכניסת כל אדם, למעט אנשים שקיבלו היתר מיוחד מהמפקד הצבאי (יצו 151). גודל האזור הסגור הוא כ-170,000 דונמים, ומתוכו כ-50,000 דונמים הם בבעלות פלסטינית פרטית. כך הועברו אלפי דונמים של פלסטינים באזור הזה לידי מתנחלים ישראלים, והיום מעבדים מתנחלים ברצועה זו 8,600 דונמים. מאפיין נוסף של החקלאות הישראלית בבקעת הירדן הוא שאלפי דונם של שטחים חקלאיים הנמצאים סביב ההתנחלויות נלקחו משליטת הווקף המוסלמי והועברו לידי המתנחלים, אף שמעמדם זהה לזה של אדמות בבעלות פרטית, והמדינה אינה יכולה להפקיע אותם באופן חוקי. שלוש התנחלויות יושבות באופן מלא על אדמות וקף: נתיב הגדוד, נערן וייט"ב, וחלק ניכר משטחיהן החקלאיים של התנחלויות אלו גם הוא רשום כאדמות וקף.

אחד הממצאים המדהימים של דו"ח זה הוא שאלפי דונמים של קרקעות שישראל השתלטה עליהם באמצעים שונים ברחבי הבקעה והועברו להתנחלויות לצרכים חקלאיים מושכרים נכון להיום לפלסטינים תושבי הגדה. חקלאים פלסטינים אלו משלמים דמי שכירות למתנחלים בעבור שימוש באדמות שהמתנחלים קיבלו בחינם מהמדינה, שגזלה אותם מקהילות פלסטיניות או מפלסטינים פרטיים. במקרים מסוימים השוכרים הם פלסטינים תושבי ישראל, ואפילו יהודים חיים בתחומי הקו הירוק. התופעה המכונה בערבית יד'מאן (כלומר 'ערבות' או 'יחזה') קיימת בעיקר באדמות שבהן היה נהוג לגדל ירקות, גידול הדורש ידיים עובדות רבות.

כדי לכנס את אזורי החקלאות הישראליים שהועברו למתנחלים בבקעת הירדן לגושים מקובצים, כפן הרשויות הישראליות על חלק מבעלי הקרקעות הפלסטינים בבקעה לחתום על חוזים להחלפת קרקעות (בערבית חוזי 'תבדיל') - כלומר, לקבל קרקעות שישראל הגדירה אותן 'קרקעות נפקדים' ולהעביר את קרקעותיהם המקוריות לידי המדינה, והמדינה מצדה העבירה את הקרקעות האלה לידי המתנחלים. חלק מבעלי הקרקעות המקוריים, שברחו מהבקעה בעקבות מלחמת ששת הימים, חזרו אליה בתקופת הסכמי אוסלו ותבעו לקבל חזרה את אדמתם, וכך, לא פעם קרה שמי שחתמו על החוזים להחלפת הקרקעות נותרו בלא כלום. נכון להיום אין ברשותנו, או ברשות כל גורם אחר המוכר לנו, תמונה מלאה באשר למספר הפלסטינים שאיבדו כך את אדמתם, אולם ידוע לנו על שמונה התנחלויות לפחות שקיבלו חלק מקרקעותיהם באמצעות חוזי 'תבדיל'.

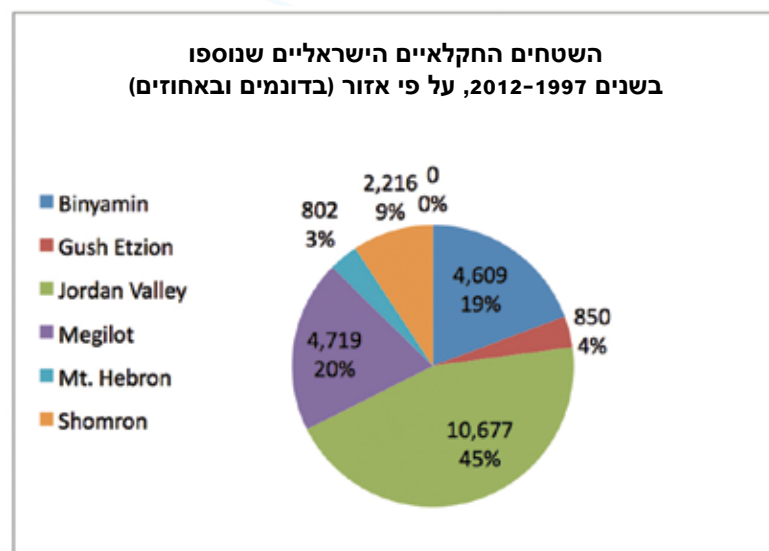

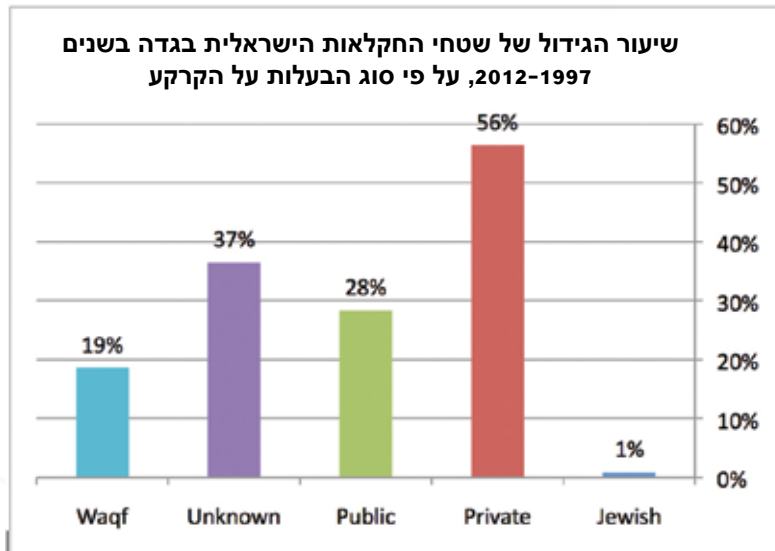
• **גודל השטח החקלאי:** על פי הנתונים שנאספו, השטח המשמש את החקלאות הישראלית בגדה המערבית היום הוא כ-93,000 דונמים בסך הכול. כמעט 24,000 דונם נוספו מ-1997 (השנה הראשונה שיש בידינו נתונים מלאים עליה), כלומר מדובר בגידול של כ-35 אחוזים.

• **גידול השטחים החקלאיים - על פי שנים:** פילוח ההשתלטות על אדמות חקלאיות בגדה המערבית על פי גודל השטחים שעליהם השתלטו בכל שנה מלמד שהשתלטות על אדמות הייתה תופעה משמעותית עוד לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה באוקטובר 2000 - בשנת 2000 השתלטו ישראלים על כ-2,700 דונמים. רק שנת 2008 הייתה יטובה ממנה מבחינת היקף השטחים שיהושגו בה - קצת פחות מ-3,000 דונמים. המסקנה המתבקשת מנתון זה היא שתהליך דחיקת הפלסטינים משטחים שבסמוך להתנחלויות גב ההר (אם כי לא רק משם), החל עוד לפני פריצת האינתיפאדה השנייה, ולא היה רק תגובה לשינוי המציאות הביטחונית שנוצרה בעקבותיה.

• **גידול השטחים החקלאיים - על פי אזור:** ב-15 השנים שנבדקו בסקר עלה חלקה היחסי של החקלאות הישראלית באזורי גב ההר מ-8 אחוזים מכלל השטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית ל-15 אחוזים ממנו. ואילו חלקה היחסי של החקלאות בבקעת הירדן ובצפון ים המלח ירד מ-92 אחוזים ל-85 אחוזים מכלל החקלאות הישראלית בגדה. אמנם התוספת הגדולה ביותר של שטחים מאז 1997 במספרים מוחלטים הייתה בבקעת הירדן - 10,677 דונמים - ואולם, מכיוון שמלכתחילה היה עיקר הפעילות החקלאית הישראלית בגדה המערבית לאורך בקעת הירדן, מדובר בשיעור גידול של 16 אחוזים בלבד. שיעור הגידול באזורים אחרים היה גבוה הרבה יותר.

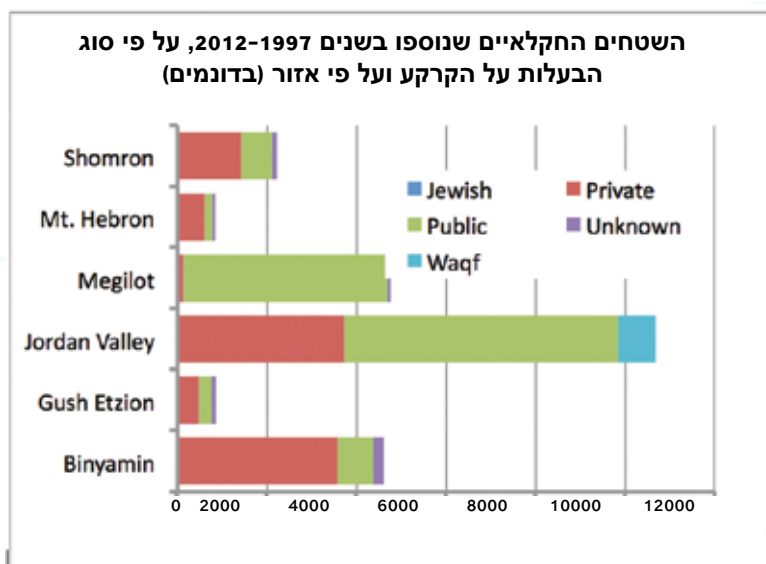
• **גידול השטחים החקלאיים - על פי סוג הבעלות על הקרקע:** חלקן היחסי של אדמות המדינה בכלל השטח החקלאי הישראלי בגדה נמצא במגמת ירידה ברורה משנת 1997 - אז הוא עמד על 65 אחוזים מהשטח, ואילו כיום הוא עומד על 62 אחוזים. חלה גם ירידה בחלקן היחסי של האדמות בבעלות יהודית מלפני 1948 - 2 אחוזים מהשטח החקלאי בגדה ב-1997, ורק אחוז אחד היום. בשיעורן היחסי של קרקעות הווקף מתוך השטח החקלאי הישראלי בגדה לא חל שינוי. לעומת זאת, שיעור הגידול של השטחים הפרטיים הפלסטיניים המשמשים לחקלאות ישראלית בגדה בשנים האלה, היה 56 אחוזים. כ-40 אחוזים מהשטחים החקלאיים שנוספו משנת 1997 ועד אמצע 2012 הם שטחים פרטיים בבעלות פלסטינים.

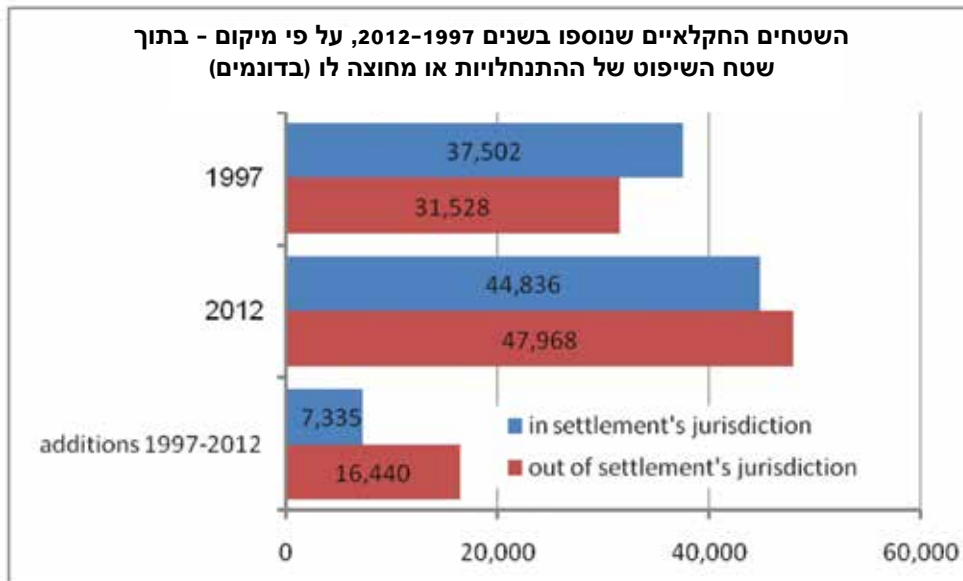

• **המשתנה הדתי:** הנתונים מראים גם שכמעט 40 אחוזים מהשטחים החקלאיים שנוספו משנת 1997, נוספו סביב התנחלויות דתיות דווקא (בעיקר בגב ההר, אך גם סביב כמה התנחלויות בבקעת הירדן). בכל ארבעת האזורים שבהם הפעילות החקלאית היא של מתנחלים דתיים (שומרון, בנימין, גוש עציון וחברון), רובם המכריע של השטחים שנוספו לשטח החקלאי משנת 1997 הם קרקעות פלסטיניות פרטיות. נתון זה מצביע על קשר הדוק בין הבריונות והאלימות של המתנחלים (שאינה מטופלת בידי רשויות החוק), לבין הגידול בשטח החקלאי שבידי ישראלים בגדה המערבית בכלל, וסביב ההתנחלויות הדתיות בעיקר בגב ההר בפרט. גם בבקעת הירדן חל גידול ניכר בהשתלטויות על אדמות פרטיות לצרכים חקלאיים, בעיקר ברצועה שלאורך נהר הירדן הסגורה באמצעות צו 151.

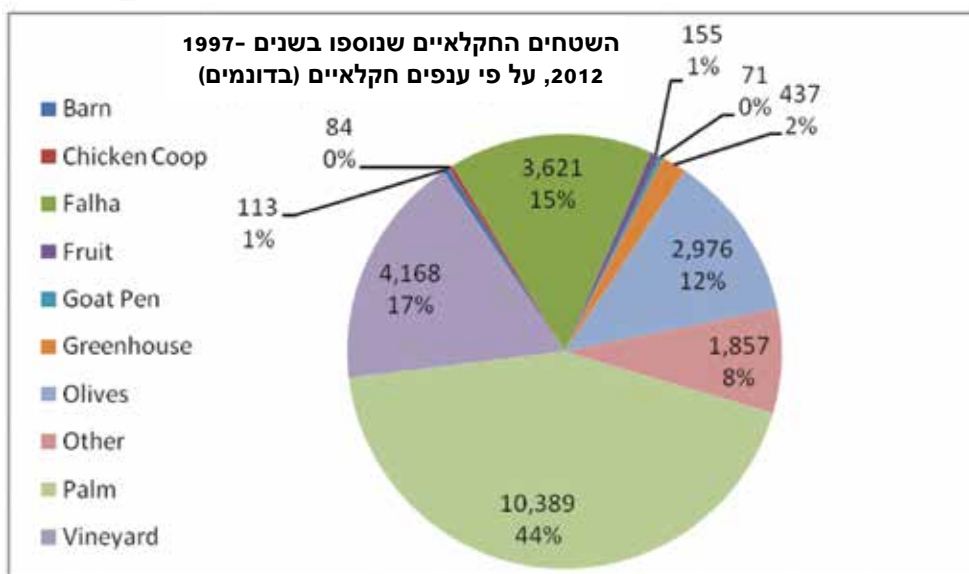
• **השטחים החקלאיים ביחס לתחומי השיפוט של ההתנחלויות:** נתון מעניין נוסף הוא שרוב השטח החקלאי המעובד היום בידי ישראלים נמצא מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות (52 אחוזים). נתון זה מראה שעיקר מאמץ ההשתלטות של מתנחלים בגדה המערבית הנעשה באמצעות חקלאות, מופנה

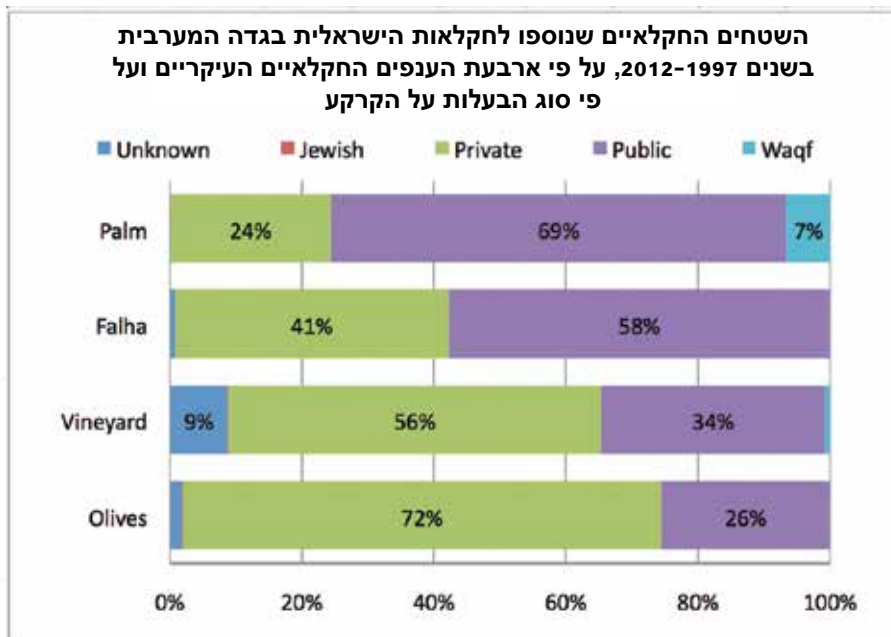

לשטחים הנמצאים מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות. 69 אחוזים מהשטחים החקלאיים שנוספו מאז שנת 1997 הם שטחים שמחוץ לתחומי השיפוט של התנחלות כלשהי. כמו כן, ניכרת זיקה ברורה בין העובדה שרוב השטחים שנוספו לשטח החקלאי הם שטחים שמחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות, לבין העובדה ששטחים אלו הם קרקעות פרטיות של פלסטינים, שכן קרקעות פרטיות אינן יכולות להיכלל בתחומי השיפוט של ההתנחלויות (למעט במקרה אלון מורה, שבו הוחל צו תפיסה צבאי לפני פסיקת בית המשפט העליון ב-1979).

• גידול השטחים החקלאיים - על פי ענפים חקלאיים: בדיקת השינויים מבחינת הענפים החקלאיים בחקלאות הישראלית בגדה ב-15 השנים שבהן נערך הסקר העלתה שתרומתו של ענף התמרים לשטחים שנוספו מאז שנת 1997 הייתה הגדולה ביותר - 44 אחוזים מהשטחים שנוספו בשנים אלו. שיעור הגידול בשטח כרמי הענבים בשנים האלה היה 17 אחוזים, והגידול בשטח כרמי הזיתים היה 12 אחוזים. הגידול בשטחי הפלחה היה 15 אחוזים, ולמרות זאת, שיעורם של שטחי הפלחה בשטחי החקלאות הישראלית בגדה קטן יחסית לכלל השטחים החקלאיים באותן שנים, מ-26 אחוזים בשנת 1997, ל-23 אחוזים בשנת 2012 (21,498 דונמים). הסיבה לכך היא הגידול המהיר שחל בשנים אלו בענפים חקלאיים אחרים.

• הקשר בין סוג הבעלות על הקרקע לענף החקלאי: בדיקת הבעלות על הקרקע בשטחים שבהם מגדלים את ארבעת הענפים החקלאיים שגדלו בשיעור הגבוה ביותר בשנים האחרונות, מראה זיקה ברורה בין סוג הבעלות על הקרקע לבין סוג הגידול. רוב השטחים שנוספו לענף התמרים ולענף הפלחה הם קרקעות ציבוריות (אדמות מדינה) בבקעת הירדן, ואילו רובם המכריע של השטחים שנוספו לענפי הענבים והזיתים הם קרקעות פרטיות בבעלות פלסטינית באזור גב ההר.

סיכום ומסקנות

בעשורים האחרונים חל קיטון של כשליש בשטחים החקלאיים המעובדים בידי פלסטינים בגדה המערבית. הסקר המוצג כאן מראה שאחד מהגורמים לירידה קיצונית זו בעיבוד הקרקע החקלאית על ידי פלסטינים בגדה, הוא ההתרחבות ההולכת וגדלה בשטחים החקלאיים הישראליים. התרחבות זו מנשלת את בעליהן הפלסטינים של הקרקעות בעוד הם מעבדים את אדמתם (בין יחידים בין קהילות שלמות). וכאמור, המנשלים הם לעתים המתנחלים שהצבא והמדינה מגבים בדיעבד ולעתים גורמים צבאיים רשמיים.

שטחי החקלאות הישראלית בגדה המערבית, המשתרעים כיום על כ-93,000 דונמים, הם גורם מרכזי במערך האזרחי הכולל שיצרה ישראל בגדה לאורך העשורים שחלפו מאז 1967, ומשקלו היחסי של גורם זה במערך הכולל הולך וגדל במהירות. מאז שנת 1997 השתלטו מתנחלים על כ-24,000 דונמים באמצעות פעילות חקלאית. כ-10,000 דונמים מהם הם קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית, ורובם נמצאים סביב ההתנחלויות והמאחזים באזורי גב ההר.

הדו"ח מראה בבירור שהגידול המהיר ביותר בשטחים שהמתנחלים הישראלים מעבדים ברחבי הגדה המערבית (באחוזים), היה סביב התנחלויות היגרעין הקשה: לאורך גב ההר, שבהן לא התקיימה חקלאות ממוסדת בהיקפים משמעותיים לאורך רוב השנים מאז הקמתן. הדו"ח מצביע על זיקה ברורה בין אופיים הדתי-אידאולוגי של המתנחלים בגב ההר לבין היקף הקרקעות שנגזלו לצרכים חקלאיים מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות. על רוב האדמות האלה מגדלים כרמי ענבים וזיתים. כמו כן, הדו"ח מלמד שיש מתאם מובהק בין אופי האוכלוסייה בהתנחלות לבין אחוז השטח הפרטי הפלסטיני הנמצא מחוץ

לתחומיה הרשמיים של ההתנחלות ושהמתנחלים סביב אותה התנחלות השתלטו עליו למטרות חקלאות, בעיקר לשם גידול ענבים וזיתים. מתברר אפוא שאוכלוסייתן הדתית של ההתנחלויות בגב ההר, המזוהה ברובה עם הימין הקיצוני, היא האוכלוסייה העומדת מאחורי רוב ההשתלטויות על קרקעות פלסטיניות פרטיות הנמצאות מחוץ לתחומי השיפוט הרשמיים של ההתנחלויות בגדה המערבית. ממצא זה תואם את המידע הידוע לנו על דפוסי פעולתה של אוכלוסייה זו גם בהיבטים אחרים של תפיסה והשתלטות על אדמות.

מלבד זאת, נמצא מוקד נוסף של השתלטות על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית - אזור הגבול של הגדה המערבית עם הממלכה ההאשמית הירדנית, אזור שנסגר כבר בשנת 1967 באמצעות צו סגירה צבאי 151, והוא חסום, למעשה, לחלוטין לכניסת פלסטינים תושבי הגדה. באזור הזה נכלאו כ-170,000 דונמים של קרקעות ציבוריות ופרטיות שישראל אפשרה ומאפשרת למתנחלים להשתלט על אלפים מהן לשם גידול תמרים. מהלך זה צובר תאוצה מדי שנה בשנה ונסמך על תשתית מים שישראל יצרה באזור בקעת הירדן, שמטרתה היא הזרמת מים אפורים (מי ביוב מטוהרים, בעיקר מירושלים המזרחית ומהיישובים הפלסטיניים וההתנחלויות שסביבה), לצורכי החקלאות הישראלית באזור.

נבקש להזכיר שחלק גדול מהגידול בשטחי החקלאות הישראלית בגדה שנעשה על אדמות ציבוריות (אדמות שישראל הכריזה עליהן 'אדמות מדינה' או אדמות שנרשמו ככאלה לפני 1967), אף הוא אינו חוקי, לא רק בעיני החוק הבינלאומי אלא גם בעיני הרשויות הישראליות, שכן הוא נעשה בלא שהאדמות הללו הוקצו להתנחלויות ובלא שניתן היתר רשמי לעיבוד הקרקע.

פעילות מואצת זו היא חלק ממהלך רחב, רב-פנים ועתיר משאבים שהמתנחלים מקדמים בגיבויה המלא של המדינה מאז אמצע שנות ה-90, וביתר שאת מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה, ומטרתו המוצהרת היא להרחיב את השטחים שהם שולטים עליהם בפועל ברחבי שטח C, כדי למנוע את מסירתם לידי פלסטינים בעתיד. האמצעים הנוספים העיקריים שנעשה בהם שימוש לשם קידום מטרות אלו הם הקמת מאחזים חדשים, פריצת דרכים סביב התנחלויות ומאחזים, הקמת תשתית תיירות מקומית המבוססת על נקודות בעלות ערך דתי, ארכאולוגי או נופי ייחודי, וכן הכשרת שטחים נרחבים המוגדרים 'אזורי תעשייה'.

אחריותה של מדינת ישראל כלפי התופעה המתוארת בדו"ח זה, שאין דרך לתארה מלבד 'השתלטות סיטונאית על אדמות הגדה המערבית לשם עיבודן החקלאי', אינה מסתכמת רק במימון פעולות יזומות שנועדו להגדיל את השטח החקלאי שבשליטת המתנחלים ובארגון, אלא בעיקר בכך שהיא מעניקה לפעילות זו גיבוי צבאי יום-יומי, וכן בכך שרשויות אכיפת החוק הישראליות נמנעות כמעט לחלוטין מפנויים של מתנחלים שפלשו לקרקעות אלו וממצוי הדין עמם, גם כאשר הפלישות נעשות אגב הפרת חוק גסה. המסקנה העולה ממסמך זה ברורה: ההשתלטויות הלא-חוקיות על קרקעות לשם שימוש חקלאי הן ביטוי נוסף להתפוררותו של שלטון החוק בגדה המערבית. התפוררות זו אינה מקרית ואינה נקודתית. מאחורי התפוררות זו ניצב רציונאל ברור הנמשך כחוט השני לאורכה של הגדה המערבית ולרוחבה - שלטון החוק 'מוקרב' לטובת הגשמת האינטרסים הטריטוריאליים של מפעל ההתנחלות.

נכון להיום מדינת ישראל ממשיכה לפעול בשני ערוצים מקבילים: ערוץ רשמי שדרכו מעביר המנהל האזרחי מאות אלפי דונמים בגדה המערבית, המופקעים באמצעים מגוונים מבעליהם הפלסטינים, לשימושם של המתנחלים בלבד, וערוץ משני - לא רשמי כביכול - שנועד לקדם השתלטות על קרקעות שאי אפשר להעבירן להתנחלויות באופן רשמי. דרך ערוץ זה המדינה מעודדת, מארגנת ומממנת את השתלטותם של מתנחלים על עשרות אלפי דונמים של קרקעות פלסטיניות פרטיות שאין דרך חוקית להקצותן להם.

האידיאל של חקלאות יהודית בארץ ישראל היה חלק מרכזי מהרעיון הציוני ומן הפרקטיקה שלו כבר בראשית פעולתה של התנועה הציונית, ובכך השפיע מאוד על עיצוב האסטרטגיה הטריטוריאלית של התנועה הציונית בראשית דרכה, ובהמשך גם על האידיאולוגיה ועל המדיניות של מדינת ישראל. הקשר ההדוק בין חקלאות, אידיאולוגיה והתרחבות טריטוריאלית הגיע לגדה המערבית חודשים ספורים לאחר המלחמה ביוני 1967, והחקלאות הפכה לאמצעי מרכזי בידי המתנחלים לקדם את שליטתם על שטחים נרחבים מן הגדה המערבית, בדרך כלל מתוך תמיכה גלויה של המדינה, ולעתים מתוך הסכמה מרומזת.

המתנחלים הראשונים ראו בחקלאות אמצעי נוסף שבעזרתו אפשר לבסס את ההתיישבות היהודית בגדה, וזאת משלוש בחינות עיקריות: מבחינה **אידיאולוגית-דתית** - החקלאות העצימה את הטענה שההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית הן חזרה לינחלת האבות ולתקופות שבהן הייתה החקלאות מקור פרנסתה של האוכלוסייה היהודית הקדומה שחיה באזור; מבחינה **כלכלית** - החקלאות הייתה מסד כלכלי שעליו יכלו ההתנחלויות הראשונות להתקיים ולהתפתח;¹ ומבחינה **טריטוריאלית** - החקלאות אפשרה למתנחלים להחזיק בשטחים נרחבים בלא צורך בבנייה מאסיבית בהם, ובכך נהפכה לאמצעי מרכזי ביצירת 'עובדות בשטח' ובהרחבת הנפח הטריטוריאל של מפעל ההתנחלות בכללו.

בעשור הראשון שלאחר 1967 (עד עליית 'הליכוד' לשלטון במאי 1977), הוקמו ברחבי הגדה המערבית על ידי ממשלות 'המערך' כ-30 התנחלויות. מיקומן של רוב ההתנחלויות האלה נקבע בבקעת הירדן. הבחירה ליישב את בקעת הירדן הייתה פועל יוצא של מדיניות ממשלות 'המערך', שהתבססה על 'תכנית אלון'² ועל התפיסה המסורתית שהציונות דגלה בה בדבר יישובי ספר ואבטחת הגבולות. רוב ההתנחלויות הוותיקות האלה תוכננו מלכתחילה להיות יישובים חקלאיים.³ לעומת זאת, רוב ההתנחלויות שהוקמו משנות ה-80 ואילך, הן על ידי ממשלות 'ליכוד', הן על ידי ממשלות 'המערך', נועדו להיות יישובים קהילתיים-פרווריים, וחקלאות לא תוכננה להיות מקור הפרנסה של תושביהן. ואולם, ככפי שדו"ח זה מראה, בשני העשורים שחלפו מאז הסכם אוסלו, אנו עדים לגידול מתמיד בהיקף האדמות שהמתנחלים הישראלים ברחבי הגדה תפסו ומעבדים, גם סביב התנחלויות שלא התקיימה בהן בעבר פעילות חקלאית כלל, או למצער - פעילות אינטנסיבית.

השיח הנוגע להרחבת ההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית מתמקד היום לרוב בנתונים דמוגרפיים בדבר ריבוי אוכלוסיית המתנחלים הישראלית, בהטבות שאוכלוסייה זו זוכה להן, בנתונים בדבר מספר יחידות הדיור החדשות הנבנות בהתנחלויות ובתהליכי הרחבת המאחזים הלא-מורשים או בהכשרתם. ואולם, כל מי שנסע לאורכם ולרוחבם של כבישי הגדה המערבית בעשור האחרון, לא היה יכול שלא להבחין בהתרחבות השטחים סביב ההתנחלויות והמאחזים שהוכשרו כשטחים חקלאיים. דו"ח זה מראה שפעילות חקלאית זו איננה ספורדית ואינה מקומית, אלא היא חלק ממהלך אסטרטגי רחב ועתיר משאבים שמטרתו המפורשת היא להרחיב את השטחים הנמצאים בשליטת המתנחלים ברחבי שטח C.⁴

¹ חשיבותה של החקלאות בהיותה מקור תעסוקה לכלל אוכלוסיית המתנחלים נעשתה שולית, וההתנחלויות הלכו וקיבלו אופי של קהילות פרווריות, 'קהילות שינה'. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), בסוף שנת 2012 רק 1.5 אחוזים מתושבי ההתנחלויות עסקו בחקלאות. ראו: http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton.html?num_tab=st12_14x&CYear=2013.

² טיוטת התכנית נכתבה זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים. 'תכנית אלון' (על שם יגאל אלון, אחד ממנהיגי הבולטים של מפלגת העבודה בשנות השישים והשבעים) שאפה לסיים את הכיבוש הישראלי בגדה המערבית והציעה לוותר על אזורים בגדה המאוכלסים בצפיפות בערבים ולספח את מרבית בקעת הירדן, ירושלים המזרחית וגוש עציון, וכן את חברון וקריית ארבע. אף אחת ממשלות ישראל לא אימצה את 'תכנית אלון' למדיניות הרשמית, אך היא עמדה בבסיס מדיניות ההתנחלויות של 'מפלגת העבודה' עד 1977.

³ במקרים רבים בהחלטות ממשלה על הקמת התנחלויות יש גם ציון של אופי היישוב שיקום ושל מקורות הפרנסה של תושביו. למשל, ההחלטה על הקמת אלון שבות ב-1968 נוסחה כך: 'התקבלה החלטה להקים מרכז עירוני-כפרי במרכז גוש עציון' (החלטת ממשלה, 30 בספטמבר 1968, מצוטטת במאגר הנתונים של ברוך שפיגל, שנערך מאז 2004, ובו מידע הנוגע להיבטים החוקיים והסטטוטוריים של ההתנחלויות והמאחזים בגדה. מסד הנתונים המלא נגיש בשפה העברית ב-http://www.peacenow.org.il/sites/default/files/Spiegel_Report.pdf. תרגום לאנגלית של קטעים נבחרים מתוך מאגר הנתונים של שפיגל אפשר לראות כאן: <http://yesh-din.org/sys/images/File/SpiegelDatabaseEng.pdf>.

⁴ על פי הסכמי אוסלו חולקה הגדה המערבית חלוקה אדמיניסטרטיבית לשלושה אזורים: A, B ו-C. על פי ההסכמים, אזור C הוא כ-61 אחוזים משטח הגדה המערבית. מדינת ישראל שולטת באזור C שלטון מלא, הן מבחינה ביטחונית-צבאית הן מבחינה אזרחית. אזור B הוא כ-21 אחוזים משטח הגדה. הרשות הפלסטינית אחראית על סוגיות אזרחיות באזור B, ולישראל שליטה ביטחונית-צבאית באזור A. אזור A הוא כ-18 אחוזים מהגדה (הערים והעיירות המרכזיות), והסמכויות האזרחיות והביטחוניות בו הן של הרשות הפלסטינית.

מטרתו המרכזית של דו"ח זה היא אפוא לתרום היבט נוסף לדין הציבורי המתקיים על ההתנחלויות, השפעתן ועתידין. הדו"ח מבקש להרחיב את הדין ולהאיר את התפקיד החשוב שממלאת החקלאות במדיניות הישראלית להרחבת ההשתלטות על אדמות בגדה. תופעה זו אינה מוכרת דיה וממעטים לדון בה, אף על פי שהשלכותיה על הגדה המערבית ועל אוכלוסייתה הפלסטינית מרחיקות לכת כבר עתה, וצפוי שהן רק תתרחבנה עם הזמן. אם כן, 'סיפור' החקלאות הישראלית בגדה המערבית טרם סופר עד היום, והגיעה העת להתחיל לספרו.

מסמך זה מבוסס על סקר חסר תקדים בהיקפו. בסקר זוהו ומופו יותר מ-93,000 דונמים של אדמה המשמשת לחקלאות ישראלית בגדה המערבית. לשם ההשוואה, 93,000 דונמים אלו הנמצאים בשליטה ישראלית או בעיבוד חקלאי ישראלי ופזורים כיום בין הנקודות הצבאיות, המאחזים, ההתנחלויות והכבישים העוקפים בגדה המערבית, הם שטח הגדול בהרבה משטח הבנוי של כל ההתנחלויות והמאחזים, שהוא כ-60,000 דונמים (בלי לכלול את שטחן של השכונות הישראליות בירושלים המזרחית); שטח זה דומה בגודלו לשלושה רבעים משטחה המוניציפלי של ירושלים כיום (שהוא כ-125,000 דונמים, כולל ירושלים המזרחית), והוא גדול כמעט פי שניים משטחה המוניציפלי של תל אביב (שהוא כ-52,000 דונמים).

לשם עריכת הסקר קטלגנו את האזורים שיש בהם חקלאות ישראלית בגדה על פי כמה משתנים: השנה שבה הופקעה הקרקע; אמצעי ההפקעה (הכרזה על שטח צבאי סגור, הכרזה על אדמות מדינה, חילופי שטחים, נכסי נפקדים וכו'); האזור או המועצה האזורית שהקרקע שייכת אליהם; אפיון אוכלוסיית המתנחלים במקום (דתיים/חילונים); סוג הבעלות על הקרקע (בעלות פלסטינית פרטית, או בעלות ציבורית [מדינה], בעלות הווקף המוסלמי, או בעלות יהודית מלפני 1948); מיקום השטח החקלאי ביחס לשטח השיפוט של ההתנחלות (בתוכו או מחוצה לו), וסוג היבול או הענף החקלאי.

העבודה על הסקר החלה כבר בשנת 2009, עם מיפוי כרמי הגפנים שסביב ההתנחלויות באזור גב ההר (קו הרכס המרכזי של הגדה המערבית שגובהו נע בין 700 ל-1,000 מטרים מעל פני הים, מהרי חברון בדרום ועד לשכם וגנין בצפון, בערך לאורך כביש 60). בשנים האחרונות נטעו מתנחלים אלפי דונמים של גפנים, בעיקר סביב ההתנחלויות שתושביהן משתייכים לזרם הדתי והפוליטי הקיצוני יחסית מקרב המתנחלים, והוקמו בהן בשנים האחרונות גם כמה וכמה יקבים.⁵ ואולם, מאחורי 'נופי טוסקנה' האלה, כפי שיש הנוהגים לכנותם, מסתתרת מציאות מוכערת של נישול ושל מעשי גירוש אלימים, הנעשים בסיוען של הרשויות הישראליות האמונות, לכאורה, על אכיפת החוק בשטחים, וקורבנותיהם הם לעתים פלסטינים פרטיים ולעתים אף קהילות פלסטיניות שלמות.⁶

ואולם, הגפן, כמובן, אינה הגידול החקלאי היחיד שמתנחלים מגדלים בגדה. הסקר התרחב עם הזמן, ובסופו של דבר כלל את מגוון הגידולים שהמתנחלים בגדה מגדלים. הענפים החקלאיים המרכזיים הנוספים שהמתנחלים בגדה עוסקים בהם הם: זיתים, עצי פרי נשירים למיניהם, תמרים, פלחה, חממות, לולים, רפתות, דירי עזים וכבשים ועוד.

נבהיר כבר עתה שדו"ח זה אינו מתעד מהלך המתבסס רק על מאמצייהם של המתנחלים, אלא מהלך המתנהל על פי תכנון ממסדי ארוך טווח ועתיר תקציבים שכמה וכמה גורמים ממשלתיים וציבוריים עומדים מאחוריו זה שנים רבות. משרד החקלאות משמש צינור אחד להעברת כספים לפעילות החקלאית הישראלית בגדה,⁷ ומלבדו נראה שכספים לטיפול החקלאות הישראלית באזור ולתשתיות המשרתות אותה עוברים בשלושה צינורות מרכזיים נוספים: משרד הביטחון משלם על 'מרכיבי הביטחון' שהמציאות הייחודית בגדה המערבית דורשת (גדרות, מצלמות וציוד חישה מרחוק, ומאחזים צבאיים המאפשרים סגירת

⁵ בדו"ח Forbidden Fruit של 'קואליציית הנשים לשלום' נמנו 29 יקבים הפועלים בשטחי הגדה המערבית. ראו (באנגלית בלבד): <http://whoprofits.s483.sureserver.com/sites/default/files/WhoProfits-IsraeliWines.pdf>, עמ' 10.

⁶ רשת BBC דיווחה כבר ב-2009 על תעשיית היין הישראלית בגדה המערבית. לכתבה המצולמת ראו: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/8100445.stm>. לגרסה כתובה של הכתבה ראו: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8101110.stm. ראו גם כתבה של תכנית הת-חקירים 'עובדה' על 'תרבות היין' בהתנחלויות (16 בנובמבר 2009): http://www.mako.co.il/tv-ilana_dayan/2010-dcc4c8a272df4210/Article-4db3863563df421006.htm.

⁷ על פי 'קואליציית נשים לשלום', משרד החקלאות השיב לשאלתה שלהם שבשנים 2008 ו-2010 העביר המשרד כ-22,000,000 ₪ לפיתוח החקלאות הישראלית בגדה המערבית. ראו: <http://whoprofits.s483.sureserver.com/sites/default/files/WhoProfits-IsraeliWines.pdf>, עמ' 19.

בחסות הצבא

בשבת, 19 בינואר 2013, עצרו הצבא והמשטרה כ-15 פלסטינים ופעילים ישראלים שבאו לסייע לחקלאים פלסטינים בעבודות בחלקת אדמה בת כ-35 דונמים שבבעלותם ומתנחלים מהמאחז 'מצפה יאיר' (לא רחוק מההתנחלות סוסיה, בדרום-מזרח הר חברון) השתלטו עליה. אף שבלי כל ספק היה מדובר בהשתלטות על שטח פלסטיני פרטי שעובד במשך דורות, נעצרו דווקא הפלסטינים שבאו למחות על גזל אדמותיהם. עילת המעצר של הפלסטינים ושל הפעילים הישראלים הייתה הפרת צו שהכריז על אדמותיהם 'שטח צבאי סגור'. כפי שדו"ח זה מראה, זהו אמצעי שהצבא עושה בו שימוש שכיח כדי להרחיק פלסטינים ממקומות שמתנחלים השתלטו עליהם.¹¹

חקלאות היא מקור פרנסה חשוב של האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית. ממפקד שערכה ישראל בשנת 1967, זמן קצר לאחר המלחמה, עלה ש-34.2 אחוזים מהגברים הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה עסקו בחקלאות.¹² בשנת 2011 דיווחה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) של הרשות הפלסטינית ש-13.8 אחוזים בלבד מתושבי הגדה המערבית היו מועסקים בענפי החקלאות.¹³ על פי סקר שנערך בשנים 1982-1984, עמד השטח שפלסטינים עיבדו בגדה המערבית על 1,600,000-1,700,000 דונמים.¹⁴ על פי הערכת הלמ"ס של הרשות הפלסטינית, בשנת 2010 עובדו בגדה המערבית כ-1,105,000 דונמים,¹⁵ על ידי כ-90,000 משקים פלסטיניים.¹⁶

בהקשר זה ראוי להזכיר את ממצאי המחקר שערך MAS, המכון הפלסטיני למחקר מדיניות כלכלית, שעל פיהם כשליש (34 אחוזים) מהקרקע החקלאית בגדה המערבית אינה נגישה היום לבעליה. על פי הערכת המכון, לקיטון הניכר בשטח שפלסטינים מעבדים בגדה המערבית (כפי שהוא מתבטא בנתונים שהבאנו כאן), אחראים ארבעה גורמים עיקריים, המצוינים כאן בסדר יורד, על פי מידת השפעתם על יכולת הגישה של הפלסטינים לשטחים החקלאיים שבבעלותם: ההתנחלויות, גדר ההפרדה, השטחים הצבאיים

הסגורים ואמצעי גידור שאינם קשורים ישירות להתנחלויות.¹⁷ בדו"ח השנתי שלו לשנת 2011 ציין גם קצין המטה לענייני חקלאות במנהל האזרחי שהייתה ירידה של כשליש בשטחים החקלאיים הפלסטיניים המעובדים, אם כי, כצפוי, הוא ציין שגורמים אחרים אחראים להערכתו לירידה התלולה בהיקף החקלאות הפלסטינית.¹⁸

ברור אפוא שבעשורים האחרונים חל קיטון ניכר בהיקפי השטחים שהפלסטינים בגדה המערבית מעבדים. אף שהסיבות לכך מגוונות ומורכבות, וחלקן קשורות לשינויים פנימיים שחלו בחברה הפלסטינית בשני הדורות האחרונים, מסקנות הסקר והמחקר המוצגות כאן, מראות שכמה מהגורמים לירידה התלולה הזאת קשורים ישירות להתרחבות החקלאות הישראלית בגדה. שכן, כפי שנראה להלן, חלק גדול והולך מחקלאות זאת מתבסס על שטחים שהיו מעובדים עד לא מכבר בידי פלסטינים, והם גורשו מאדמותיהם, בין בידי המתנחלים עצמם ובין בידי צה"ל.

¹¹ ג'ק חורי, חיים לוינסון וגילי כהן, ינער פלסטיני נפצע אנושות מאש צה"ל ליד בית לחם, הארץ, 19 בינואר 2013, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1910172>

¹² ראו: http://www.levyinstitute.org/pubs/1967_census/vol_4_intro_tab_e.pdf. בשנים שלאחר 1967 ירד אחוז המועסקים בחקלאות, ובשנת 1984 הוא עמד על 28 אחוזים. ראו: מירון בנבנשתי, לקסיקון יהודה ושומרון, ירושלים 1987, עמ' 67-69.

¹³ הנתונים האלה אינם כוללים את הפלסטינים בגדה המערבית המועסקים בחקלאות בתוך ישראל או בהתנחלויות. 6.8 אחוזים מהפלסטינים המועסקים בישראל ובהתנחלויות מועסקים בענפי החקלאות למיניהם. ראו: http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_PCBS/Downloads/book1878.pdf, עמ' 86, טבלה 22.

¹⁴ שם.
¹⁵ ראו 'מפקד חקלאי 2010: תוצאות', (בערבית ובאנגלית) עמ' 71, ניתן לצפייה ב: http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_PCBS/Downloads/book1874.pdf.

¹⁶ שם, עמ' 82.

¹⁷ MAS, Food Security Bulletin, Issue 7, summer 2012, p. 6, <http://www.mas.ps/2012/sites/default/files/BULLETIN%207%20eng.pdf>.
¹⁸ ראו: סיכום פעילות לשנת 2011 - יח' קמ"ט (קצין מטה) חקלאות, עמ' 2. הסיבות שקמ"ט חקלאות מונה הן: (1) שימוש בקרקע חקלאית לצורכי בנייה מסיבית עקב הריבוי הטבעית של האוכלוסייה בגדה המערבית; (2) שינוי הייעוד של חלק מהקרקע מחקלאות לתעשייה; (3) ריבוי בעלים של אותה קרקע חקלאית בעקבות חוק הירושה (חלוקת השטחים החקלאיים לתת-חלקות). תהליך זה גורם לפגיעה בכדאיות השימוש בקרקע לצורכי חקלאות; (4) יעדי השיווק - רוב התוצרת החקלאית מהגדה מיועדת לשוק המקומי ולשווקים בישראל. השיווק ליעדים אלו מביא לרווח נמוך, ולכן חקלאים רבים בוחרים שלא להמשיך בייצור; (5) עלייה מתמשכת במחירי התשומות החקלאיות, הגורמת לפגיעה של ממש בהכנסות המגדלים וברווחיהם; (6) מחסור במים להשקיה - מיעוט הגשמים גורם לירידת מפלס המים בבארות ארטיזיות (בנחנת אפשרות שימוש במים מושבים). ראו: http://www.moag.gov.il/agri/yhidotmisrad/teum_kishur/teum_sh.
http://www.amron.gov.il/2011/sikum_2011_kamat.htm

בדו"ח זה ארבעה חלקים ושני נספחים.

בחלקו הראשון של הדו"ח נסקור את הרקע ההיסטורי והתמטי לפעילות החקלאית הישראלית בגדה המערבית, ונתאר את הגורמים העומדים מאחורי הגידול חסר התקדים במספר ההתנחלויות בשנות ה-90 ובעשור הראשון של שנות האלפיים ואת הגידול בשטחי ההתנחלויות הקיימות. בחלק זה נציג את השאלות המרכזיות שדו"ח זה יתמקד בהן, את המתודולוגיה, וכן את המקורות והנתונים העומדים בבסיסו של הדו"ח. בחלק הראשון נידרש גם למגבלות המתודולוגיות של הסקר ונסקור כמה נושאים שראוי לדעתנו שיעמדו בבסיסם של מחקרי המשך בנושא החקלאות הישראלית בגדה.

חלקו השני של הדו"ח מוקדש לתיאור כללי של אמצעי ההשתלטות הרשמיים, דהיינו האמצעים שהרשויות הישראליות מאז 1967 נקטו כדי להשתלט על אדמות הגדה המערבית ולהעבירן לידי המתנחלים. אמצעים אלו יידונו בתוך ההקשר הרחב של המשפט הבינלאומי ההומינטרי וזכויות האדם, ואגב התייחסות למחויבויות הכוח הכובש כלפי האוכלוסייה הנכבשת ומחויבותו לשמירת הסדר הציבורי, לביטחון האישי ולרכוש הפרטי של האוכלוסייה הנכבשת. בפרק זה נרחיב את היריעה באשר לשני אמצעים מרכזיים שבהם עשתה ישראל שימוש לשם הקמת התנחלויות והרחבתן לאורך השנים: תפיסה לצרכים צבאיים והכרזה על אדמות מדינה. חלק זה מציג גם את האמצעים הלא-רשמיים שבאמצעותם השתלטו מתנחלים על אדמות פלסטיניות פרטיות בשני העשורים האחרונים, וכן את אי-אכיפת החוק מצד הרשויות הישראליות המאפשרת את ההשתלטויות האלה.

בחלק השלישי ננתח את שני סוגי החקלאות הישראלית בגדה ונשווה בין הפעילות החקלאית שסביב ההתנחלויות בגב ההר (לאורך כביש 60) לבין הפעילות החקלאית שסביב ההתנחלויות שלאורך בקעת הירדן (לאורך כביש 90).

בחלק הרביעי נציג את ממצאיו המרכזיים של הסקר המציגים את התרחבותה של החקלאות הישראלית בגדה המערבית משנת 1997 ועד שנת 2012, מתוך התבוננות בכמה משתנים: שנת ההשתלטות על הקרקע, האזור הגאוגרפי, אופי אוכלוסיית המתנחלים במקום, סוג הבעלות על הקרקע, מיקום השטח החקלאי ביחס לשטח השיפוט של ההתנחלות, וסוג הגידול או הענף החקלאי. בסופו של פרק זה מוצגות המסקנות העיקריות העולות ממצאי הסקר ומהמחקר שבא בעקבותיו.

הנספח הראשון לדו"ח מוקדש לניתוח המציאות שנוצרה סביב ההתנחלות שילה ומאחזיה. באזור זה הגיעה בשנים האחרונות ההשתלטות הפיראטית של מתנחלים על אדמות פלסטיניות פרטיות ועל אדמות ציבוריות כאחד לממדים חסרי תקדים. הדיון בפרק זה ילך ויתמקד באזור שסביב המאחז עדי עד - אחד המאחזים האלימים ביותר בגדה המערבית, שבספירה זהירה מאוד אפשר לומר שבשנים האחרונות אירעו סביבו עשרות רבות של אירועי אלימות. בנספח נבחן את מפת ההשתלטויות החקלאיות סביב המאחז בזיקה למפת האירועים האלימים הרבים שאירעו סביבו במהלך למעלה מעשור. מלבד המפות, סקר ממוקד זה מבוסס על סדרת ראיונות שנערכו בשנת 2009 עם מספר רב של תושבים פלסטינים, תושבי הכפרים שאדמותיהם סמוכות למאחז עדי עד. בין היתר, מקרה המבחן הזה נבחר כדי לבדוק אם אלימות המתנחלים סביב המאחז היא אלימות מקרית ושרירותית, או שמא היא אמצעי מתוכנן ובעל הגיון פנימי ברור שנועד לקדם את שאיפות ההשתלטות וההתרחבות הטריטוריאלית של תושביו.

את הנספח השני המצורף לדו"ח כתבה עוה"ד קמר מישרקי-אסעד, מנהלת המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט - רבנים למען זכויות האדם', והוא סוקר את ההגנות המשפטיות הקיימות בדין המקומי החל בגדה המערבית נגד פלישת מתנחלים לאדמות פלסטיניות פרטיות. עוה"ד מישרקי-אסעד מפרטת את הרקע המשפטי להיעדר הביטחון הקנייני של התושבים הפלסטינים בשטח C ודנה בטענותיהם המשפטיות העיקריות של המתנחלים ובהגנות המשפטיות העומדות לרשות בעלי הקרקעות הפלסטינים, ומעריכה את מידת יעילותן של ההגנות האלה בימים אלו.

שלט הוקרה המציין שמטע זיתים זה בהתנחלות מכורה ניטע בסיוע תורמים נוצרים אמריקנים¹⁹

שלט הוקרה לתורמים יהודים לצד כביש הגישה למאחז גבעת הראל שבאזור שילה

¹⁹ פרטים נוספים על קבוצה זו ראו: <http://www.curtlandry.com>.

כבישים עוקפים - בשנים שלאחר החתימה על הסכמי אוסלו נסללו מאות קילומטרים של כבישים עוקפים חדשים ביוזמת הממשלה. צעד זה נועד לאפשר גישה נוחה ומהירה משטחי ישראל הריבונית אל ההתנחלויות, וכן לשם חיבור בין ההתנחלויות עצמן.

פריצת דרכים 'פיראטיות' וסלילתן - מאות דרכים נפרצו סביב התנחלויות, מאחזים, שטחי בור וקרקעות מעובדות בגדה המערבית, במטרה לאפשר גישה לשטחים שסביבם ולקבוע חזקה עליהם.

הקמת מאחזים וישיבות חדשות - סביב גרעיני ההתנחלויות המקוריים, אך במרחק מהם, הוקמו מאחזים חדשים, בתקווה לצמצם במשך הזמן את הפערים הגאוגרפיים בין נקודות היישוב ולהכלילם בשטח התנחלות האם, בין מבחינה רשמית, בין בפועל בלבד.

הקצאת שטחים לטובת 'אזורי תעשייה' - במהלך השנים הקצו הרשויות הישראליות עשרות שטחים בגדה המערבית ל'אזורי תעשייה'. התופעה הגיעה לשיאה בשנות ה-90. למעט ארבעה אתרים שבהם אכן מתקיימת תעשייה בהיקפים בעלי משמעות כלשהי (מישור אדומים, ברקן, אריאל מערב ושחק),²⁴ שאר 'אזורי התעשייה' עומדים ריקים ברובם ומשמשים בעיקר נקודות שירות ומסחר בעבור אוכלוסיית המתנחלים באזור (חנויות, מוסכים ומשרדים ממשלתיים).

מיזמים תיירותיים - בשנים האלה נבנו נקודות תצפית והוכשרו מסלולי הליכה ומסלולי נסיעה לרכבי 4X4, שמטרתם למשוך תיירים לשטחי הגדה ולהשתלט על שטחים נרחבים סביב ההתנחלויות. בהקשר זה אפשר לכלול גם את התופעה של השתלטות על מעיינות בגדה המערבית והפיכתם למוקדי ביקור של ישראלים, אגב חסימתם לכניסת פלסטינים.²⁵

חקלאות - בתקופה זו הועברו עשרות אלפי דונמים למתנחלים, או נלקחו על ידם, לשם שימוש חקלאי.

האמצעים שנמנו כאן היו ועודם האמצעים העיקריים שהמדינה, באמצעות כמה רשויות ממלכתיות וציבוריות, משתמשת בהם כדי לעבות את השטחים שמפעל ההתנחלויות חולש עליהם **בפועל**. הניסיון הבלתי פוסק להגדיל את השטחים הללו הוא הדרך העיקרית שהרשויות הישראליות הפועלות בגדה המערבית נוקטות כדי לפצות על הנחיתות הדמוגרפית המובהקת של הקהילה הישראלית בגדה לעומת הרוב הפלסטיני.

השאלות המרכזיות שהדו"ח עוסק בהן

הדו"ח מתמקד בבירור השאלות האלה:

- מהם האמצעים הרשמיים והלארשמיים שרשויות המדינה והמתנחלים נוקטים לשם השתלטות על קרקעות בגדה?²⁶
- כיצד משתלב המאמץ להשתלט על שטחים לצורכי חקלאות עם האמצעים הנוספים שנעשה בהם שימוש כדי להשתלט על קרקעות בגדה המערבית?
- מהו גודל השטח המשמש לחקלאות ישראלית בגדה? בכמה גדל שטח זה בשנים 1997-2012?
- מהם האזורים העיקריים בגדה שפעילות חקלאית זו מתקיימת בהם?
- מתי התרחשה ההשתלטות בכל אחד מהחלקות הכלולות בסקר?
- מהו מעמדן הקנייני והמוניציפלי של הקרקעות המשמשות את החקלאות הישראלית בשטחי הגדה?

²⁴ מלבד אזורי התעשייה האלה יש להזכיר גם את אזור התעשייה עטרות הנמצא בתחום השטח שסופח לירושלים לאחר 1967, ולכן אינו נכלל בסקר זה. מחברו של דו"ח זה כתב בעבור OCHA דו"ח מקיף הסוקר את השתלטות מתנחלים על מעיינות בגדה המערבית. הדו"ח פורסם במרץ 2012, ראו: http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_springs_report_march_2012_english.pdf.

²⁶ בשימוש במונח 'אמצעים רשמיים' כוונתנו לאמצעים המכוונים שנקטו הרשויות הישראליות לאורך השנים כדי להשתלט על אדמות בגדה. 'אמצעים בלתי רשמיים' הם אמצעים שהרשויות הישראליות לא עמדו מאחוריהם באופן רשמי (בשל אי חוקיותם הבסיסית גם על פי החוק הצבאי הישראלי החל בגדה), אף שמדינת ישראל תמכה בהם וממשיכה לתמוך בהם הלכה למעשה ומטרתם היא אותה המטרה - השתלטות על אדמות.

- מהם ענפי החקלאות באזורים השונים בגדה?
- מהי הזיקה בין מאפייני החקלאות הישראלית באזורים השונים בגדה המערבית, לבין אופייה של אוכלוסיית המתנחלים באזורים האלה?

מקורות המידע ושיטת המחקר:

דו"ח זה מתבסס על סקר קרקעי מקיף ועל מאגר נתונים שנוצר החל מ-2009 וכולל נתונים משנת 1997 ועד תחילת שנת 2013. הסקר מקיף את כל השטחים החקלאיים בגדה המערבית שלמיטב ידיעתנו מעובדים על ידי מתנחלים ישראלים או בשמם - 93,000 דונמים בסך הכול.²⁷ השטחים החקלאיים שמתנחלים מעבדים כיום, או עיבדו בעבר, זהו ומופו בעזרת תצלומי אוויר שצולמו פעם בשנה לפחות והקיפו את הגדה המערבית כולה. תצלומי אוויר הם מקור המידע העיקרי שעל פיו נקבעו השנה שבה חלקה מסוימת החלה להיות מעובדת, גודל החלקה וסוג היבול הגדל בה.

כדי לקבוע מהו מעמדה של כל חלקה, הן מבחינת הבעלות עליה, הן מבחינת שיוכה לתחום השיפוט של התנחלות כלשהי, השתמשנו בשכבות מידע דיגיטליות היושבות על מערכת מ"ג (GIS), שמקורן במנהל האזרחי. מידע זה הועבר לרשותנו בשנים 2007-2012 (מעודכן למאי 2012), בעקבות סדרה של פניות ועתירות שהוגשו על בסיס חוק חופש המידע. מדובר בשכבות מידע דיגיטליות שיש בהן הבחנה בין אדמות פרטיות, לאדמות מדינה, לאדמות יהודים שנרכשו לפני 1948 ולאדמות שבבעלות הווקף המוסלמי. מכאן שאפשר לראות בנתונים המובאים בדו"ח זה מידע שגורם רשמי של מדינת ישראל שותף להפקתו.²⁸

לאחר זיהוי גבולותיה של כל חלקה ומיפוייה נבדקו באשר לכל חלקה וחלקה הנתונים האלה:

- שנת ההשתלטות בפועל. כלומר השנה הראשונה שבה נראו בחלקה סימני עיבוד קרקע או הכשרת קרקע מובהקים שנוצרו בידי מתנחלים ישראלים או שלוחיהם.
- סוג הגידול החקלאי בחלקה (גפנים, זיתים, עצי פרי, תמרים, פלחה ועוד).²⁹
- שטח החלקה בדונמים.
- שם ההתנחלות או המאחז שהחלקה סופחה אליהם, בין סיפוח רשמי בין סיפוח מעשי.
- מעמד החלקה מבחינה קניינית (אדמה פרטית, אדמת מדינה, אדמת וקף, אדמה בבעלות יהודית לפני 1948).
- מעמדה המוניציפלי של החלקה. כלומר, אם היא נמצאת בגבולות שטח השיפוט של התנחלות כלשהי או מחוצה לו.

לאחר איסוף כל הנתונים הכנו תרשימים המציגים את ממצאי הסקר, והם מובאים בחלק הרביעי של דו"ח זה.

במהלך העבודה עלו מגבלות וקשיים מתודולוגיים, ומן הראוי להזכירם בקצרה בשלב זה: **תיארוך:** אחד האתגרים המרכזיים בעריכת מסד הנתונים שקדם לכתיבת הדו"ח היה לנסות לקבוע את השנה שבה החלו מתנחלים לעבד כל חלקה. לרשותנו עמדו תצלומי אוויר של הגדה המערבית משנת 1997 ועד 2012.³⁰ לפיכך, ברובם המכריע של המקרים שבהם עיבוד הקרקע של מתנחלים קדם ל-1997 לא הייתה בידינו אפשרות לקבוע את השנה המדויקת שהוא החל בה. זאת ועוד, בשל מרווח הזמן בין מועדי תצלומי האוויר, לא היה אפשר לקבוע מתי בדיוק התחילה הפעילות החקלאית בכל חלקה וחלקה.³¹

²⁷ סקר זה אינו עוסק בשטחים שסופחו לישראל בירושלים המזרחית (שבהם, ככל הידוע, אין פעילות חקלאית ישראלית), וכן ברצועת שטח ההפקר שבמרכזה אזור לטרון, שאף היא סופחה לישראל לאחר מלחמת ששת הימים (ובה שטחים חקלאיים נרחבים המעובדים בידי ישראלים). חשוב לציין גם שהשטחים הכלולים בסקר זה הם כולם שטחים שיש בהם פעילות חקלאית מתמשכת לאורך כמה שנים, כגון חריש וקציר עונתיים, נטיעת עצים או בניית מתקנים חקלאיים למיניהם (למשל רפתות ולולים), להבדיל מפלישות ארעיות נטולות המשכיות המוכרות לנו מכמה מקומות שלא נכללו בסקר זה.

²⁸ רמת הדיוק של המיפוי הדיגיטלי משתנה משכבה לשכבה, אם כי התמונה הכוללת המתקבלת מסיכום כלל הנתונים בהירה דיה.

²⁹ במקומות שבהם העיבוד מעורב ולא היה אפשר להפריד בין סוגי הגידולים, נקטנו את המילה 'אחר' (other באנגלית).

³⁰ למעט שנת 1998.

³¹ באשר לכל חלקה ציינו את השנה שבה נראים הסימנים הראשונים לעיבוד חקלאי. אולם אין זה בלתי אפשרי שבכמה מקרים החל עיבוד החלקה בפועל עוד בשנה הקודמת, בפרק הזמן שבין שני תצלומי אוויר.

שייכות מוניציפלית: שיוכה של כל חלקה חקלאית להתנחלות כלשהי או למאחז מסוים אינו חד-משמעי תמיד. במקרים שבהם הקרקע נמצאת בתחום שיפוט של התנחלות מסוימת, נקבע השייך על פי המשתנה הזה. ואולם, במקרים שבהם החלקה נמצאת מחוץ לתחום שיפוט של התנחלות כלשהי, ההכרעה באשר לשייך נעשתה על פי קרבתה ליישוב הקרוב ביותר, וכן על פי יעדה של מערכת הדרכים החקלאיות שסביב החלקה.³²

נושאים למחקר עתידי

למרות היקפו של הדו"ח ומגוון הנושאים הרחב שהוא כן עוסק בהם, ראוי לציין שמסמך זה אינו מתיימר להקיף את נושא החקלאות הישראלית בגדה המערבית על כל היבטיו. להלן מספר נושאים שדו"ח זה אינו עוסק בהם, למרות מרכזיותם, ומחקרם בעתיד עשוי להוסיף רבדים חדשים של מידע באשר להשפעת החקלאות הישראלית על הגדה המערבית ואוכלוסייתה: (1) השפעת החקלאות הישראלית על המשק הפלסטיני בכלל, ועל יכולתם של עשרות אלפי תושבים פלסטינים בגדה להתפרנס בכבוד בפרט; (2) השפעת החקלאות הישראלית בגדה המערבית על משק המים המקומי ועל מדיניות חלוקת המים בגדה; (3) מידת מעורבותה הישירה והעקיפה של ממשלת ישראל במימון השתלטויות חקלאיות; ו-(4) היקף ייצוא תוצרת חקלאית מהתנחלויות לחו"ל.³³

חלק שני: אמצעי ההשתלטות הרשמיים והלא-רשמיים על אדמות הגדה המערבית וההקשר המשפטי

אמצעי השתלטות רשמיים על אדמות בגדה המערבית

מדינת ישראל פעלה ועדיין פועלת בכמה אפיקי פעולה רשמיים כדי לקדם את מהלך ההשתלטות על אדמות הגדה המערבית. רשימה מפורטת של אפיקי הפעולה האלה אפשר למצוא בדו"ח 'בצלם' המתאר את דרכי ההשתלטות על הקרקעות לשם בנייה בהתנחלויות.³⁴ כפי שנראה, רוב האמצעים האלה משמשים גם להשתלטות על קרקעות לשם עיבודן החקלאי:

- תפיסת קרקעות באמצעות צווים צבאיים.
- הפקעות קרקע ליצורכי ציבורי והעברתה לידי המתנחלים.³⁵
- הקצאת אדמות מדינה להתנחלויות, ובהן גם אדמות שהיו רשומות כאדמות מדינה ירדניות לפני 1967, וכן מאות אלפי דונמים שמדינת ישראל הכריזה עליהם אדמות מדינה מ-1967 ואילך.
- הכרזה על 'אדמות נפקדים' (הכוונה היא, כמובן, לאנשים שנעדרו מהגדה המערבית בעיקר בשל גל הבריחה ההמונית מזרחה במהלך המלחמה ואחריה), והעברתן להתנחלויות, או באמצעות העברה ישירה, או באמצעות חילופי שטחים המעוגנים בחוזה עם בעלי קרקע פלסטינים אחרים (חוזה תבדיל).³⁶

³² בכמה מקומות בבקעה המרחקים בין ההתנחלויות לבין השטחים החקלאיים שהוקצו להם גדולים למדי. מכיוון שלא בכל המקרים אפשר לקבוע קביעה חדמשמעית לאיזו התנחלות כל חלקה שייכת, הנתונים המופיעים בדו"ח בהקשר זה מבוססים על הערכות בלבד.

³³ בשל לחץ בינלאומי שמאחוריו עומדים כמה ממשלות וארגונים, גברו בעת האחרונה הקשיים העומדים לפני מי שמבקשים לייצא תוצרת החקלאית שמקורה בהתנחלויות. לנוכח מציאות זו, יש ראיות ברורות שחלק מהייצוא החקלאי של מתנחלי הגדה המערבית לחו"ל נעשה בעזרת שיתוף פעולה עם גורמים עסקיים פלסטיניים המייצאים תוצרת חקלאית המגיעה מההתנחלויות תחת שמם תמורת רווח כלשהו. ראו: <http://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraawor>, דקה 15:20, <http://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraawor/2012/08/2012822102524273640.html>.

³⁴ לסקירה מקיפה של עניין זה ראו: דו"ח 'בצלם', 'כל האמצעים כשרים: מדיניות ההתנחלויות בגדה במערבית', יולי 2010, עמ' 17-29, http://www.btselem.org/sites/default/files2/publication/201007_by_hook_and_by_crook_heb.pdf.

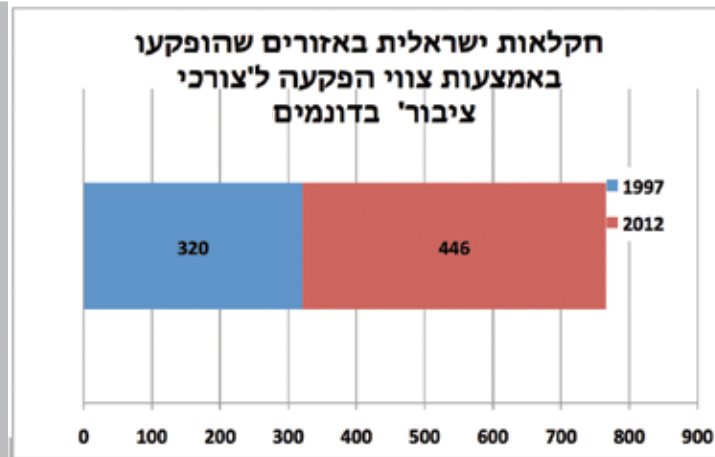
³⁵ הפקעת הקרקעות ליצורכי הציבור נעשית מכוח **צו הפקעה ליצורכי ציבור מס' 321 (יהודה ושומרון) (התשכ"ט-1969)**. הזכויות במקרקעין מועברות לצמיתות לידי הממונה על הרכוש הממשלתי. אדמות שהופקעו בדרך זו אמורות לשרת את כלל הציבור בגדה. ראו: דו"ח 'בצלם', 'כל האמצעים כשרים' (לעיל הערה 34), עמ' 29-30. ההתנחלויות מעלה אדומים ועפרה הוקמו בשנות ה-70 על בסיס צווי הפקעה ליצורכי ציבור שהוצאו במיוחד לשם הקמת ההתנחלויות האלה. להתנחלות סוסיה בדרום הר חברון סופח שטח האתר הארכאולוגי שעליו שכן עד שנות ה-80 הכפר הפלסטיני סוסיה. שטח הכפר הופקע ותושביו הפלסטינים גורשו ממנו. גם סלילת כביש 443 התאפשרה הודות להפקעה ליצורכי ציבור.

³⁶ ראו עמ' 60-62 בדו"ח זה.

- השתלטות על נכסי וקף והעברתם לידי המתנחלים.
- העברת קרקעות שרכשו יהודים לפני שנת 1948 להתנחלויות.
- פתיחת האפשרות לפני תאגידים ישראליים לרכוש קרקע בגדה, ואף עידודם לעשות כן,³⁷ בין היתר, באמצעות הסוואת רכישות של גורמים ישראליים והעלמת עין מהליכי רכישה בעייתיים ביותר שאף היו נגועים בחשדות כבדים לפלילים.³⁸

³⁷ עד היום סירב המנהל האזרחי לחשוף את מפת רכישות הקרקע שרכשו גורמים ישראליים פרטיים לאחר שנת 1967, אך ממה שידוע על היקף העסקאות האלה, נראה שהיקף השטחים האלה זניח מאוד ביחס לכלל השטחים שהקצו הרשויות הישראליות לטובת מפעל ההתנחלויות. על פי החוק הצבאי החל בשטחי הגדה המערבית, כל עסקת נדל"ן שמעורבים בה ישראלים מחויבת מראש באישור עסקה של שר הביטחון. **צו בדבר עסקאות במקרקעין (יהודה ושומרון) (מס' 25), התשכ"ז-1967** קובע שילא יעשה אדם עסקה בקשר למקרקעים, בין בעצמו ובין על ידי אחר, בין במישרין ובין בעקיפין, אלא ברשיון על ידי מהרשות המוסמכת: (סעיף 2). עסקה שבוצעה בניגוד להוראות סעיף 2, אין לה תוקף (סעיף 3), היא עברה על החוק ועונשה עד חמש שנות מאסר, או קנס, או שניהם יחדיו (סעיף 4). למרות צו זה, לעתים קרובות מתנחלים מעלים טענות רכישה של קרקעות בגדה המערבית, שגם על פי גרסתם נרכשו בלא היתר משר הביטחון. ולמרות זאת, ככל הידוע לנו, עד היום לא הועמד לדין אפילו ישראלי אחד בשל רכישת מקרקעין בגדה המערבית בלי היתר.

³⁸ סעיף **בצו בדבר רכוש ממשלתי (מס' 59) התשכ"ז** מתיר במפורש לממונה על הרכוש הממשלתי להכריז על קרקע מסוימת אדמת מדינה, אם מדובר ברכוש שבעליו ביקש מאת הממונה לנהל אותו והממונה קיבל עליו את ניהולו. צו זה אפשר לתאגידים ישראליים להסוות רכישות קרקע ולהסתמך על מסמכי מכירה שלא פעם נחשד שהם מזויפים. סוגיה זו נידונה **בבג"ץ 3988/06, יאסין ואחי נ' המפקד הצבאי**, ובו דרשו העותרים לבטל שתי הכרזות על אדמות מדינה שנעשו באדמות הכפר בילעין בשנים 1990-1991. בג"ץ דחה את העתירה ב-9 בנובמבר 2006. ראו: <http://elyon2.court.gov.il/files/06/980/039/>. P09/06039980.P09.htm

מטע זיתים שנטעו מתנחלי כפר אדומים על שטח שהופקע ליצורכי ציבורי מתושבי הכפר ענתא בשנת 1975. על חלק גדול מהשטח שהופקע בבנתה לימים ההתנחלות מעלה אדומים

חקלאות באזורים שהופקעו באמצעות צווי הפקעה ליצורכי ציבורי

ההתנחלות	השטח החקלאי בדונמים	מספר הצו
כפר אדומים	188	1/4/75/ה
עפרה ³⁹	147	77/ה
שילה - עדי עד	33	3/95/ה

³⁹ מדובר בשטחים שהם חלק מההפקעה המקורית של הבסיס הירדני ועליהם הוקמה עפרה. עוד על נסיבות הקמת עפרה, ראו דו"ח בצלם, 'ההתנחלות

בעשור הראשון שלאחר כיבוש הגדה המערבית הוקמו רוב ההתנחלויות באמצעות תפיסת קרקעות שנועדו, כביכול, ליצרכים צבאיים. כ-40 התנחלויות בסך הכול הוקמו במהלך השנים בדרך זו.⁴⁰ החוק הבינלאומי המתיר תפיסת שטחים לצורכי ביטחון מבוסס על ההנחה שתפיסתם של שטחים אלו היא מצב זמני בלבד (ראו מסגרת להלן). כדי לעקוף את בעיית 'הזמניות' של ההתנחלויות האלה, הכריזו הרשויות הישראליות בדיעבד שחלק ניכר מהשטחים שנתפסו הם אדמות מדינה. שטחים אחרים, שעליהם לא היה אפשר להכריז אדמות מדינה (אם מכיוון שהיה מדובר בקרקעות פרטיות מוסדרות, אם מכיוון שהיה מדובר בקרקעות שאינן מוסדרות אך בלא ספק פלסטינים עיבדו אותן לפני שנתפסו על ידי הצבא), נותרו עד היום במעמד רשמי של 'תפיסה צבאית', והן חלק משטחי השיפוט הרשמיים של ההתנחלויות.⁴¹

21 התנחלויות יושבות היום על קרקעות פלסטיניות פרטיות שנתפסו בתפיסה צבאית. כמה מהן יושבות על שטח שנתפס בתפיסה צבאית (כמו בית אל, רימונים וכוכב השחר), וכמה מהן יושבות באופן חלקי

על שטחים שנתפסו באופן רשמי בתפיסה צבאית, ואילו חלקים אחרים של אותן התנחלויות הוקצו למתנחלים באמצעות שימוש באמצעים רשמיים אחרים, כמו הכרזה על קרקע אדמת מדינה (ובהן קריית ארבע, מעון ואלקנה). לאחר פסק הדין בבג"ץ אלון מורה באוקטובר 1979 (בג"ץ 79/390 דויקאת נ' ממשלת ישראל), צמצמה המדינה מאוד את השימוש בצווי תפיסה לשם בניית התנחלויות, אך המשיכה להקים התנחלויות על קרקעות שנתפסו לפני הפסיקה.⁴²

החובה להגן על רכוש פרטי על פי המשפט ההומניטרי הבינלאומי ומשפט זכויות האדם

הזכות לקניין פרטי הוכרה בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם משנת 1948: 'כל אדם זכאי להיות בעל קניין, בין לבדו ובין יחד עם אחרים. לא יישלל מאדם קניינו דרך שרירות' (סעיף 17). המשפט הבינלאומי מניח שכיבוש צבאי הוא מצב זמני, ולפיכך מחייב להגן על רכוש פרטי של האוכלוסייה האזרחית הכבושה. על כל המדינות שהן צד בעימות חלה חובה גמורה לכבד רכוש פרטי ואסור להן להחרימו (תקנה 46 לתקנות האג). נוסף על כך, ביזה של רכוש פרטי אסורה באופן מוחלט (תקנה 47 לתקנות האג; סעיף 33(2) לאמנת ז'נבה הרביעית). ברם, בנסיבות מוגבלות יכולה המדינה הכובשת לתפוס תפיסה זמנית טובין או נדל"ן, 'לצורכי צבא הכיבוש' (תקנה 52 לתקנות האג). המדינה הכובשת מחויבת לשלם לבעלי הקרקע פיצוי בעבור השימוש ברכושם במשך אותו הזמן. צורכי צבא הכיבוש אינם כוללים תפיסה של קרקע פרטית לצורכי ביטחון כלליים של המדינה הכובשת, או שימוש בלתי חוקי, כמו הקמת התנחלויות והקמת גדר הפרדה.

על פי המשפט הבינלאומי ההומניטרי זכויות האדם

עפרה - מאחז בלתי מורשה, דצמבר 2008, http://www.btselem.org/download/200812_ofra_heb.pdf, 2008.
⁴⁰ בכמה מקורות מופיעים נתונים שונים באשר למספר ההתנחלויות שהוקמו על קרקעות שנתפסו לצורכי ביטחון. הנתונים המופיעים כאן מבוססים על שכבת מ"ג שהמנהל האזרחי העביר לידינו בחודש מאי 2012.

⁴¹ אף על פי שפסיקת בג"ץ בבג"ץ אלון מורה (79/390 דויקאת נ' ממשלת ישראל, פ"ד לד(1) 1979) צמצמה את יכולתה של המדינה להמשיך ולהוציא צווי תפיסה צבאיים על קרקעות פרטיות לשם הקמת התנחלויות, למעשה, המשיכה המדינה לעשות כן עד ראשית שנות ה-80. התנחלויות כגון פסגות, מעון, דולב, הר ברכה ומעלה לבונה, הוקמו בשנות ה-80 על קרקעות שנתפסו לצרכים צבאיים. כאמור, ברוב המקרים התפיסה הוחלפה מאוחר יותר בהכרזה טרואקטיבית שקרקעות אלו הן אדמות מדינה.

⁴² ראו: דו"ח בצלם, 'כל האמצעים כשרים: מדיניות ההתנחלויות בגדה במערבית', יולי 2010, עמ' 18. <http://www.btselem.org/sites/default/files/2/>

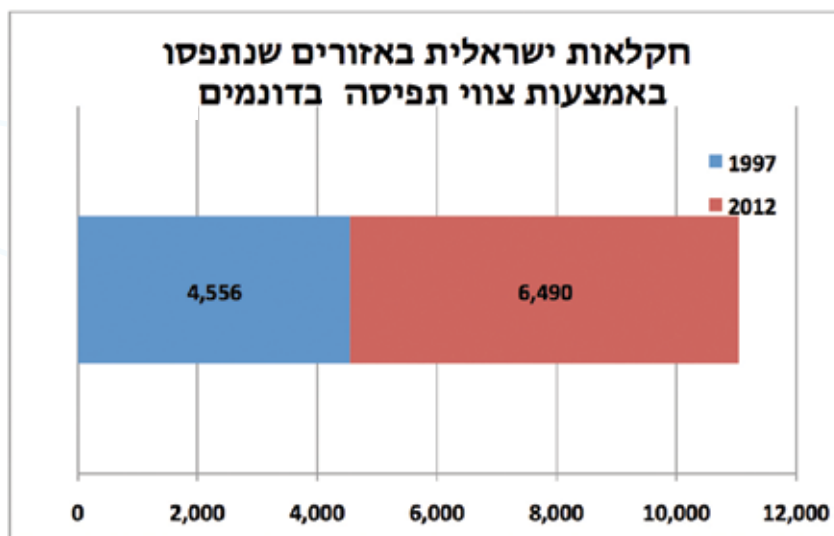
אי-החוקיות של ההתנחלויות, והפרות המשפט ההומניטרי הבינלאומי ומשפט זכויות האדם הנובעות ממנה

ההתנחלויות מפרות מפורשות את המשפט ההומניטרי הבינלאומי. מושכלות היסוד של דיני הכיבוש הן שכיבוש הוא מצב זמני בלבד, ושהמדינה הכובשת אינה יכולה להכניס שינויים קבועים בשטח הכבוש. עקרון זה מוצא ביטוי בכללים רבים בתקנות האג ובאמנת ז'נבה הרביעית. דוגמה אחת היא האיסור על העברת אוכלוסייה בכפייה המעוגן בסעיף 49 של אמנת ז'נבה הרביעית.

הקמתן של התנחלויות מלווה בהכרח בהפרות נוספות של המשפט ההומניטרי הבינלאומי ושל משפט זכויות האדם. מעצם השפעתן הקבועה על המשאבים הטבעיים של השטח הפלסטיני הכבוש והשפעתן השלילית על הסביבה, ההתנחלויות מפרות את תקנה 55 לתקנות האג. בניית ההתנחלויות מחייבת הריסת רכוש פרטי ומפרה את תקנה 53 באמנת ז'נבה הרביעית. טבען הקבוע של ההתנחלויות והחרמת קרקע פלסטינית פרטית למטרה זו מפרה את תקנה 46 לתקנות האג. בניית התנחלויות והתשתית הקשורה בהן הן הפרה של תקנה 43 לתקנות האג, המחייבות את הכובש לנקוט את כל האמצעים שברשותו כדי להבטיח את הסדר ואת החיים הציבוריים ולכבד את החוקים הנוהגים בשטח הכבוש, אלא אם נבצר ממנו הדבר לחלוטין.

בחוות הדעת המייעצת בעניין גדר ההפרדה משנת 2004 חזר בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג ואישר את אי-החוקיות של ההתנחלויות בשל היותן אמצעי לסיפוחו בפועל של שטח כבוש.

חלק לא מבוטל מהשטחים שנתפסו תפיסה צבאית בשנות ה-70 היו של שטחי חקלאות שנועדו לשרת את ההתנחלויות. למשל, ההתנחלות רועי בצפון בקעת הירדן יושבת על שטח בן 1,933 דונמים שנתפס מתושבי העיירה טובאס בשנת 1977 לצרכים צבאיים (צו צבאי מספר 5/77); לשם הקמת ההתנחלות חמרה בבקעת הירדן נתפס בשנת 1972 שטח בן 1,141 דונמים (צו צבאי מספר 13/72) מתושבי הכפר בית פורי; לשם הקמת ההתנחלות גיתית נתפסו למעלה מ-4,000 דונמים (צו צבאי מספר 12/72 וצו צבאי מספר 10/72), רובם מתושבי הכפר עקרבה. התנחלות נוספת שבשבילה נתפסו שטחים נרחבים בשנות ה-70 היא ההתנחלות יט"ב שמצפון ליריחו. מדובר בשני שטחים נפרדים שגודלם יחד הוא כ-1,690 דונמים. השטחים נתפסו בצו תפיסה אחד בשנת 1977 (צו צבאי מספר 28/77). ב-1997 הייתה פעילות חקלאית ישראלית ב-4,556 דונמים באזורים שנתפסו באמצעות צווים צבאיים. עד אמצע 2012 עלה מספר זה ל-6,490 דונמים (956 דונמים מהם חופפים אזורים חקלאיים הנמצאים בתוך שטחים צבאיים סגורים, 783 דונמים מהם הוכרזו לאחר מכן אדמות מדינה, ו-37 דונמים מהם הם אדמות שהיו בבעלות יהודית לפני 1948 באזור גוש עציון).

השתלטות חקלאית חדשה של מתנחלים באמצעות שתילת עצי זית באדמות הכפר לובן א-שרקיה שמדרום לשכם

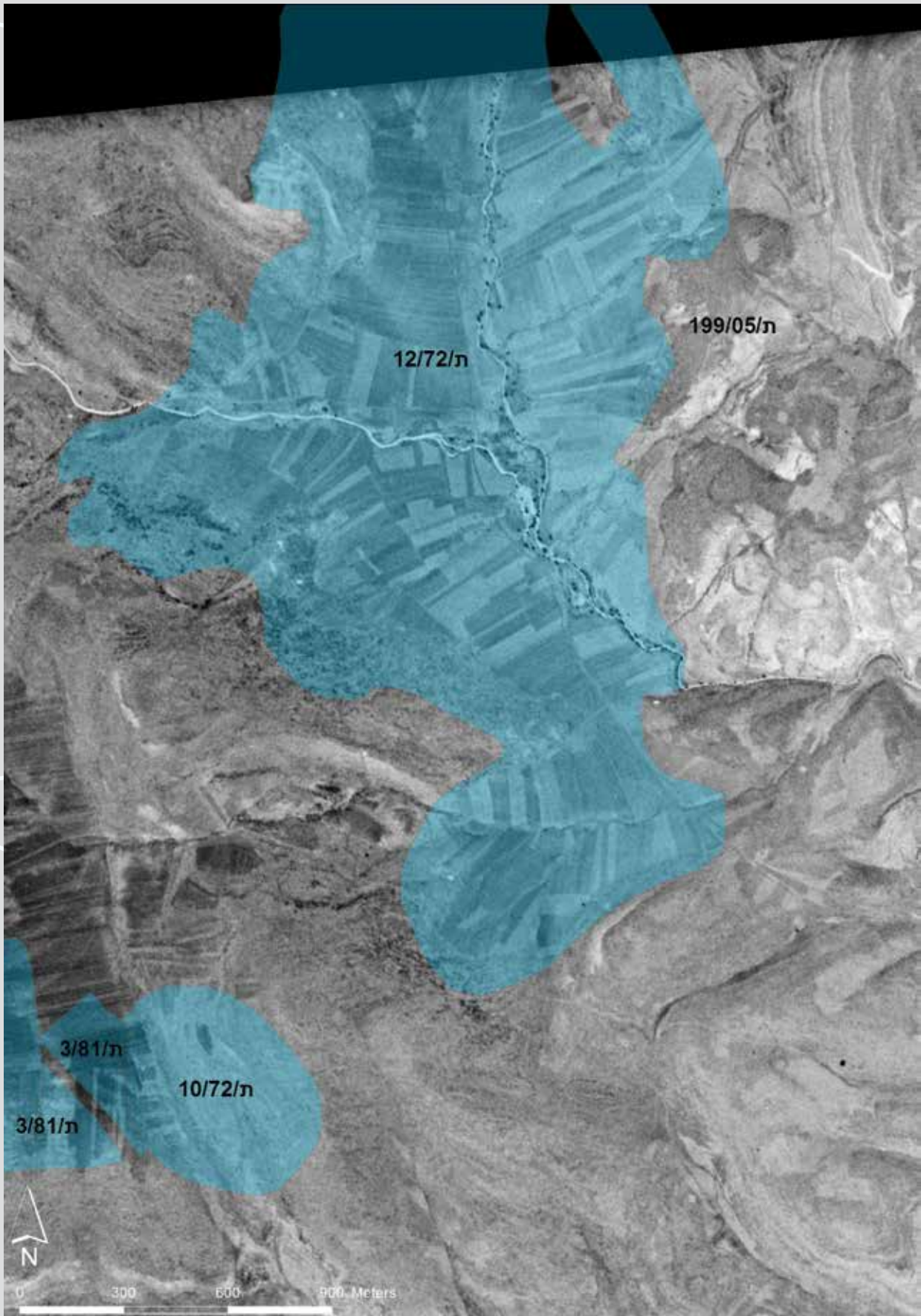

כרם סמוך להתנחלות כוכב השחר ולמאחז מצפה כרמים. סביב כוכב השחר מעבדים מתנחלים 88 דונמים של קרקעות פלסטיניות פרטיות שנתפסו באמצעות צווים צבאיים בשנת 1980

חקלאות ישראלית בשטחים שנתפסו בצווי תפיסה צבאיים - האזורים העיקריים⁴³

ההתנחלות	השטח החקלאי בדונמים	מספר צו התפיסה
גיתית	2,418	12/72 ⁴⁴ , 12/72
רועי	1,541	5/77
גוש עציון (מגדל עוז, ראש צורים, כפר עציון ואלעזר)	886	,6/69 ,5/69 ,13/76 ,9/70 133/05 ,16/81 ,9/79
מכורה	737	13/72
ייט"ב	233	28/77
כוכב השחר	88	18/80

⁴³ מרבית האזורים האלה נמצאים בבקעת הירדן או במדרונות המזרחיים של גב ההר. [publication/201007_by_hook_and_by_crook_heb.pdf](https://www.gov.il/publication/201007_by_hook_and_by_crook_heb.pdf)

תצ"א משנת 1970 של השטח (3,265 דונמים) שנתפס בצו צבאי מספר 12/72 מהכפר עקרבה והועבר להתנחלות גיתית. אפשר לראות בביורר שערב הוצאת צווי התפיסה היה רוב השטח מעובד

עם קבלת פסק הדין בבג"ץ אלון מורה, שכאמור צמצם מאוד את יכולתה של ישראל להמשיך ולהוציא צווי תפיסה צבאיים לשם הקמת התנחלויות, החל פרק חדש בהיסטוריה של מנגנון ההשתלטות הישראלי על אדמות הגדה המערבית. במהלך שנות ה-80 וה-90 הכריזו הרשויות הישראליות על כ-800,000

דונמים מאדמות הגדה המערבית 'אדמות מדינה'.⁴⁵ שטח עצום זה משתרע על כ-14 אחוזים משטח הגדה כולה, והוא הצטרף לכ-608,000 הדונמים שנרשמו והוסדרו כאדמות מדינה עוד לפני שנת 1967, בין בתקופת המנדט הבריטי, בין בתקופה הירדנית.⁴⁶ למהלך זה נודעה חשיבות רבה למפעל ההתנחלויות, שכן רובם המכריע של השטחים האלה (למעט מקרים ספורים) הוקצו לשימושן של התנחלויות ושל מועצות אזוריות ישראליות בגדה המערבית.⁴⁷

ככל הנראה, בשל לחצים בינלאומיים הלך ופחת בשנים האחרונות השימוש במנגנון ההכרזות על אדמות מדינה עד שכמעט שנעלם.⁴⁸ עם זאת, בעשרות תיקים שנידונו

בפני בג"ץ טענה פרקליטות המדינה שעל פי החוק העות'מני, המפקד הצבאי אינו חייב להכריז בפועל על אדמה 'אדמת מדינה', כיוון שעל פי הדין המהותי, אדמה שאינה רשומה ואינה מעובדת ברציפות שלוש שנים לפחות היא בחזקת אדמת מדינה גם אם מעולם לא הוכרז רשמית שהיא כזאת.⁴⁹

על פי המשפט הבינ"ל הומוניטרי זכויות האדם

המדינה הכובשת היא נאמן בלבד של קרקעות ציבוריות

אין להחרים נכסי דלא נידי ציבוריים, כמו קרקעות ועצים. הכובש הוא נאמן בלבד, והוא חייב לפעול על פי כללי הנאמנות. כך הכובש יכול להנות מהפרות מבלי לשנות את קרן הנכסים (תקנה 55 לתקנות האג).

חקלאות מתנחלים על אדמות שהוכרזו 'אדמות מדינה'

חלק לא מבוטל מהקרקעות שהוכרזו אדמות מדינה משמש היום מתנחלים ישראלים למטרות חקלאיות. במקרים רבים ניכר שמתנחלים מאתרים אדמות שהוכרזו אדמות מדינה, או אדמות המוחזקות אדמות מדינה אף שלא הוכרזו, כדי לפלוש אליהן, מתוך הנחה שכך יהיה קל יותר לזכות בחסינות מצד רשויות אכיפת החוק הישראליות, גם אם ההשתלטות אינה מגובה בשום הקצאת קרקע רשמית מטעם הרשויות. (לפרטים נוספים, ראו בחלק השלישי של דו"ח זה, עמ' 38).

⁴⁴ המספר השמאלי הוא מספרו של הצו, והמספר הימני מציין את השנה שבה הוצא הצו.
⁴⁵ נתון זה מבוסס על ניתוח שכבות המידע שהעביר לידינו המנהל האזרחי, והוא שונה מהמספרים שהובאו בדו"ח מבקר המדינה - שם דובר על כ-908,000 דונם. ראו: מבקר המדינה, דוח שנתי 56 א' של מבקר המדינה, 2005.

⁴⁶ גם נתון זה מבוסס על שכבות המידע שקיבלנו מהמנהל האזרחי, וגם כאן הנתונים אחרים במקצת מאלה המופיעים במקורות אחרים. ראו: דו"ח בצלם, 'באצטלה של חוקיות', פברואר 2012, http://www.btselem.org/download/201203_under_the_guise_of_legality_heb.pdf.

⁴⁷ ראו: חיים לוינסון, '0.7 אחוז מאדמות מדינה בגדה הוקצו לפלסטינים', הארץ, 28 במרץ 2013, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.1978691>.

⁴⁸ בתשובה מיום 27 ביולי 2009 לשאלה שהעביר ארגון 'בצלם' למנהל אזרחי באשר להקיפי הכרזה על אדמות מדינה בשנים 2003-2009 נכתב שבשנים אלו הוכרזו 5,114 דונמים בסך הכול אדמות מדינה. זהו מספר זעום ביחס להיקפי ההכרזות שישראל הכריזה בשנות ה-80 וה-90 של המאה העשרים.

⁴⁹ ראו, למשל, פסקאות 15 ו-16 בתגובת פרקליט המדינה מ-15 בינואר 2013 לעתירה לבג"ץ תיק 248/13, מופיד פואד אבו ראמה נ' מדינת ישראל (בעברית, לא פורסם).

יהיגיון שמאחורי השיגעון: השתלטות לא-רשמית של מתנחלים על קרקעות והדררות שלטון החוק בגדה המערבית

מלבד כל האמצעים הרשמיים שרשויות מדינת ישראל נקטו כדי להשתלט על קרקעות בגדה המערבית, בין השאר לשם פעילות חקלאית, ולמרות שבאמצעים אלו יצרה ישראל מלאי קרקעות עצום שהיה יכול לאכלס עוד מיליוני מתנחלים, עודדה המדינה לאורך עשרות שנים פלישות של מתנחלים, הן לאדמות ציבוריות (אדמות שהוכרזו אדמות מדינה או נרשמו ככאלה בתקופה הירדנית), והן לאדמות שבבעלות פרטית פלסטינית.

כרם שנטעו מתנחלים מהמאחז דרך האבות (ממערב לבית לחם) ביולי 2009 על אדמות משפחת מוסא מהכפר אל ח'אדר. אדמות אלו לא עובדו כמה שנים, והמתנחלים בחרו בהן בכוונה תחילה, מתוך הנחה שהמנהל האזרחי יגדיר אותן 'אדמות מדינה' וכך יקטן הסיכון שהם יפונו. אף על פי שהמנהל האזרחי הוציא למתנחלים צו פינוי מהשטח, עד היום, יותר מארבע שנים לאחר מכן, המתנחלים לא פונו מהמקום.

שתי תקופות שיא של הקמת מאחזים

מספר המאחזים עומד זה כמה שנים על כ-100, והם הוקמו בשתי תקופות עיקריות: כמחצית מהמאחזים הוקמו בשנות ה-90, ובעיקר במחציתו השנייה של העשור הזה, מאז עלייתו של בנימין נתניהו לשלטון ביוני 1996, וכמחציתם הוקמו בשנים 2001-2003, השנים הראשונות של 'אינתיפאדת אל אקצה'. בשנים האלה, שעה שתשומת הלב הציבורית בישראל ובעולם הייתה נתונה לאירועי האלימות הקשים בגדה ובישראל, קידמה ממשלת ישראל בדרכים לא רשמיות מהלך של השתלטות על אזורים נרחבים ברחבי הגדה המערבית באמצעות הקמת עשרות מאחזים.

ביולי 2004 מינה ראש הממשלה דאז אריאל שרון - מאבותיו של מפעל ההתנחלויות - את עוה"ד טליה ששון לבדוק את פרישת המאחזים, את דרך הקמתם ולבחון מי הן הרשויות שהיו מעורבות בהקמתם. כמו כן התבקשה עוה"ד ששון להמליץ על שינויי חקיקה שיקלו על המדינה למנוע את הקמתם ואת עיבויים של מאחזים בלתי

מורשים בעתיד, ולהמליץ על הדרכים שבהן אפשר להדק את האכיפה ולנקוט הליכים משפטיים נגד האחראים להקמתם. ביקורת רחבה נמתחה בזמנו על אריאל שרון על עצם מינויה של עוה"ד ששון לבדיקת סוגיית המאחזים, שכן שרון, בהיותו שר בממשלת נתניהו, הוא שקרא למתנחלים, מיד לאחר חתימת הסכם וְאי (שנחתם ב-23 באוקטובר 1998), 'לרוץ לתפוס את הגבעות'.

בפרק המבוא לדו"ח שלה כתבה עוה"ד ששון:

למעשה תופעת המאחזים הבלתי מורשים היא המשך מפעל ההתנחלות בשטחים. אך בעוד שבעבר הרחוק יותר זכה מפעל ההתנחלות בחלק מהשנים, להכרה ועידוד פורמאליים של ממשלות ישראל, הרי שבמחצית שנות התשעים הוא שינה פנים. ממשלות ישראל לא היו עוד מעורבות פורמאלית בהקמת המאחזים וככל הנראה מחמת מצבה הבינלאומי של ישראל ועמדתן השלילית של רוב מדינות העולם נגד מפעל ההתנחלות. לא כך הוא המצב לגבי רשויות ציבוריות וגופים מטעם המדינה, שנטלו חלק מרכזי בהקמתם יחד עם אחרים, בחלקן בהשראת הדרג המדיני מי בעצימת עין ומי בעידוד ותמיכה אך ללא החלטה של הדרג המדיני המוסמך מטעם המדינה.⁵⁰

דו"ח טליה ששון משנת 2005 הוקדש, כאמור, לעניין מעורבותה העמוקה של המדינה בהקמתם של המאחזים הלא-חוקיים בגדה המערבית. בדו"ח זה מוזכר שהפעילות החקלאית של מתנחלים ישראלים הייתה אחד האמצעים הבלתי חוקיים שנעשה בהם שימוש לשם הקמת המאחזים. למשל, מבואות יריחו (נקרא בתחילה 'יחוות אָקלום'), הוא מאחז שהוקם על קרקעות שהוקצו במקור לחטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית למטרות חקלאיות.⁵¹ בפרק המוקדש להמלצות ולשינויים הנדרשים בהחלטות ממשלה, עוה"ד ששון מציינת שהחטיבה להתיישבות מקצה קרקעות חקלאיות בלא בקרה של הדרג המדיני בשל אופן הניסוח של סעיף ב' בהחלטת הממשלה 150 משנת 1996, העוסק בהקצאת אדמות מדינה לתכנון ולבנייה. ששון ממליצה להוסיף ולקבוע במפורש שהקצאת אדמות מדינה למטרות חקלאיות (כמו הקצאת קרקעות למטרות בנייה), תיעשה רק לאחר קבלת אישור משר הביטחון.⁵² על כל פנים, מהמחקר שערכנו עולה שהתופעה של הקמת מאחזים על קרקעות שהוקצו להתנחלויות למטרות חקלאיות נפוצה אף יותר מכפי שתוארה בדו"ח ששון.

דוגמה נוספת לתופעה שהזכירה ששון אפשר למצוא במסד הנתונים שאסף הצוות ברשותו של תא"ל במילי ברוך שפיגל.⁵³ בבסיס הנתונים הזה מצוין שהמאחז שכונת כרמים (המוכר יותר בשם 'מצפה כרמים'), שהוקם בשנת 1999 ממזרח להתנחלות כוכב השחר, הוקם באישור שר הביטחון דאז, אהוד ברק, על קרקעות שנועדו לשימוש חקלאי בתכנית מתאר 223/1.⁵⁴ שפיגל מציין שמבנה נוסף, המשמש פנימייה ונמצא ממערב להתנחלות מבוא חורון, נבנה אף הוא על קרקעות שיועדו לחקלאות.

⁵⁰ טליה ששון, 'יחוות דעת ביניים - המאחזים הבלתי מורשים', מרץ 2005, עמ' 19, <http://www.pmo.gov.il/SiteCollectionDocuments/PMO/Communication/Spokesman/sason2.pdf>.

⁵¹ שם, עמ' 109.

⁵² שם, עמ' 326.

⁵³ מדובר במסד הנתונים שהמדינה סירבה לפרסם בטענה שיש בו 'מידע ביטחוני רגיש'. מסד הנתונים נחשף בסופו של דבר בעיתון 'הארץ'. ראו: אורי בלאו, 'חשיפה: הדו"ח הסודי של מערכת הביטחון על הבנייה הבלתי חוקית בהתנחלויות', הארץ, 30 בינואר 2009, <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1528811>.

⁵⁴ יש להעיר שעצם הכללת קרקעות אלו בתכנית המתאר 223/1 נעשתה כבר אז בניגוד לחוק, שכן מדובר בקרקעות פרטיות ומוסדרות של תושבי הכפרים דיר גריר וכפר מאלק, שאין למדינה או למתנחלים אבק של זכות בהן.

כפי שנראה להלן, חלק ניכר מהחקלאות הישראלית בגדה המערבית הוא בבחינת פעילות עבריינית המנוגדת לא רק למשפט הבינלאומי, אלא אף לחוק הצבאי ולחוק הישראלי שישראל מחויבת לקיים ולאכוף אף לשיטתה.⁵⁵ פעילות בלתי חוקית זו מתבצעת על רקע כישלון אכיפת החוק על אזרחים ישראלים המתגוררים בגדה המערבית בכלל. אין מדובר בתופעה חדשה, ותלי תילים של חיבורים הוקדשו עד היום לתיאור היבטיה המגוונים, ובהם דו־יחות של ועדות שמינתה ממשלת ישראל עצמה. בתחילת שנות ה-80 מינה היועץ המשפטי לממשלה דאז, יצחק זמיר, את יהודית קרפ, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה באותה עת, לחקור עברות שעברו על פי החשד אזרחים ישראלים כנגד תושבים פלסטינים. דו־יח קרפ בחן עשרות מקרים שבהם נחשדו מתנחלים בהתנכלות אלימה לפלסטינים וכמה מקרים של הסגות גבול ופלישות לקרקעות שרשויות החוק הישראליות כשלו בטיפול בהם.⁵⁶

אלימות מתנחלים בהקשר למשפט ההומניטרי הבינלאומי ומשפט זכויות האדם

הקמת התנחלויות והתשתית הקשורה בהן היא הפרה של סעיף 1 המשותף לארבע אמנות זינבה ומחייב את המדינה הכובשת להבטיח שכל הצדדים בשטח הכבוש, לרבות שלוחי המדינה ואזרחים אחרים, יכבדו את המשפט ההומניטרי הבינלאומי. המדיניות הישראלית הבלתי מוכרזת - מדיניות של יד רכה כלפי מעורבים בתקיפות פלסטינים - מפרה את תקנה 43 לתקנות האג, הקובעת שעל הכובש לנקוט את כל האמצעים שלרשותו כדי להבטיח את הסדר ואת החיים הציבוריים, וכן את סעיף 27 לאמנת זינבה הרביעית: 'התושבים המוגנים זכאים בכל הנסיבות ליחס של דרך ארץ לגופם, לכבודם, לזכויותיהם המשפחתיות...'

על פי הערה כללית מספר 31 של ועדת האו"ם לזכויות אדם משנת 2004: 'בנסיבות מסוימות הכישלון להבטיח [את הזכויות באמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, להלן: האמנה] כפי שנדרש על פי סעיף 2, יוביל להפרת הזכויות בידי מדינה שהיא צד באמנה, משום שמדינה זו לא נקטה את הצעדים הנדרשים כדי למנוע, להעניש, לחקור או לתקן את העוול שגרמו מעשיהם של יחידים או ישויות. המדינות החתומות על האמנה נדרשות לזכור שקיימת זיקה ההדדית בין המחויבויות המוטלות בסעיף 2 לבין הצורך למתן סעד יעיל במקרה של הפרה...'

על פי סעיף 17 באמנה: (1) לא יהיה אדם נתון להתערבות שרירותית או בלתי חוקית בצנעת הפרט שלו, במשפחתו, בביתו או בתכתובתו, או לפגיעות בלתי חוקיות בכבודו או בשמו הטוב. (2) לכל אדם הזכות להגנת החוק מפני התערבויות או פגיעות כאלה.

על פי המשפט הבינלאומי ההומניטרי זכויות האדם

אחד המקרים שנדונו בדו־יח ועדת קרפ רלוונטי במיוחד לנושא שדו־יח זה מוקדש לו. מדובר בתלונה של תושבי הכפר קריות משנת 1981 על חסימת דרך ועל הסגת גבול.⁵⁷ הדרך שחסמו מתנחלי שילה היא הדרך ההיסטורית שחיברה בין הכפרים קריות, תורמוס עיא וסנגייל לרמאללה. אף שמדובר בקרקעות פרטיות של תושבי הכפרים שהיו מעובדות באותה עת ולא נכללו בשטח השיפוט הרשמי של ההתנחלות שילה, השטח כולו, כ-90 דונמים, נחסם לכניסת פלסטינים ונכלל באופן תמוה (מבחינה חוקית), בתחומה בפועל של ההתנחלות שילה, אף ששטח ההתנחלות לא שונה מבחינה רשמית והשטחים הללו נותרו מחוצה לו. מתנחלי שילה עושים כיום בשטח זה שימוש חקלאי. לימים היה אזור ההתנחלות שילה לאחד האזורים שבהם נעשתה התופעה של פלישות חקלאיות למגפה של ממש (ראו בהרחבה בנספח א' לדו־יח זה).

⁵⁵ החוק הישראלי הפלילי חל על מתנחלים בהיותם אזרחים ישראלים, כפי שהוגדר בסעיף 15 לחוק העונשין התשל"ז 1977. ראו נספח ב'.
⁵⁶ דו־יח הוועדה שבראשה עמדה יהודית קרפ, סגנית היועץ המשפטי לממשלה באותם ימים, הוגש לממשלה ב-23 במאי 1982 ולא פורסם. 'יהודית קרפ התפטרה מתפקידה זמן קצר אחר כך, משום שהממשלה לא התכוונה לאמץ את מסקנות הדו־יח בנוגע למדיניות אכיפת החוק בגדה. שם, עמ' 13-15.

ב-13 בפברואר 2012 מינתה ממשלת ישראל ועדה בראשות השופט אדמונד לוי לבדוק את מעמדה של הבנייה הישראלית בגדה המערבית. ועדת לוי הקדישה תשעה עמודים מהדו"ח הסופי שלה לדיון במה שכינו חברי הוועדה 'סכסוכי קרקעות':⁵⁸ על פי הוועדה, המונח 'סכסוכי קרקעות' מציין מגוון של אמצעי השתלטות על קרקעות (בנייה, חקלאות, גידור), שהוועדה אינה מבחינה ביניהם. אף שהמונח 'סכסוכי' מצביע על סימטריה בין הצדדים המעורבים, למעשה, המכנה המשותף לכל ההשתלטויות האלה הוא שכולן הן השתלטויות על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית והפולשים הם תמיד מתנחלים ישראלים. בתשעת העמודים הללו הוועדה יוצאת מגדרה כדי לבנות בניין המבוסס על טיעונים משפטיים שימנעו, למעשה, כל סעד משפטי אפקטיבי מפלסטינים שקרקעותיהם נגזלו (עוד לעניין דו"ח לוי, ראו בנספח ב', עמ' 111).

לאור המתואר לעיל, עולה הצורך לומר דברים ברורים בנוגע לתופעה זו, וראוי לנצל במה זו כדי לחדד: איזנה של מערכת שלטון החוק היה ונותר נדבך מרכזי של מפעל ההתנחלויות הישראלי בגדה המערבית עוד משלבי המוקדמים, ומאחוריו עומד היגיון מוצק, שיטתי ועקיב. המחדל המתמשך של אי-אכיפת החוק על מתנחלים הוא המאפשר את השתלטותם של המתנחלים על שטחים נרחבים. במילים אחרות: במתח המובנה שבין חובתה של מדינת ישראל לאכוף את חוקיה על אזרחיה החיים בגדה המערבית לבין שאיפתה להעביר כמה שיותר שטחים לידי אזרחים ישראלים, גבר כמעט תמיד הרצון לייחד כמה שיותר שטחים בכמה שפחות זמן ומאמץ. בכך הוקרבה, למעשה, מערכת שלטון החוק בגדה על מזבח האינטרסים הטריטוריאליים של מפעל ההתנחלויות.⁵⁹ לפיכך, אין פלא שעברות של מתנחלים ישראלים הנועשות בהקשר ישיר לניסיונות השתלטות על קרקעות בגדה המערבית והפעילות החקלאית הישראלית בגדה בכללה עומדות במרכז המשבר - הקיומי, יש לומר - של מערכת אכיפת החוק הישראלית בגדה המערבית.⁶⁰

מתנחלים מאזור שכם השתלטו על עין אל-מחנה (השייך לתושבי הכפר בורין), ומכנים אותו היום 'עין עמשא'. בצדו הימני של התצלום נראים כרמי זיתים שנטעו מתנחלים על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית. זה אחד המקומות שבהם המתנחלים עושים שימוש בכמה אמצעים בעת ובעונה אחת כדי להשתלט על שטחים נרחבים

⁵⁸ אדמונד לוי, תחייה שפירא ואלן בייקר, ידו"ח על מעמד הבניה באזור יהודה ושומרון, 26 ביוני 2012, עמ' 70-79, <http://www.pmo.gov.il/Documents/doch090712.pdf>.

⁵⁹ לעניין זה ראו את דו"ח צוות מעקב ההתנחלויות של ש"י, 'עבירה גוררת עבירה', נובמבר 2006, <http://www.peacenow.org.il/content/%D7%A2%D7%92%D7%95%D7%A8%D7%A8%D7%AA-%D7%A2%D7%91%D7%99%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%AA%D7%A0%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%A2%D7%9C-%D7%A7%D7%A8%D7%A7%D7%A2%D7%95%D7%AA-%D7%A4%D7%A8%D7%98%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%A9%D7%9C-%D7%A4%D7%9C%D7%A1%D7%98%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%9D>.

⁶⁰ ארגון יש דין, העוקב אחר תלונות של פלסטינים, הראה שרוב המוחלט של תיקי החקירה שנפתחו למתנחלים במשטרת ש"י בגין חשד להסגות גבול, נסגרו מטעמים שונים. ראו: יש דין, 'ידף נתונים מרץ 2012', עמ' 7. <http://www.yesh-din.org/userfiles/file/datasheets/LawEnforcement%20data%20sheet%207>. בעניין תיקי החקירה שנסגרו. העובדה שהמשטרה סגרה תיקים העוסקים בהסגת גבול בנימוק שמבצע העבירה אינו ידועי תמוהה ביותר לנוכח העובדה שאותה העברה נעשתה שוב ושוב באותו מקום.

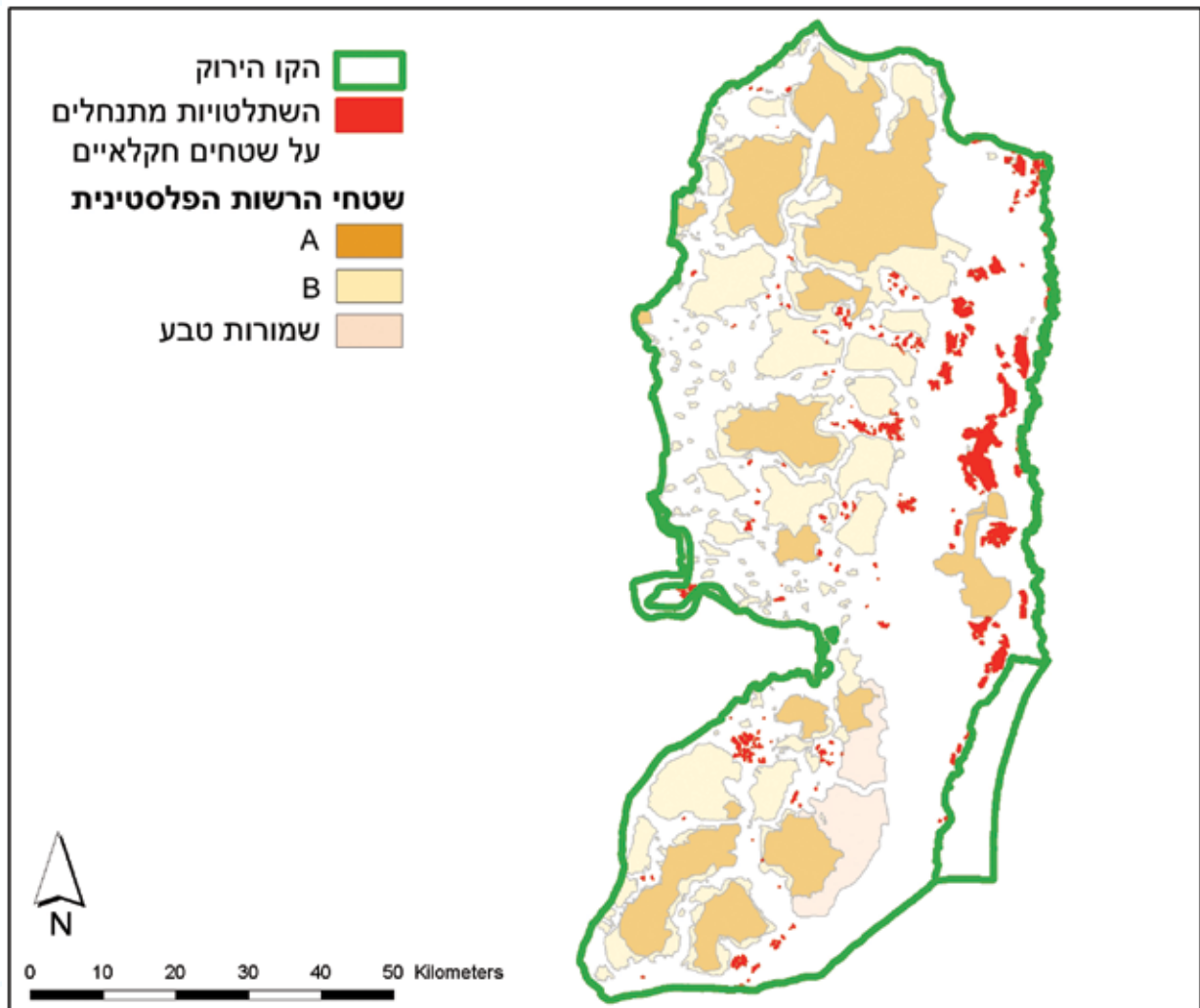
חלק שלישי: 'הבקעה' מול 'ההר' - שתי טיפולוגיות של חקלאות ישראלית בגדה המערבית ואמצעי ההשתלטות הבלתי רשמיים

גילה של החקלאות הישראלית המודרנית בגדה המערבית הוא כגיל מפעל ההתנחלויות. כפר עציון, ההתנחלות הישראלית הראשונה, הוקמה בגדה המערבית עוד בשלהי ספטמבר 1967,⁶¹ ותוכננה מלכתחילה כקיבוץ שכלכלתו תתבסס על חקלאות. כדי להבטיח את כלכלת ההתנחלות הוציא צה"ל החל מסוף שנות ה-60 סדרה של צווי תפיסה צבאיים לקרקעות שסביב כפר עציון, והן הועברו, למעשה, לצורכי חקלאות של המתנחלים.⁶² באותן שנים הוקמו בגדה המערבית עוד שתי התנחלויות שנועדו להיות יישובים חקלאיים: מחולה - בצפון בקעת הירדן, בסוף שנת 1968, ומבוא חורון - באזור מובלעת לטרון, בשנת 1969.⁶³

אם כן, החקלאות הישראלית בגדה המערבית התפתחה החל ב-1967 בשני מסלולים עיקריים: האחד - לאורך גב ההר, והשני - בבקעת הירדן. את העמודים הבאים נקדיש לסקירה מעמיקה של מאפייני החקלאות הישראלית בגדה המערבית בשני האזורים האלה, וכן של האמצעים הרשמיים והבלתי רשמיים להשתלטות על קרקעות בכל אחד מן האזורים.

⁶¹ כפר עציון נוסד על חורבותיו של היישוב שנהרס במהלך מלחמת העצמאות. באזור גוש עציון היו עד שנת 1948 ארבעה יישובים יהודיים. כפר עציון, הוותיק שבהם, הוקם בגלגולו האחרון בשנת 1943. קדמו לכך שני ניסיונות כושלים ליישב את המקום. נוסף על ארבעת היישובים היהודיים בגוש עציון היו ערב מלחמת 1948 עוד כמה יישובים יהודיים בודדים ברחבי הגדה המערבית שכלכלתם התבססה על חקלאות. יישובים אלו חרבו אף הם במהלך מלחמת העצמאות.
⁶² מדובר בהליך שישראל עשתה בו שימוש תדיר מסוף שנות ה-60 ועד סוף שנות ה-70 של המאה העשרים. ראו בפרק הקודם דיון בדרכי ההשתלטות על קרקעות בעבור ההתנחלויות. ראו גם: דו"ח בלם, 'גזל הקרקעות: מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית', מאי 2002, http://www.btselem.org/Download/200205_Land_Grab_Heb.doc, עמ' 29-31.

⁶³ במהלך מלחמת ששת הימים גורשו תושביהם של שלושה כפרים פלסטיניים בגדה - בית נובא, עמואס ויאלו - מהאזור הנמצא מזרחית למובלעת לטרון, ועל חורבותיהם הוקם פארק לאומי (פארק קנדה). ההתנחלות מבוא חורון דומה יותר להתנחלויות גב ההר מבחינת אוכלוסייתה (הדתית), אך קשה לשייכה באופן מובהק לאחד משני סוגי ההתנחלויות המוצגים בדו"ח זה. גדר הפרדה שנבנתה בין ההתנחלות לבין שאר הגדה מונעת מפלסטינים מהגדה גישה כלשהי ליישוב.

מפת הפרישה של החקלאות הישראלית בגדה המערבית. אפשר לראות שעיקר הפעילות החקלאית מתרכזת באזור בקעת הירדן ובאזור גב ההר

החקלאות הישראלית בגב ההר

”כבר למדנו שמצוות ישוב הארץ אינה רק לכבוש את הארץ... אלא המצווה היא להתיישב בארץ לאורכה ולרוחבה, באופן שלא יישאר מקום שומם, וכן שלא תשאר אדמה טובה וקדושה שאיננה מעובדת... ובכלל המצווה לנטוע עצי פרי, שעל ידי כך הארץ מתיישבת ומוציאה את פירותיה הקדושים ויוצאת מידי שיממונה. ובזה מיוחדת ארץ ישראל, שבחוץ לארץ אין מצווה לטעת עצים, ורק מי שצריך לכך לצורך פרנסתו נוטע עצים, אבל בארץ ישראל, אפילו מי שפרנסתו מצויה, מצווה שיטע עצי פרי.”

(הרב אליעזר מלמד, רב ההתנחלות הר ברכה, 2001)⁶⁴

בעשור הראשון שלאחר מלחמת ששת הימים היו ההתנחלויות בגב ההר בעלות היקף מוגבל והתרכזו בעיקר באזור גוש עציון, מדרום מערב לבית לחם. מאמצע שנות ה-70 ואילך החלו התנחלויות להתפשט צפונה ודרומה לאורך הרכס ההרי. רוב האוכלוסייה הישראלית החיה בהתנחלויות גב ההר (לאורך כביש 60) היא אוכלוסייה דתית. המוטיבציה הדתית-לאומית מוטמעת בתפיסת עולמה הפוליטית של אוכלוסייה זו, והיא גורם חשוב בעיצוב זהותה הקולקטיבית. רבים מהמתנחלים ביישובים אלו רואים ביישוב ארץ

⁶⁴ הרב אליעזר מלמד, 'על מצוות יישוב ארץ ישראל', 2001, <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=134&cat=162>

ישראל ובעיבוד חקלאי של אדמותיה לא רק מעשים שיש בהם הגיון פוליטי ברור, אלא גם מצוות בעלות משמעות דתית עמוקה. אף שרבות מהתנחלויות אלו נועדו מלכתחילה להיות קהילות פרווריות בלא ייעוד חקלאי, ב-15 השנים האחרונות הפכו שטחים נרחבים סביב ההתנחלויות האלה לאזורים מעובדים, וניטעו בהם בעיקר גפנים, זיתים ורימונים - גידולים בעלי סמליות דתית ותרבותית עמוקה ביהדות המתאימים גם לאקלים ההררי הקריר והיבש.⁶⁵ ואולם, מעבר להיבט הדתי, ברוב המקרים מדובר, כמובן, גם בהשקעות כלכליות נכבדות מאוד, ומי שעומדים מאחוריהן מקווים להחזירן לעצמם וליהנות מרווחיהן.⁶⁶

כרם צעיר שנטעו וגידרו מתנחלי סוסיה על קרקעות פרטיות שבבעלות תושבי סוסיה הפלסטינית בחודש יולי 2012. מערכת השקיה המקושרת לרשת המים של ההתנחלות משקה את השתילים⁶⁷

סגירת שטחים סביב ההתנחלויות והמאחזים

תופעת ההשתלטות על שטחים שסביב התנחלויות גב ההר והפיכתם לאזורים חקלאיים קשורה בטבורה לתופעה של מניעת גישת פלסטינים לשטחים נרחבים שסביב ההתנחלויות. סביב כמעט כל התנחלות ישראלית בגדה המערבית יש שטחים שיכולתם של בעליהם הפלסטינים להיכנס אליהם נחסמה לחלוטין, או למצער צומצמה מאוד. על פי הערכות זהירות, נסגרו לכניסת פלסטינים עשרות אלפי דונמים סביב ההתנחלויות, בין חסימה מלאה, בין סגירה חלקית. חלק ניכר משטחים אלו נחסמו לכניסת פלסטינים במהלך שנות האינתיפאדה השנייה. במקרים רבים הסיפוחים האלה היו פרי יוזמה מקורית של המתנחלים

⁶⁵ גידולים אלו נמנים עם שבעת המינים, והם מוזכרים בתנ"ך מאות פעמים.
⁶⁶ בשנים האחרונות התבססו כמה עסקים ישראליים המשווקים תוצרת חקלאית שמקורה בהתנחלויות, ואת מוצריהם של המוכרים שבהם אפשר למצוא בחנויות וברשתות השיווק בישראל. בין העסקים האלה ראוי לציין את 'משק אחיה', המגדל זיתים וענבים ומפיק שמן זית; את 'יקב פסגות', שהכרמים שעליהם הוא מתבסס פזורים סביב ההתנחלות פסגות; את 'יקב טורא', שכרמיו פזורים סביב ההתנחלות הר ברכה; את 'חוות תקוע' המתמחה בגידולי פטריות, תבלינים ושורשי מאכל ואת 'ארומה נעמה בע"מ', המשווקת עשבי תבלין.
⁶⁷ מקרה זה טופל במחלקה המשפטית של 'שומרי משפט - רבנים למען זכויות האדם', ובעקבות עתירה לבג"ץ הכרם נעקר. על השלט נכתב פסוק מספר דברים פרק ל', פס' י' (בטעות נכתב על השלט שהפסוק הוא מפרק כ"ג, פס' י'), והוא מעיד על המוטיבציה הדתית העומדת מאחורי פעולה זו.

במקום,⁶⁸ אך הודות לגיבוי שהיוזמות הללו זכו לו מצד הצבא, הן נהפכו עם הזמן למוסכמה שנכפתה על הפלסטינים באזור ונאכפה. לעתים נלוות לסגירת השטחים סלילת דרכים והנחת קווי תאורה לאורכם, ולעתים השטחים הפרטיים אף מגודרים בלא היתר רשמי ובניגוד לחוק (גם אם הגידור נעשה בפועל בתיאום מלא עם הרשויות הישראליות, והן אלו הנושאות בעלותו הכבדה ברוב המקרים).⁶⁹

עדותו של מחמד יוסף ג'דיע נואגיעה, יליד שנת 1956, חקלאי תושב הכפר סוסיא

בשנת 1966 הוקם המאחז הבלתי מורשה של יעקב טליה, המוכר גם בשמות יחוות טליה, ינוף נשרי וילוציפרי, על חלק מהאדמה שלנו. מאז הוקם המאחז החלו התקפות והתנכלויות מצדו של יעקב טליה בסיוע אחרים עלינו ועל הפלאחים באזור. אנחנו ויתר הפלאחים התנגדנו להתקפות אלו, התלוננו בפני נציגי המת"ק [מנהלת התיאום והקישור] והמשטרה והמשכנו להחזיק באדמות ולעבד אותן.

משפחתי המשיכה לגור במקום ולהחזיק באדמות עד לשנת 2001. ביולי 2001, בעקבות מותו של מתנחל מסוסיא [יאיר הר סיני], יצאו מתנחלים מהסביבה, ובעיקר יעקב טליה, למסע התקפות והתנכלויות. ההתקפות כווננו נגד הפלאחים בסביבה ונעשו מתוך מטרה להטיל פחד ואימה על האנשים באזור, ועל ידי כך להביא לגירושנו מהשטח. תלונות שהגשנו למת"ק ולמשטרה לא עזרו. יתרה מזו, הצבא עצמו החל בגל של הריסות וגירושים מהאזור, סייע למתנחלים והגן עליהם בהתקפותיהם אלו. בעקבות זאת גורשנו מהאדמה הזאת בשנת 2001 במעשי אלימות ובריונות.

בשל האלימות שהפעילו המתנחלים לא יכולנו להמשיך ולגור על האדמה, ויכולת הגישה שלנו לאדמה פחתה במידה ניכרת. עד לשנת 2003 ניסינו להיכנס לאדמה מפעם לפעם, ובכל פעם היינו נתקלים באלימות מצד יעקב טליה, שאף היה מזמין את הצבא כדי לגרש אותנו מהשטח. כשהלכנו לאזור שללת אדעים ואום ליחיוואס היה הצבא מגיע ואומר שהאזור סגור צבאית ושאסורה העבודה והכניסה לאזור. המתנחל יעקב טליה היה נכנס לאדמתנו עם סוסים ופרות ונותן להם לאכול מהיבול שלנו. הוא גם היה מזמין מתנחלים אחרים, ואף את הביטחון של ההתנחלות ואת החיילים. כשהצבא היה מגיע הם לא היו נותנים לנו להיכנס לאדמתנו. בעקבות זאת, הגשנו תלונות רבות במשטרה נגד יעקב טליה על הסגת גבול ועל גרימת נזק ליבול על ידי חריש יזום שביצע באדמתנו ועל ידי הכנסת הצאן שלו לאדמותינו.

ניסינו לעשות תיאום כדי לחזור לעבד את האדמה, אבל אמרו לנו שזה שטח צבאי סגור ושאיננו יכולים לגשת לשם. לפעמים אמרו לנו מהמת"ק שיבואו ללוות אותנו לאדמתנו, אבל לא באו. חמש שנים לא יכולנו להגיע לאדמתנו באופן חופשי בשל אלימותו של המתנחל יעקב טליה. אני עצמי ניסיתי להיכנס לאדמותי, נעצרתי שלוש פעמים ונלקחתי למשטרת חברון, והמתנחל יעקב טליה ועוד מתנחל הגישו נגדי תלונות על שנכנסתי לאזור אסור. מניעת הגישה מנעה מאתנו לחרוש לצורך חקלאות בעל, וכיוון שלא יכולנו לרעות באדמותינו, נאלצנו לקנות אוכל לצאן. היו לי בעבר כ-30 ראשי צאן, ומכרתי את מחציתם, כי במקום מגורי הנוכחי בִּיטָא אין מקום מתאים לרעות אותם.

⁶⁸ סרטון שצילם מחמד חמודה, מתנדב של 'בצלם', ב-27 בדצמבר 2012, מתעד מפגש בין מתנחל מההתנחלות כפר תפוח שהגיע לשדה בבעלות פרטית של תושבי הכפר הסמוך יאסוף לבין תושבים מהכפר. שדה זה כמעט שלא עובד מאז ראשית האינתיפאדה השנייה בשל מיקומו סמוך לצומת תפוח ולהתנחלות (המקום זוהה בוודאות). במהלך השיחה המתנחל אמר לפלסטינים שהוא יאפשר להם לחזור ולעבד את מחצית השדה שלהם בתנאי שיתנו לו לעבד את המחצית האחרת. ראו: <http://www.youtube.com/watch?v=tEgKTocIOZk>.

⁶⁹ כך, למשל, בהתנחלויות בית אל, עפרה, מעלה מכמש, ענתות, פסגות, אדם וכוכב יעקב - כולן באזור רמאללה. ראוי לציין שחלק מהגידור הלא-חוקי סביב ההתנחלויות עפרה ואדם הוסר במהלך שנת 2013 לאחר עתירות של פלסטינים לבג"ץ.

כאמור, סביב רובן המכריע של ההתנחלויות יש שטחים שגישת פלסטינים אליהם מוגבלת **הלכה למעשה**. עם זאת, בעשור האחרון נסגרו לכניסת פלסטינים **בסגירה רשמית** (באמצעות צו סגירת שטח צבאי) שטחים מסביב ל-12 התנחלויות בלבד.⁷⁰ 'שטחי ביטחון מיוחדים' אלו (להלן: שב"מים) כוללים שטחים סביב ההתנחלות עצמה, ובמקרים רבים גם שטחים הנמצאים במרחק רב ממנה. חלק מהשב"מים האלה גודרו באמצעות גדר חשמלית המתריעה על כל נגיעה בגדר או חיתוך בה (שב"ם הנדסי), ובכמה מהם הותקנו מתקני ניטור אלקטרוניים המגלים כל תנועה סביב ההתנחלות (שב"ם אלקטרוני).

גישת פלסטינים אל אדמותיהם הכלואות בתוך השב"מים האלה אפשרית רק באישור הצבא ובתיאום עמו, והניסיון מלמד שברוב המקרים גישתם לשטחים אלו בפועל מוגבלת מאוד או חסומה לחלוטין. על פי החוקים והתקנות הצבאיים, המתנחלים הנכנסים לשטחים אלו נדרשים להימנע מכל פגיעה ברכוש הפרטי שנותר בתחום הגדר.⁷¹ בכמה מקרים השתלטו מתנחלים ישראלים בפועל גם על הקרקעות האלה, בין היתר, באמצעות הפיכתם לאזורים חקלאיים. עד עתה מוכרים לנו מקרים מסוג זה סביב ההתנחלויות: קריית ארבע, פני חבר (מדרום מזרח לחברון), נגוהות (ממערב לחברון), עטרת (ממערב לרמאללה) ואיתמר (ממזרח לשכם).⁷² אף על פי שלא מדובר בשטחים גדולים ביחס לכלל השטחים החקלאיים שמתנחלים בגדה המערבית מעבדים, מדובר בתופעה חמורה במיוחד, שכן אלו שטחים שהרשויות היו צריכות להגן עליהם במיוחד, הן בשל מעמדם כאזורים סגורים שהגישה אליהם מתאפשרת רק באישור הצבא, הן משום שבאופן רשמי מעמדן הקנייני של הקרקעות האלה זכויות בעליהן עליהן נותרו כשהיו.⁷³

חממה שבנו מתנחלי איתמר בשב"ם סביב ההתנחלות ב-2012. השב"ם הזה הוכרז על אדמות פלסטיניות פרטיות שהיו מעובדות על ידי פלסטינים עד לסגירת השטח ב-2002

⁷⁰ לעניין זה ראו דו"ח בצלם, 'אדמה שדודה: חסימת הגישה של פלסטינים לקרקע סביב התנחלויות', ספטמבר 2008, http://www.btselem.org/hebrew/publications/summaries/200809_access_denied.

⁷¹ שם, עמ' 53-57.
⁷² סביב ההתנחלויות נגוהות ואיתמר נבנו שב"מים הנדסיים, כלומר מערכת גדרות התראה חשמליות, אף שהמקום לא הוכרז רשמית שב"ם ולא הוצאו צווים צבאיים המסדירים את מעמדו הרשמי ככזה.

⁷³ נוסף על ההשתלטויות החקלאיות האלה, ידוע על השתלטויות נוספות על שטחים שבתוך כמה מהשב"מים שהוכרזו סביב ההתנחלויות, באמצעים אחרים, כגון באמצעות סלילת דרכים ובניית בתים יחידים.

תצלום אוויר של ההתנחלות נגוהות משנת 2011. בתצלום אפשר לראות את השטחים שמתנחלים השתלטו עליהם - שטחים שבעלותם הפרטית של תושבי דורא. השטחים נמצאים בתחום השב"ם המקיף את ההתנחלות ואינם גישים לבעליהם כלל

חלוקת חקלאיות של מתנחלים לאזור B, כולל שמורת הטבע ההסכמית⁷⁴

המציאות השוררת כיום בגדה המערבית, שאין דרך אחרת להגדירה מלבד 'כל דאליס גבר', מאפשרת למתנחלים להשתלט על שטחים עצומים כמעט בלי התערבות יעילה של רשויות אכיפת החוק. בכמה מקומות ברחבי הגדה - בעיקר באזור גב ההר, אבל לא רק בו - חדרו מתנחלים גם לשטחים המוגדרים אזור B. על פי הסכמי הביניים בין ישראל לרשות הפלסטינית, בשטחים אלו יש לפלסטינים סמכויות אזרחיות מלאות, ואין בהם, ולא יכולה להיות בהם, כל התנחלות או נוכחות קבועה של מתנחלים. ולמרות זאת, כמה חלקות שמתנחלים השתלטו עליהן באמצעות עיבוד חקלאי נמצאות בשטח B. מדובר בחלקות ששטחן הכולל הוא כ-190 דונמים,⁷⁵ ואלו הן:

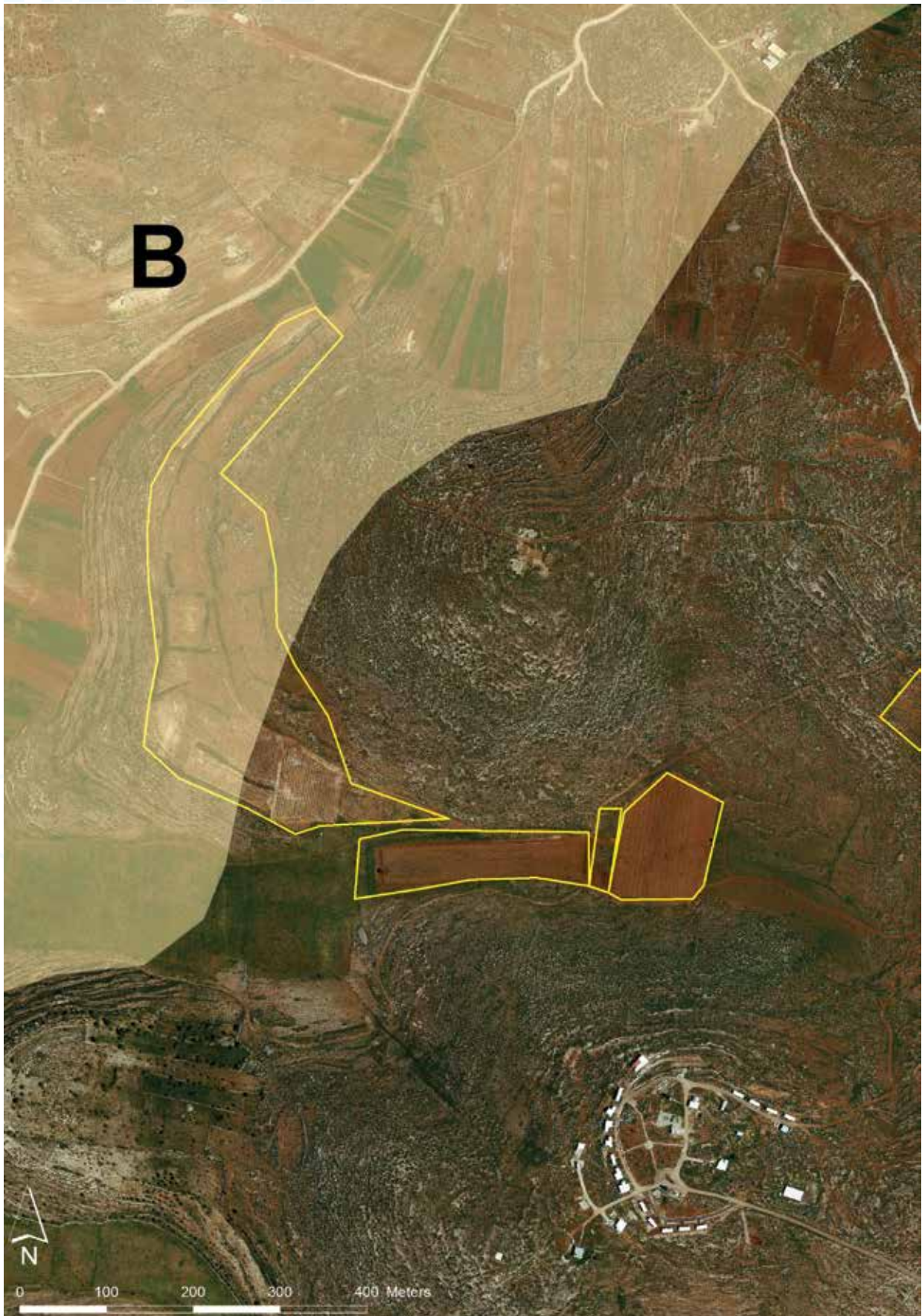
- סביב הכפר עין אל ביידה שבצפון בקעת הירדן מתנחלי שדמות מחולה מעבדים כ-23 דונמים של פרדס.
- מדרום לכפר סלוואד מתנחלים מהמאחז עמונה מעבדים כשישה דונמים של כרם ענבים.
- מצפון לכפר עין עבוס מתנחלי יצהר מעבדים כרם ענבים ששטחו כחמישה דונמים.
- על אדמות הכפר יאנון השתלטו מתנחלים מאחד המאחזים שסביב איתמר, והם מגדלים בהן גידולי פלחה בחלקה בת כ-90 דונמים.
- באדמות הכפר ג'אלוד מתנחלים מהמאחז אש קודש (שממזרח לשילה) מעבדים חלקות ששטחן כ-62 דונמים.⁷⁶
- באדמות ערב אל-תעמרה שממזרח לבית לחם מתנחלים מהמאחז מעלה רחבעם מעבדים חלקות ששטחן כשבעה דונמים. חלקות אלו נמצאות בשטח B ומוגדרות על פי הסכם ואי שמורת טבע.

⁷⁴ על פי הסכם ואי, שנחתם בווינגטון ב-23 באוקטובר 1998, העבירה ישראל 13 אחוזים משטחי C לרשות הפלסטינית. אחוז אחד מהם הוגדר שטח A ו-12 אחוזים הוגדרו שטח B. על פי סעיף 1 של ההסכם, ברבע מהשטח שהועבר לפלסטינים והוגדר שטח B הוכרזה שמורת טבע הסכמית, ובנייה פלסטינית (וקל וחומר ישראלית), נאסרה בו. לנוסח העברי של ההסכם ראו <http://www.knesset.gov.il/process/docs/wye.htm>.

⁷⁵ בעניין זה ראו: עקיבא אלדר, 'מתנחלים השתלטו על מאות דונם באזור B', הארץ, 19 בפברואר 2012, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1644825>.

⁷⁶ נוסף על כך נעשו נסיונות של מתנחלים מהמאחזים אש קודש ואחיה להשתלט על שטחים נוספים בשטח B באותו אזור באמצעות חריש.

⁷⁷ למשל, המאחזים מעלה חגית ומצפה דני, שניהם ממזרח לרמאללה, גבעת הראל, שממערב לשילה, וגבעת שלהבת, שהוקמה סביב ההתנחלות המיליטנטית

שטחים חקלאיים המשתרעים על כ-62 דונמים, שמתנחלים מהמאחז אש קודש (ממזרח להתנחלות שילה) השתלטו עליהם אף שהם מוגדרים אזור B

מלבד התמריצים הפוליטיים, הדתיים והכלכליים העומדים מאחורי תופעת ההשתלטות על שטחים חקלאיים בגדה, יש למתנחלים תמריץ נוסף, שאפשר לראות בו תולדה של התמריץ הפוליטי. מדובר ברצון להנציח מתנחלים שמתו, ובעיקר את מי שנהרגו בפעולות אלימות שעשו פלסטינים. הנטייה להנציח מתנחלים שנהרגו בפעולות איבה חזקה יותר בקרב המגזר הדתי-אידאולוגי של המתנחלים, והם עושים זאת באמצעים מגוונים, כמו הקמת מאחזים חדשים ובניית מבנים בהתנחלויות קיימות.⁷⁷ אפיק הנצחה מקובל נוסף הוא הצבת מצבות זיכרון לאורך הכבישים, במקומות שבהם נהרגו מתנחלים מירי מתוך מכוניות, בעיקר במהלך האינתיפאדה השנייה. עשרות מצבות זיכרון ושלטי הנצחה כאלה פזורים לאורך הכבישים בגדה.

ההנצחה באמצעות עיבוד חקלאי נחשבת הנצחה יעילה, שכן היא מקדמת את הרציונל הטריטוריאלי של המפעל כולו ומחזקת את הזיקה הסמלית בין ידם ליאדמה. נטיעת עצים (ברוב המקרים גפנים או זיתים), מבקשת לסמל את האחיזה העיקשת של המתנחלים בקרקע ואת התפיסה שהם מנסים לקדם - שהיהודים הם הם תושביה המקוריים של הארץ הזאת. מוכרים גם מקומות שבהם נטיעת כרמים מוקדשת לאדם חי, או לכמה אנשים חיים, לרוב מדובר ביהודים אמריקנים המבקשים להביע את תמיכתם במפעל ההתנחלויות דרך תרומה כספית⁷⁸

כרם שנטעו מתנחלים סמוך להתנחלות אלעזר (ממערב לבית לחם) לזכרם של יצחק וטליה אימס, שנהרגו מידי פלסטינים במהלך נסיעה ב-31 באוגוסט 2010

במיוחד יצהר, מדרום לשכם.

⁷⁸ לדיון בגיוס כספים מארגונים יהודיים ונוצריים בחו"ל ומיחידים ראו בהקדמה לדו"ח, עמ' 17.

⁷⁹ אביב לביא, 'אימת הגבעות': הארץ, 8 באפריל 2003, <http://www.haaretz.co.il/1.874468>.

כרם בין ההתנחלויות טלמון ונחליאל. הכרם נקרא על שם אביה גולדברג, שנהרג בתאונת דרכים. הפסוק שעל השלט לקוח מספר בראשית, פרק י"ג, פס' ט"ו: 'כי את כל הארץ אשר אתה ראה, לך אתננה, ולזרעך עד עולם', והוא מעיד על המניע הדתי העומד, בין היתר, מאחורי הפעילות החקלאית של המתנחלים באזור זה

כרם שניטע לציון בר מצווה סמוך למאחז גבעת הראל

מטע תמרים בבקעת הירדן שהוקדש לזכרו של אברהם אושר, תושב ההתנחלות משואה שנרצח על ידי פלסטיני בשנת 1991

חקלאות אורגנית בהתנחלויות

בשנים האחרונות חל גידול ניכר בחקלאות האורגנית בישראל בכלל, וחלק מהגידול הזה יש לייחס לגידול בחקלאות האורגנית בהתנחלויות. במשקים אורגניים בהתנחלויות מגדלים, בין היתר, ירקות, תפוחים, תמרים, ומשוקים ביצים ומוצרים מחלב עזים וכבשים. לא תמיד אפשר להבחין שמקור התוצרת החקלאית הזאת הוא בהתנחלויות, שכן חלק מהתוצרת החקלאית מההתנחלויות נמכרת בשמות של מותגים אחרים, כדי להסוות את מקורה.

חלק לא מבוטל מהתוצרת האורגנית מיוצרת בהתנחלויות ובמאחזים שבאזורי ההר של הגדה המערבית. ביישובים אלו חיים בעיקר מתנחלים דתיים, ועל פי תפיסתם לעיסוק בחקלאות בכלל, ובחקלאות אורגנית בפרט, יש ערך דתי.

אברי רן הוא תושב אחד ממאחזי איתמר. רן הוא שהקים את המאחז 'חוות גבעות עולם', היושב על מאות דונמים שהוא השתלט עליהם, ובהם גם קרקעות פלסטיניות פרטיות רבות. רן היה מעורב באלימות פיזית קשה נגד פלסטינים וישראלים,⁷⁹ והיום הוא אחד המגדלים הגדולים של ביצים אורגניות במשק הישראלי. בשיחה עם עיתון 'הארץ' אמר רן דברים המבטאים היטב את התפיסה הדתית שהביאה אותו לעסוק בחקלאות אורגנית דווקא: 'למה שלא תהיה הדדיות בין מה שאנחנו מייצרים ועושים לבין הבריאה? אקולוגיה היא דבר שצריך לעניין את כולם. אדם ואדמה אלו אפילו אותן אותיות'.⁸⁰

⁸⁰ דפנה ארד, 'חקלאות אורגנית בהתנחלויות: שלום עם האדמה, לא עם השכנים', הארץ, 28 באפריל 2012, <http://www.haaretz.co.il/magazine/yom-azmaout/1.1692139>.

⁸¹ נח"ל - נוער חלוצי לוחם. חטיבת הנח"ל נוסדה ב-1948 ושימשה את ממשלות ישראל כדי להקים קהילות חקלאיות חדשות, בעיקר בנגב ובגליל. חיילי הנח"ל

חוה חקלאית אורגנית בהתנחלות כפר תפוח, כמה קילומטרים מדרום לשכם

משאית של 'חוות גבעות עולם', הממוקמת בניגוד לחוק באחד המאחזים ממזרח להתנחלות איתמר, חונה בחניית המרכול 'רמי לוי' בצומת גוש עציון

כבר קולות ילדים נשמעים במושב
וצחוקם מתגלגל כמו צלצול פעמון
גם יש מים זורמים, ולא נחל אכזב.
הירדן שוב שוטף בגאון.
דוהרים הסוסים בשבילי מטעים
מבטיחים שהכול יעלה ויפרח...

(אי שם בבקעה, מילים: נח ורשואר, לחן: אלה שריף,
ביצוע: להקת פיקוד מרכז, 1974)

בקעת הירדן היא הרצועה המזרחית של הגדה המערבית. הנקודה הדרומית ביותר שלה היא נקודת החיבור של הקו הירוק לחוף ים המלח מצפון לעין גדי, והיא עולה צפונה עד לבקעת בית שאן. רוחבה של 'רצועה' זו כ-15 קילומטרים ורובה מדברית (למעט כמה נקודות שיש בהן מקורות מים טבעיים). ממזרח הבקעה גובלת בקו הגבול שבין הגדה המערבית והממלכה הירדנית ההאשמית, ובמערב - בקו הכפרים הפלסטיניים שלאורך כביש אלון. כביש זה נסלל ברובו (על ידי ישראל בראשית שנות ה-70), במקביל לקו המשקעים (קו האורך שכמות המשקעים השנתית מאפשרת חקלאות הר מסורתית רק ממערבה לו). החקלאות בהתנחלויות בבקעת הירדן מתבססת על תמרים, על פלחה ועל גידולי חממה.

החל בשנות ה-60 המאוחרות ובמשך שנות ה-70 הקימה ישראל סדרת יישובים לאורך בקעת הירדן. מרביתם קמו כהאחזיות נח"ל,⁸¹ אוזרחו לאחר מכן ונהפכו ברובם לקיבוצים ולמושבים חקלאיים. האוכלוסייה ברוב ההתנחלויות האלה הייתה חילונית, מקצתה אף בעלת זיקה מובהקת למפלגת העבודה ולתנועה הקיבוצית. עשרות אלפי דונמים של קרקע שישראל השתלטה עליה בדרכים מגוונות באותן השנים הוקצו להתנחלויות הבקעה כדי לעזור להם לבסס את כלכלתן על חקלאות.

כיום יש באזור זה כ-40 התנחלויות ומאחזים, והם משתייכים לשתי מועצות אזוריות: המועצה האזורית בקעת הירדן והמועצה האזורית מגילות (בצפון ים המלח). על פי המפות הצבאיות שטחיהן של המועצות האלה משתרעים על כמעט 1,500,000 דונמים,⁸² וחיים בהן רק כ-9,500 מתנחלים (מתוך כ-350,000 מתנחלים בגדה בסך הכול, בלי ירושלים המזרחית). על פי הערכות, מתגוררים בבקעה כיום כ-80,000 פלסטינים, והם כ-90 אחוזים מאוכלוסיית האזור.⁸³ עם זאת, רוב קרקעות הבקעה אינן בנות שימוש בעבור תושביה הפלסטינים, שכן ישראל מונעת זאת מהם במגוון אמצעים. האמצעים העיקריים שישראל נוקטת לצורך זה הם אלה:

- **אדמות מדינה** - החל ב-1967, אך בעיקר בשנות ה-80, הוכרזו עשרות אלפי דונמים בגדה המערבית 'אדמות מדינה', כלומר, הרבה מעבר להיקף השטחים שנרשמו כאדמות מדינה עוד בתקופה הירדנית. שטחים אלו הועברו ברובם לניהול המתנחלים באזור.
- **נכסי נפקדים** - בשלהי שנות ה-60 ובשנות ה-70 הוכרזו שטחים נרחבים (שגודלם המדויק אינו ידוע, אם כי על פי כמה הערכות מדובר באלפי דונמים)⁸⁴ 'נכסי נפקדים', והועברו לשימוש המתנחלים בניגוד ליצו בדבר נכסים נטושים (רכוש הפרט) (יהודה והשומרון) (מס' 58), תשכ"ז-1967.

משלבים שירות צבאי רגיל עם עבודה חקלאית.

⁸² נבקש לציין שמפות אלו אינן מדויקות, והן כוללות בתוכן הרבה מאוד שטחים שעל פי הצו בדבר ניהול מועצות אזוריות (יהודה ושומרון) (צו 783) התש"ל, אינם יכולים להיות כלולים מבחינה רשמית בשטחי השיפוט של המועצות האזוריות. צו זה קובע ששטחים פרטיים שלא נתפסו בתפיסה צבאית ושטחים סגורים אינם יכולים להכלל בשטחי השיפוט של המועצות האזוריות.

⁸³ נתונים אלו מבוססים על דו"ח בצלם, 'נישול וניצול: מדיניות ישראל בבקעת הירדן ובצפון ים המלח', מאי 2011, http://www.btselem.org/sites/default/files/201105_dispossession_and_exploitation_heb.pdf.

⁸⁴ דו"ח מבקר המדינה, 'דוח שנתי 56 לשנת 2005', ראו: <http://www.mevaker.gov.il/serve/contentTree.asp?bookid=433&id=1848&contentid=8021&parentcid=8017u&bctype=0&sw=1600&hw=830>.

⁸⁵ שטחי אש, כמו כל שטח צבאי סגור אחר (כגון ש"מ"ם סביב ההתנחלויות, ראו עמ' 42 בדו"ח זה), נסגרים על ידי הצבא באמצעות צווי סגירה שמפקד הצבא

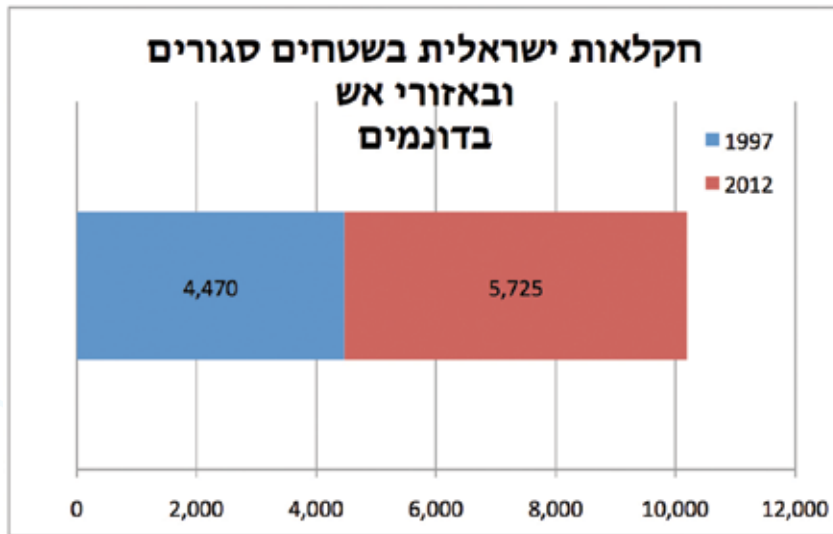
- **שטחי אש⁸⁵** - כמחצית משטחי בקעת הירדן הוכרזו שטחי אש צבאיים, אם כי ברור שברוב השטחים הללו יש זה שנים נוכחות צבאית דלילה מאוד, אם בכלל. (רובם המכריע של שטחי האש חופפים שטחים של המועצות האזוריות הישראליות בבקעה).
- **שמורות טבע⁸⁶** - כחמישית משטח הבקעה מיועד להיות שמורות טבע (אם כי שני שלישים משטח השמורות האלה חופף שטחי אש, ורובו המכריע חופף גם שטחים של המועצות האזוריות הישראליות בבקעה).⁸⁷

חקלאות ישראלית בשטחים צבאיים סגורים ובשטחי אש (ש"א) - האזורים העיקריים		
השטח	השטח החקלאי בדונמים	ההתנחלות
שטח " - לטרון	1,694	מבוא חורון
ש"א 904	964	גיתית
ש"א 906 וצו סגירה כוכב השחר	709	כוכב השחר
ש"א 900	535	קיבוץ מירב ⁸⁸
ש"א 904 א'	496	איתמר - מאחז גדעונים 777
ש"א 903	471	בקעות וארגמן
ש"א 911	221	ייט"ב - מאחז החווה של עומר
בט"ר עציון	220	מגדל עוז וכפר עציון
צו סגירה תקוע	128	תקוע
ש"א 918	35	מאחז חוות מעון ומאחז מצפה יאיר

באזור חותם עליהם על פי **צו בדבר הוראות בטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), התש"ל - 1970**. למעשה, חלקים גדולים משטחי האש האלה אינם משמשים לאימונים צבאיים. מאחר שבמרבית המקרים הגבלות הכניסה לאזורי אש נאכפות רק על פלסטינים, ואילו מתנחלים יכולים להיכנס לשטחי האש בלי הגבלות מיוחדות, עצם ההכרזה על שטחי האש היא אמצעי נוסף המאפשר להעביר קרקעות למתנחלים. מהנתונים שנאספו בסקר זה עולה שבשנת 1997 עיבדו חקלאים ישראלים בגדה 4,470 דונמים בתוך שטחים צבאיים סגורים ובשטחי אש. עד סוף שנת 2012 עלה מספר זה ל-5,725 דונמים. מרבית חקלאות המתנחלים בשטחי אש היא ברצועה המזרחית של גב ההר היורדת בשיפוע טופוגרפי חד לכיוון בקעת הירדן. כמעט כל הרצועה הזאת הוכרזה שטח צבאי סגור.⁸⁵ שמורות הטבע והגנים הלאומיים בגדה המערבית מוכרזים ומנוהלים באמצעות **הצו בדבר הגנה על הטבע מס' 363, תש"ל - 1969**. מהנתונים שנאספו בסקר זה עולה שבשנת 1997 היו 294 דונמים של שטחים חקלאיים ישראלים בתוך שטחי שמורות הטבע בגדה. עד סוף שנת 2012 עלה המספר ל-1,557 דונמים. 165 דונמים מהשטחים המעובדים בתוך שמורות הטבע חופפים שטחי חקלאות ישראלית הנמצאים בתוך שטחים צבאיים סגורים או בשטחי אש בגדה. עובדה זו משקפת את החפיפה הנרחבת יותר בין שמורות הטבע לשטחי האש בגדה, במיוחד בבקעת הירדן.

⁸⁷ עיבוד שטחים חקלאיים בתוך שמורות טבע הוא מעשה בלתי חוקי, ותופעה זו מתווספת לתופעה של חדירת שטחים בנויים של ההתנחלויות לשטחי שמורות הטבע בגדה. בעניין זה ראו דו"ח צוות מעקב התנחלויות של שלום עכשיו, 'בניית התנחלויות ומאחזים בשטחי שמורות טבע בגדה המערבית', פברואר 2007, ראו: <http://www.peacenow.org.il/content/%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%AA%D7%A0%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%99%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%9E%D7%90%D7%97%D7%96%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%A9%D7%98%D7%97%D7%99-%D7%A9%D7%9E%D7%95%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%98%D7%91%D7%A2-%D7%91%D7%92%D7%93%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%AA>.

⁸⁸ קיבוץ מירב איננו נמצא בתחומי הגדה המערבית. לפרטים נוספים על מקרה זה, ראו עמ' 62-64.
⁸⁹ ראו: <http://www.kavlaoved.org.il/media-view21e2.html?id=1120>.

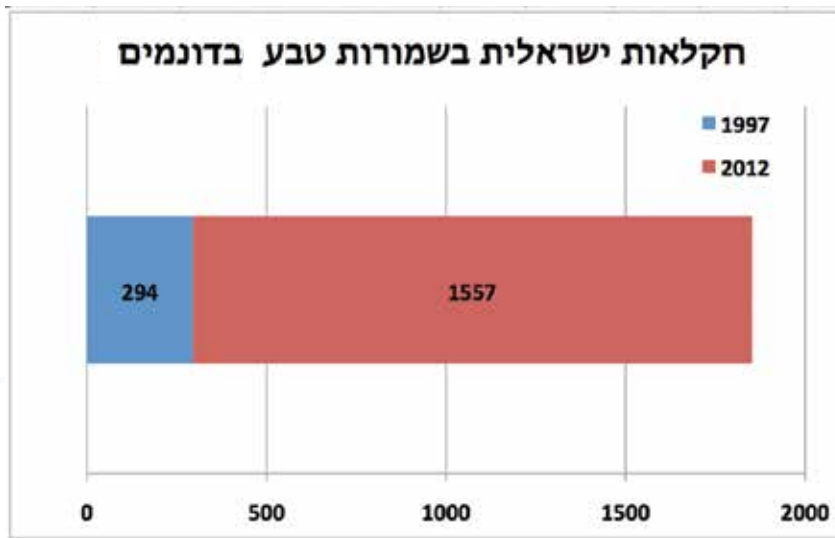
כרם ענבים שניטע סמוך למאחז גדעונים 777 שממזרח לאיתמר, בתוך תחום שטח אש 904א'

חקלאות ישראלית בגדה בשטחי שמורות טבע

ההתנחלות	השטח החקלאי בדונמים	השמורה
אזור הגבול עם ירדן הסגור בצו 151	849	ואדי אחמר (שמורה מתוכננת)
אלון מורה	158	גיבל כביר (שמורה מוכרזת)

כרם שניטע סמוך להתנחלות אלון מורה בשנת 2008. סביב אלון מורה מעבדים מתנחלים 158 דונמים הנמצאים בתוך שמורת הטבע גיבל כביר

העסקת פלסטינים בענף החקלאות בהתנחלויות

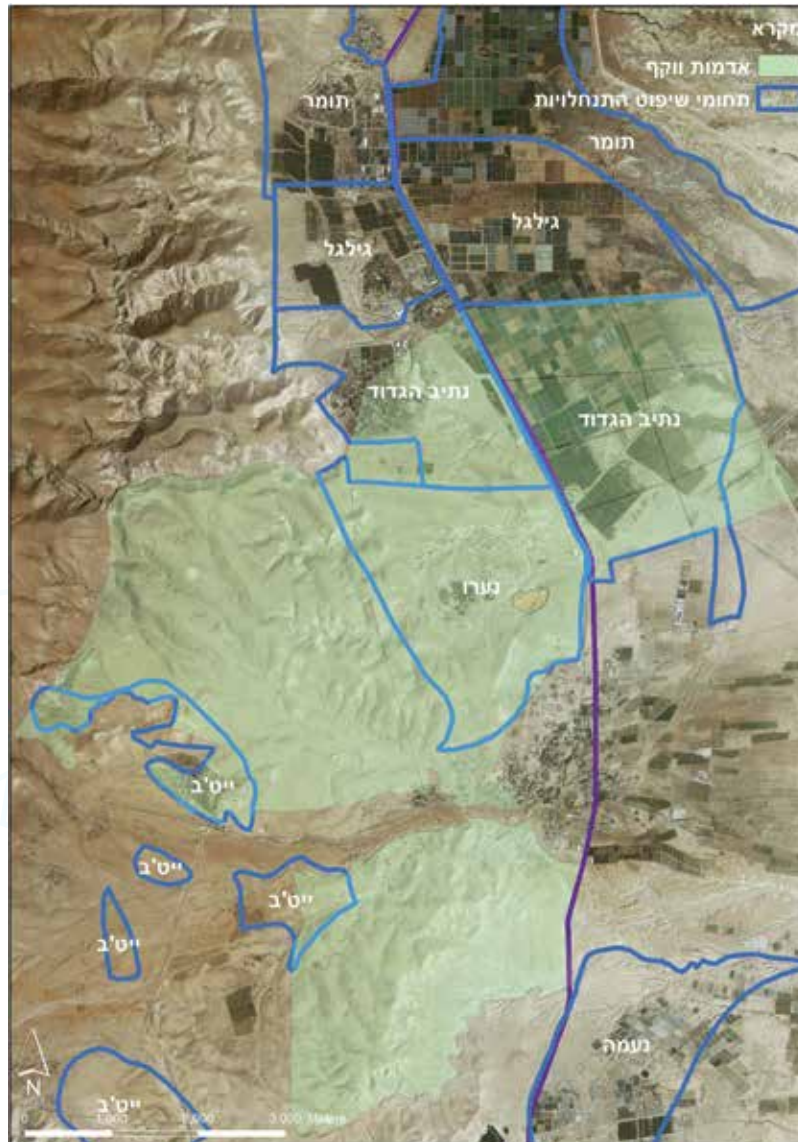
על פי נתוני המנהל האזרחי, ב-8 באוגוסט 2012 היו מועסקים בענפי החקלאות הישראלית בגדה המערבית כ-4,240 פלסטינים, רובם הגדול בהתנחלויות בבקעת הירדן. עם זאת, ממאמרים בעיתונות ומדיווחים של החקלאים הפלסטינים עולה שמספר הפלסטינים המועסקים בחקלאות הוא פי שניים מהמספר הרשמי הזה.

משיחות שהתקיימו עם פלסטינים המועסקים בהתנחלויות חוזרת ועולה תמונה עגומה של ניצול קשה ושל תנאי שכר שאינם הולמים ואינם חוקיים. השכר הממוצע המשולם לפלסטיני המועסק בחקלאות בבקעת הירדן ליום עבודה הוא כ-80 ש"ח (בלי כל תוספות או הפרשות מסוג כלשהו), לעומת שכר המינימום בישראל, העומד היום על 164 ש"ח ליום. עוד עולה משיחות אלו שפלסטינים שנפגעו במהלך עבודתם אינם מקבלים ממעסיקהם הישראלים כל פיצוי או תגמול. נראה שהמעסיקים הישראלים מתחמקים מקבלת אחריות תעסוקתית, בעיקר באמצעות העסקת העובדים הפלסטינים דרך קבלני משנה פלסטינים.

במשך שנים התנהלו בבתי משפט ישראלים דיונים בשאלה העקרונית אילו חוקי ההעסקה חלים על העסקת עובדים פלסטינים על ידי מעסיקים ישראלים בגדה המערבית - החוקים הירדניים או החוקים הישראליים. בשנת 2007 התקבל פסק דין עקרוני בבג"ץ המחייב את כל המעסיקים הישראלים בגדה המערבית להעניק לעובדים הפלסטינים את כל הזכויות המוענקות לעובדים ישראלים על פי החוק הישראלי (בג"ץ 5666/03 קו לעובד ואחי נ' בית הדין הארצי לעבודה, 10 באוקטובר 2007, לא פורסם).⁹⁹ ולמרות זאת, כאמור, המצב בפועל אחר בתכלית, בראש ובראשונה בשל היעדר אכיפה של הרשויות הרלוונטיות.

⁹⁹ המונח 'ינסי וקף' מציין נכסים שמאמינים מוסלמים הקדישו למטרות חברתיות ודתיות. ראו בהקדמה לספרו של יצחק רייטר, הווקף בירושלים 1948-1990

אחד המאפיינים המייחדים את החקלאות הישראלית בבקעת הירדן מהחקלאות בשאר חלקי הגדה הוא העובדה שאלפי דונמים של שטחים חקלאיים שסביב ההתנחלויות הם, למעשה, רכוש הווקף המוסלמי.⁹⁰ קרקעות שנרשמו על שמו של הווקף אי אפשר למוכרן, והן אינן נחשבות אדמות מדינה. למרות זאת, הרשויות הישראליות העבירו אלפי דונמים של אדמות וקף מצפון ליריחו לידי מתנחלים לצרכים מגוונים. מהמידע החלקי שברשותנו עולה שכ-18,000 דונמים הנמצאים מצפון ליריחו ורשומים על שם הווקף הועברו לשלוש ההתנחלויות: נתיב הגדוד, נערן וייט"ב.⁹¹ כ-5,300 דונמים מהשטחים האלה מעובדים היום בידי חקלאים ישראלים (ככל הנראה, רובם הגדול שייכים להתנחלות נתיב הגדוד).⁹²

תצלום אוויר ועליו סימון של אדמות וקף שהועברו לידי שלוש התנחלויות בבקעת הירדן

מכון ירושלים לחקר ישראל, 1991, עמ' 5-7, <http://jiis.org.il/upload/wakaf.pdf>.

⁹¹ יש לציין ששכבת המידע שהמנהל האזרחי העביר לרשותנו ובה מיפוי אדמות הווקף בגדה המערבית חלקית ביותר ואינה כוללת שטחים רבים מאוד הנמצאים בחזקת הווקף. המדינה מסרה הודעה ברוח זו בתשובתה לעתירה מנהלית 1916/09, מיום 16 בפברואר 2010, שבה נדרש גילוי המידע באשר לאדמות הווקף בגדה המערבית.

⁹² ראו: עקיבא אלדר, 'אלפי דונם של אדמות ווקף בגדה הפוקעו מאז 67' להקמת התנחלויות, הארץ, 8 באוגוסט 2012, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1793628>.

⁹³ אנו זיהינו כ-6,200 דונמים המושכרים כיום או שהיו מושכרים בעבר הלא־רחוק לפלסטינים תושבי הגדה או לפלסטינים אזרחי ישראל. עם זאת, ברור

במהלך השנים הפסיקו חקלאים ישראלים רבים בבקעת הירדן לעבד שטחים שהוקצו להם. מדובר באלפי דונמים, וככל הנראה, הסיבות לכך הן אלו:
- הירידה בשיעור העוסקים בחקלאות והמתפרנסים ממנה ישירות.
- הירידה בכדאיות הכלכלית של אחזקת משקים בודדים.
- המרחק הרב יחסית בין החלקות לבין ההתנחלויות עצמן.
- עזיבת הדור הצעיר של הבנים הממשיכים והידלדלות האוכלוסייה בהתנחלויות החקלאיות בבקעת הירדן.

בה בעת החלה להתפתח תופעה שמעטים מלבד המעורבים בה ישירות מודעים לה - אלפי דונמים⁹³ של קרקעות ברחבי הבקעה שישראל השתלטה עליהם באמצעים מגוונים מושכרים היום לפלסטינים תושבי הגדה שאופקי התעסוקה שלהם בישראל נסגרו, או למצער צומצמו במהלך האינתיפאדה השנייה ובעקבותיה, או לפלסטינים בעלי אזרחות ישראלית השוכרים את הקרקע ומעסיקים פועלים פלסטינים תושבי הגדה.

השכרת השטחים האלה לפלסטינים תושבי הגדה מנוגדת לחוזי ההקצאה של המתנחלים עם החטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית העולמית, שהיא הגורם המיישב שבידיו הופקדו רוב קרקעות הגדה שהוקצו להתנחלויות ובכללן התנחלויות בקעת הירדן. בשל כך מעדיפים כל הצדדים המעורבים בעסקאות אלו לשמור על מעטה של חשאיות. התופעה הזאת מכונה בערבית 'דימאן' שמשמעו ערבות, או בפשטות - חוזה. המחיר המקובל היום לשכירת דונם לשנה נע בין 300 ש"ח לדונם - לשטחים שיש בהם תשתית השקיה (ללא עלות המים), לבין 40 ש"ח לדונם - לשטחי פלחה שבהם אפשר לקיים רק חקלאות בעל עונתית. ברוב המקרים הפלסטינים השוכרים את הקרקע מגדלים בה גידולים עונתיים קצרי טווח (כגון חצילים, פלפלים, מלפפונים ועגבניות), הדורשים כוח אדם רב.

אף על פי שלמעשה המתנחלים בבקעת הירדן אינם מעבדים עוד אלפי דונמים שהוקצו להם בעבר, לא מכבר הם הצליחו להביא לאישור משרד החקלאות תכנית שעל פיה השטח המעובד של כל משק בבקעה יגדל מ-35 דונמים ל-80 דונמים ומכסת המים למשק תגדל מ-42,000 קוב לשנה ל-51,000 קוב לשנה.⁹⁴

שמדובר בתמונה חלקית בלבד והמספר האמתי גבוה יותר.

⁹⁴ משרד החקלאות, סיכום ישיבת ועדת הפרוגרמות מספר 4/2011 מיום 4 במאי 2011.

⁹⁵ בנוסח המקורי של הצו, בסעיף 4 ב, מופיע המשפט הזה: 'אישור תקף לעבודה חקלאית בתחום האזור שניתן על ידי קצין הממשל... דינו כדין היתר כניסה

חלקה בת 110 דונמים הסמוכה למחסום חמרה. ההתנחלות מכורה משכירה את החלקה למשפחה פלסטינית

אוטובוס תיירים המלווה ברכב צבאי יוצא מהאזור המגודר שבין קו הסגירה של צו 151 לנהר הירדן. המקום נהפך בשנים

האחרונות לאזור שהמועצה האזורית בקעת הירדן מעודדת בו תיירות
השקעות פלסטיניות בענף התמרים בבקעת הירדן

בעשור האחרון ניטעו סביב יריחו (מדרום לעיר וממזרח לה), על קרקעות הנמצאות בשטח C, יותר מ-5,000 דונמים של תמרים. מדובר בהשקעות של חברות פלסטיניות גדולות (בעיקר של חברת 'פדיקו', השייכת למשפחת אל-מאצרי, ושל חברת 'אל-סולטאן', השייכת למשפחת סונוקרוט). במהלך חודש אוגוסט 2012 הוציא המנהל האזרחי צווי פינוי לאלפי דונמים שנטעה במקום חברת 'אל-סולטאן', בטענה שמדובר בפלישה לאדמות מדינה, אלא שקרקעות אלו מעולם לא הוכרזו אדמות מדינה והן אינן רשומות על שם המדינה. בנובמבר 2012 הוגש ערר על צו הפינוי. אחד ממגישי הערר היה הווקף המוסלמי, ובערר נטען שמדובר באדמות שנרשמו על שם הווקף עוד בתקופה הירדנית. בעקבות הערר הודיע בא כוח המדינה לוועדת העררים ב-17 בדצמבר 2012 על ביטול צווי הפינוי.⁹⁹

רכוש נטוש - תבדיל (החלפת קרקעות)

מטע תמרים שנשתל על ידי משקיעים פלסטינים ממזרח ליריחו. המנהל האזרחי הוציא למטע זה צו פינוי ובעקבות ערעור של הווקף המוסלמי הצו בוטל

בדיקת מבקר המדינה בשנת 2005 העלתה שאלפי דונמים של קרקעות שהיו בבעלותם של אנשים שהרשויות הישראליות רשמו כינפקדים, לאחר כיבוש הגדה המערבית בידי ישראל, הועברו להתנחלויות ישראליות בניגוד לחוק.¹⁰⁰

"הקצאות קרקעות פלסטינים - בסוף שנות השישים ובשנות השבעים הוקצו ליישובים ישראלים בבקעת הירדן קרקעות בבעלות פלסטינית, הן בדרך של חילופי קרקעות, שבהם הוענקו לפלסטינים קרקעות חלופיות שהיו בבעלות נפקדים, והן באמצעות הקצאה ישירה של קרקעות של נכסי נפקדים בסדר גודל של אלפי דונם. פעולות הקצאה אלה, שהוגדרו במסמכים של היועץ המשפטי למינהל האזרחי (להלן - היועמ"ש למינהל) כבלתי חוקיות לכאורה, המשיכו להתבצע על ידי המינהל האזרחי גם לאחר מכן."¹⁰¹
 השימוש בחילופי קרקעות יזומים - ביתבדיל, כפי שחוזים אלו נקראים בערבית - הוא אמצעי שישראל

¹⁰⁰ לפי הערכות ברחו מהגדה המערבית במהלך המלחמה ביוני 1967 ובשבועות שלאחריה בין 200,000 ל-300,000 פלסטינים.
¹⁰¹ דו"ח מבקר המדינה 2005 56 א', עמ' 194, <http://www.mevaker.gov.il/serve/contentTree.asp?bookid=433&tid=184&contentid=8021&parentcid=>
 .8017&bcotype=0&sw=1600&hw=830

עשתה בו שימוש רווח בבקעת הירדן. במסד הנתונים שערך תא"ל ברוך שפיגל מצוין שההתנחלויות מחולה, ארגמ"ן, נירן, נתיב הגדוד ותומר, הוקמו על קרקעות פלסטיניות פרטיות שלבעליהן הוקצו קרקעות נפקדים חלופיות, אם כי ברוב המקרים לא מצוין במסד הנתונים מהו גודל השטח המדובר.¹⁰² ככל הנראה, המטרה שמאחורי מהלך זה הייתה לכנס את גושי החקלאות הישראלים שהועברו למתנחלים בבקעת הירדן לשטחים מקובצים, כדי שיהיה קל יותר לעבדם ולשמור עליהם. לשם כך, ככל הנראה, הכריחו הרשויות הישראליות מאות פלסטינים שלא ברחו במהלך המלחמה ביוני 1967 לחתום על חוזה החלפה - כלומר, לקבל קרקעות שישראל הגדירה 'קרקעות נפקדים' ולהעביר את קרקעותיהם המקוריות לידי המדינה, והמדינה העבירה את הקרקעות האלה לידי המתנחלים. התולדה המובהקת של תופעה זו היא שהחקלאות הישראלית בבקעת הירדן היא גושית באופייה וסביבה מתקיימת חקלאות פלסטינית.

לימים, לאחר חתימת הסכם אוסלו וחזרתם לגדה של פלסטינים רבים שרכושם הוגדר רכוש נפקדים, תבעו החוזרים לקבל את קרקעותיהם בחזרה, והפלסטינים שקרקעותיהם המקוריות הועברו לידי המתנחלים נותרו קרחים מכאן ומכאן. היום אין ברשותנו, או ברשות כל גורם אחר המוכר לנו, תמונה מלאה באשר לתופעת היתבדיל, ופרישתה. אולם, כאמור, על פי הערכות המבוססות על שיחות עם פלסטינים באזור הבקעה, נראה שמדובר במספר הנע בין עשרות רבות למאות ספורות של חוזים כאלה.

דוגמה של חוזה תבדיל

قيادة قوات جيش الدفاع الإسرائيلي
 في منطقة الضفة الغربية
 المسؤول على الألاك المتروكة وألاك الدولة

رقم المقعد ٧٠٠
 رقم الأضارة

عقد اجار

حسرو وقع في القدس يوم ٢٠٠٠ شهر سنة ١٩٦٩

السيد
 (المسمى أدناه - بالمستأجر) من جهة

وسيد
 قائد قوات جيش الدفاع الإسرائيلي في منطقة الضفة الغربية يمثل بواسطة المسؤول على الألاك المتروكة
 وألاك الدولة (المسمى أدناه - بالمؤجر) من جهة ثانية

١- في هذا المقعد -
 * المؤجر * - الأرض المدونة أدناه وجميع الأبنية الدائمة أو المؤقتة القائمة عليها تفصلاً
 إذا كانت قائمة :

الرقم	مساحة	متر	متر	متر
١٠٤	٤٨	٠٠٧	٤٤	٠٠٧
١١	٤	٠٠٩	٢٩	٠٠٧

كما هو محدد في الخارطة المرفقة بهذا المقعد والتي هي جزء لا يتجزأ من المقعد
 هذه الأجار - تبدأ من ١٩٦٩ / ١٠ / ١٠ وتنتهي في ١٩٦٩ / ١٠ / ١٠
 ٢- (أ) ان المؤجر يؤجر بهذا للمستأجر والمستأجر يتأجر بهذا من المؤجر المؤجر لمدة الأجار
 بالشروط المفضلة أدناه في هذا المقعد *
 (ب) ان المؤجر يضمن ويتعهد بهذا بأنه مجزئاً بالأشراط بمقد الأجار هذا مع المستأجر *
 ٣- ان المستأجر يتعهد بهذا ان يدفع للمؤجر بدل الأجار سنوي عن المؤجر مبلغ
 كما يلتزم :

תצלום אוויר של חלקות שהועברו למתנחלי מחולה ושדמות מחולה

¹⁰² תא"ל במילי שפיגל מזכיר גם שההתנחלויות רועי ומכורה בבקעה ועפרה זאלון מורה בגב ההר הוקמו גם הן על קרקעות נפקדים בלי אישור הרשויות.
¹⁰³ עקיבא אלדר, 'כך הועברו 1,500 דונם מהגדה לקיבוץ בתחום ישראל', הארץ, 18 בנובמבר 2011, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1569322>

סביב הכפר עין אל ביידה שבצפון בקעת הירדן. באזור זה הועברו למתנחלים אלפי דונמים שהוקנו לממונה על הרכוש הנטוש, ונכרתו חוסי 'תבדיל' רבים כדי לאפשר למתנחלים לעבוד בגושים חקלאיים מוגדרים

העברת קרקעות חקלאיות לידי יישובים ישראלים בתחומי הקו הירוק

בשני מקרים לפחות ידוע לנו שקרקעות פלסטיניות פרטיות - שחלקן הועברו, כנראה, לידי מתנחלים בעסקאות 'תבדיל' ועל חלקן השתלט הצבא בלא כל בסיס חוקי - הועברו בסופו של דבר לידי יישובים ישראליים בתוך תחומי הקו הירוק. שטח אחד, המכונה 'סאהל קאעון' ('מישור קאעון'), על שם הוואדי הסמוך) וגודלו כ-1,220 דונמים, הועבר עוד בשנות ה-70, באופן שנסיבותיו לא התבררו עד תום, לידי חקלאים ישראלים ואף נותר שלא במקרה מעברה הצפוני (הישראלי) של גדר ההפרדה שנבנתה במקום במהלך שנת 2004. היום השטח מעובד על ידי הקיבוץ הדתי מירב, השוכן על הגלבע, כמה קלומטרים מצפון מערב למקום, בתוך תחומי הקו הירוק. מדובר בשטחים שעיבדו תושבי הכפרים ברדלה, כרדלה ועין אל ביידה - כפרי הבת של העיירה טובאס, שהוקמו לפני מאות שנים בצפון בקעת הירדן - והיו העורף הכלכלי של האזור. תצלום אוויר משנת 1970 מראה שהשטח כולו היה מעובד ושהוא חולק לעשרות חלקות שהיו בבעלות פרטיות שונות של פלסטינים החיים באזור.¹⁰³

¹⁰⁴ עמירה הס, 'מינהל מקרקעי ישראל הודה: העברנו בטעות לקיבוץ אדמה פלסטינית פרטית', הארץ, 18 בפברואר 2013, <http://www.haaretz.co.il/news/>

תצלום של סאהל קאעון משנת 1970. התצלום מראה שתושבים פלסטינים הם שעידו את השטח באותה עת

סאהל קאעון בשנת 2012. השטח מחולק היום לכמה חלקות גדולות האופייניות לחקלאות מודרנית של חקלאים ישראלים

בעקבות התכתבות שארכה כשנה, הודיע מנהל מקרקעי ישראל ב-13 בפברואר 2013 לבא כוח בעלי הקרקעות באזור קאעון, עוה"ד תאופיק ג'בארין, שהקרקע הוקצתה לקיבוץ מירב בטעות ושאכן מדובר בקרקע השייכת לתושבים הגרים בגדה המערבית. על פי הנאמר במכתב, בעקבות זאת הוחלט לגרוע את הקרקע מאדמות הקיבוץ עוד בינואר 2012, והדבר הובא לידיעת הקיבוץ. ואולם, אף שהחלטה התקבלה כבר בינואר 2012, לא טרח מנהל מקרקעי ישראל להודיע על כך לבעלים במשך יותר משנה, והקיבוץ המשיך לעבד את האדמות האלה, ולמעשה ממשיך בכך עד היום.¹⁰⁴

מינהל מקרקעי ישראל

מדינת ישראל

מחלקת עסקות חקלאיות
ג' אדר, תשע"ג
13 פברואר, 2013

לכבוד
תאופיק ג'בארין, עו"ד
ת.ד. 44
אום אלפחם
30010
שלום רב,

הנדון: אדמות מעבר לקו הירוק
סימוכין. מכתבך מיום 10/2/13

1. בהתייחס למכתבך שבסימוכין הריני להודיעך כי בטעות הוקצו לקבוץ מירב שטחים מעבר לקו הירוק שבעלותם הופיעו ברישומינו במעמד "הסדר".
2. בעת שהתבררה הטעות, שכלל הנראה מדובר בקרקעות פרטיות של תושבים שגרים מחוץ לקו הירוק, הוזמנו נציגי קבוץ מירב לפגישה במחוז והמידע הובא לידיעתם כי השטח ייגרע מהם.
3. השטח נגרע מהמשבצת בסמוך לשיבה שהתקיימה בינואר 2012.
4. לא ניתן לבדוק את רשימת הגושים והחלקות שפרטות במכתבך היות ואינן בתחום המחוז, באם נדרש נוכל להרחיב את הבדיקה אך לפי איתור השטח שהצגת בפניי, אכן מדובר בשטח הני"ל.

בברכה
מנ"ח חוזים חקלאיים

העתק: גב' נטלי גרינברג- מיפוי

מועדי קבלת קהל: ימים א, ב, ד : 08:00 - 12:00. יום ב : 17:30 - 16:00. ימים ג, ה, ו : אין קבלת קהל.

מחוז צפון: רחוב הרמון 2, ת.ד. 580, נצרת עילית 17105, טל': 04-6558211, פקס: 04-6558213, קהל: מועדי קבלת קהל: ימים א, ב, ד : 08:00 - 12:00, יום ב : 17:30 - 16:00, ימים ג, ה, ו : אין קבלת קהל. מחוז המזרח: רחוב הרמון 2, ת.ד. 580, נצרת עילית 17105, טל': 04-6558211, פקס: 04-6558213, קהל: מועדי קבלת קהל: ימים א, ב, ד : 08:00 - 12:00, יום ב : 17:30 - 16:00, ימים ג, ה, ו : אין קבלת קהל. מחוז הדרום: רחוב הרמון 2, ת.ד. 580, נצרת עילית 17105, טל': 04-6558211, פקס: 04-6558213, קהל: מועדי קבלת קהל: ימים א, ב, ד : 08:00 - 12:00, יום ב : 17:30 - 16:00, ימים ג, ה, ו : אין קבלת קהל.

אתר המינהל: www.mmi.gov.il gov שער הממשלה: www.gov.il

שטח נוסף שישראל העבירה ליישוב בתחומי הקו הירוק נמצא ממזרח לכפר עין אל ביידה, כמה מאות מטרים מדרום לקו הירוק, בתוך תחום הגדה המערבית. מדובר בשטח בן 211 דונמים שתחילה השתלטו עליו, ככל הנראה, בעזרת עסקת חילופי קרקעות, והוא הועבר לידי ההתנחלות מחולה. לאחר הפילוג ביישוב מחולה והיווצרותה של ההתנחלות שדמות מחולה, עבר השטח לידי שדמות מחולה, והמתנחלים שם עיבדו אותו, ככל הנראה, עד 2007. משנת 2008 משכירים המתנחלים את השטח לקיבוץ גינוסר שבתחומי הקו הירוק, ויש בו מטע בננות.¹⁰⁵

מטע הבננות של קיבוץ גינוסר (שבתחומי הקו הירוק) על אדמות הכפר עין אל ביידה (שבגדה המערבית)

טיהור מי ביוב לצורך השקיית החקלאות הישראלית בבקעת הירדן

בשנים האחרונות ישראל בונה מערכת הובלת מים אפורים שנועדה לשרת את החקלאות הישראלית לאורך בקעת הירדן. מקור המים הוא מי הביוב של חלקיה המזרחיים של ירושלים. מים אלו מוזרמים למתקן טיהור מי שופכין נבי מוסא, ההולך ומוקם בשנים האחרונות. המים המגיעים למאגר נבי מוסא עוברים טיהור ברמה מספקת ומוזרמים משם להשקיית החקלאות הישראלית בבקעת הירדן. מאגר נבי מוסא הוא חוליה בשרשרת מאגרי מים שנבנו בעשורים האחרונים בבקעת הירדן ובצפון ים המלח. קדמו לו מאגרים של נחל תרצה, שהוקמו בשנים 1995-2001 בתוך אזור הגבול הסגור בצו 151 ממזרח לג'יפתליק,¹⁰⁶ ומאגרי אוג, המטהרים חלק מהשפכים המגיעים מירושלים המזרחית והסביבה משנת 2008.¹⁰⁷ קק"ל מעורבת מאוד בבניית מאגרי מים לחקלאות - והייתה מעורבת בבניית המאגרים תרצה, אוג ונעמה, המשמשים כולם להשקיית החקלאות הישראלית באזור הבקעה.

¹⁰⁶ צפו באתר יתיירות בקעת הירדן: <http://bikathayarden.co.il/index/%D7%9E%D7%90%D7%92%D7%A8-%D7%AA%D7%A8%D7%A6%D7%94>

¹⁰⁷ ראו: <http://www.hagihon.co.il/RichText/GeneralPage.aspx?nodeId=88>, וכן: <http://www.dead-sea.org.il/?CategoryID=215>

¹⁰⁸ מדובר בעיקר בשני המאחזים הנמצאים מצפון ליריחו (בתחום המועצה האזורית מגילות, החולשת על אזור צפון ים המלח עד יריחו): ייט"ב - החווה של

מט"ש (מתקן טיהור שפכים) נבי מוסא, שבנתה ישראל כדי לטהר שפכים מירושלים המזרחית. המים המטוהרים משמשים להשקיית שטחי החקלאות ישראלית בבקעת הירדן

מערכת הובלת מים אפורים עצמאית הולכת ונבנית לאורך בקעת הירדן. המים משמשים בעיקר להשקיית גידולי התמרים הישראליים

החקלאות הישראלית בגדה המערבית התפתחה בו בזמן בשני אזורים: לאורך רכס גב ההר ובבקעת הירדן. בגב ההר התחילה החקלאות הישראלית זמן לא רב אחרי הקמת ההתנחלויות שסביב בית לחם (יגוש עציון), והחל מסוף שנות ה-70 היא החלה להתפשט צפונה ודרומה לאורך גב ההר. חקלאות באזור זה מבוססת בעיקר על גידולי גפנים, זיתים ועצי פרי נשירים. החל משנת 2001 חל גידול מהיר מאוד בשטחים החקלאיים שסביב התנחלויות גב ההר. עובדה זו היא תוצאה ישירה של חסימת גישת הפלסטינים לשטחים הנרחבים שסביב חלק גדול מההתנחלויות, ובכללן ההתנחלויות בגב ההר. במקרים ספורים נסגרו שטחים באמצעות צווי סגירה רשמיים שהצבא הוציא, אולם סביב רוב ההתנחלויות הייתה הסגירה יוזמה מקומית של מתנחלים, ובדיעבד היא זכתה לגיבוי הצבא. סגירת שטחים נרחבים סביב ההתנחלויות לכניסת פלסטינים מחד גיסא, ואוכלוסייה שרובה המכריע רואה בפעילות חקלאית באדמות ארץ ישראל מצווה דתית, וכמובן גם הזדמנות לבסס מקורות הכנסה ארוכי טווח, מאידך גיסא, הן שהביאו לגידול החד בפעילות החקלאית באזור זה, גידול שרובו המכריע נעשה אגב השתלטות על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית.

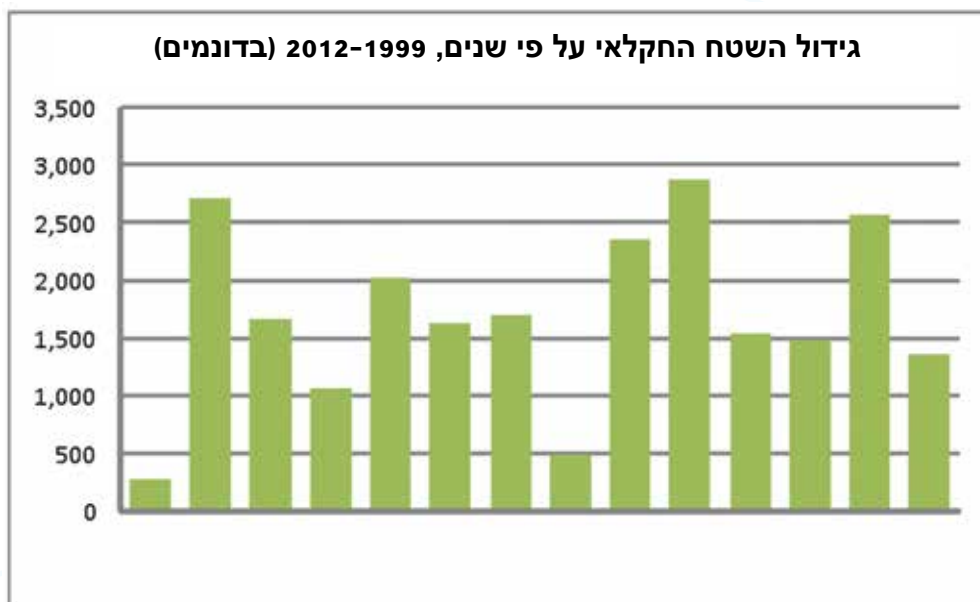
החל בשלהי שנות ה-60 החלה ישראל להקים לאורך בקעת הירדן היאחזויות נח"ל, ואלו אוזרחו ולאחר מכן נהפכו לקיבוצים ולמושבים שרוב אוכלוסייתם אינה דתית. החקלאות הישראלית בבקעת הירדן מתבססת בעיקר על תמרים, על גידולי פלחה ועל גידולי חממה, התואמים את האקלים החם באזור. להבדיל מאזור גב ההר, רוב ההשתלטויות החקלאיות באזור הבקעה הן של קרקעות שמדינת ישראל הפקיעה רשמית בעזרת אמצעים מגוונים ולאחר מכן העבירה אותן למתנחלים. כמו כן, מדינת ישראל השקיעה וממשיכה להשקיע סכומי כסף גדולים כדי ליצור תשתית לטיפול בשפכים ולהשקיה המשרתת את חקלאות המתנחלים בבקעת הירדן ובצפון ים המלח, ובמיוחד את תעשיית התמרים האדירה שהתפתחה שם.

הממצאים המוצגים בפרק זה מציגים מידע משנת 1997 ועד שנת 2013 ומתבססים על סקר מקיף שעובד למסד נתונים שנוצר החל משנת 2009. בעזרת תצלומי אוויר של הגדה המערבית שנערכו אחת לשנה בין 1997 ל-2012 וזוהו ומופו האזורים החקלאיים המעובדים כרגע, או שעובדו בעבר, על ידי מתנחלים. מידע זה הוצלב עם שכבות של מידע רשמי שהתקבל מהמנהל האזרחי (ומעודכן עד למאי 2012). הטבלאות והתרשימים שהופקו על סמך מסד הנתונים, מציגים את תמונת החקלאות הישראלית בגדה על פי כמה משתנים: שנת ההשתלטות על הקרקע, האזור, אופיה של אוכלוסיית המתנחלים באזור, סוג הבעלות על הקרקע, מיקום הקרקע ביחס לשטח השיפוט של ההתנחלות וסוגי הגידולים בקרקע.

על פי ממצאי הסקר, השטח המשמש את החקלאות הישראלית בגדה המערבית היום הוא כ-93,000 דונמים. במילים אחרות, כ-35 אחוזים יותר מכלל השטח ששימש לחקלאות הישראלית בגדה בשנת 1997 (69,106 דונמים). כפי שנכתב בהקדמה לדו"ח זה, חשוב לזכור שגודלו של שטח זה הוא כ-50 אחוזים יותר מהשטח הבנוי של ההתנחלויות בגדה (שהוא כ-60,000 דונמים, לא כולל ירושלים המזרחית).

גידול השטח החקלאי בגדה המערבית - על פי שנים

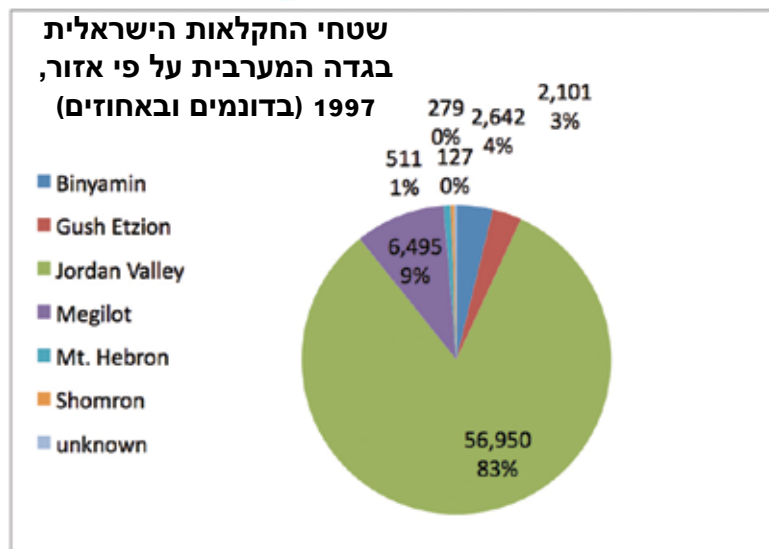
פילוח ההשתלטות על אדמות חקלאיות בגדה המערבית על פי גודל השטחים שעליהם השתלטו בכל שנה מלמד שההשתלטות על אדמות באמצעים חקלאיים הייתה משמעותית עוד לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה באוקטובר 2000. כך, למשל, במהלך שנת 2000 (שרק לקראת סופה פרצה האינתיפאדה השנייה), השתלטו ישראלים על כ-2,700 דונמים. רק שנת 2008 הייתה טובה ממנה מבחינת היקף השטחים שיהושגו בה - קצת פחות מ-3,000 דונמים. המסקנה המתבקשת מנתון זה היא שתהליך דחיקת הפלסטינים בעיקר משטחים שבסמוך להתנחלויות גב ההר (אם כי לא רק משם), החל עוד לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה, ששינתה שינוי דרמטי את המציאות הביטחונית בגדה המערבית בכלל, ואת המציאות הביטחונית סביב ההתנחלויות בפרט.

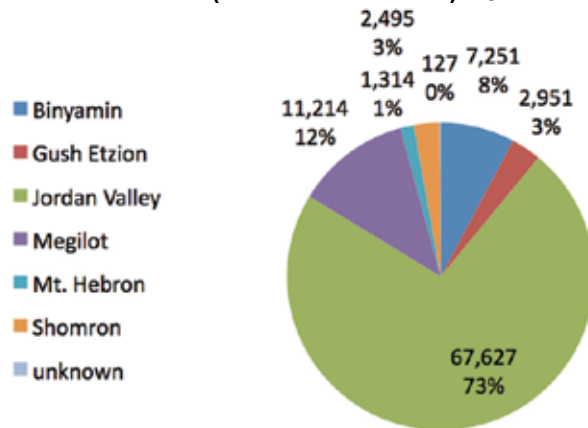
כ-85 אחוזים מכל השטח שטחי החקלאות הישראלית בגדה המערבית היום הם באזור בקעת הירדן - במועצה האזורית בקעת הירדן ובמועצה האזורית מגילות (בצפון ים המלח). ואולם, אף על פי שהשטח הכולל של החקלאות הישראלית באזורים אלו גדל גידול ניכר משנת 1997 - בכ-15,400 דונמים בסך הכול, שהם 65 אחוזים מהגידול בשטח החקלאי הישראלי בכל הגדה באותן שנים - חלקה היחסי של החקלאות באזורים אלו ירד בהשוואה לשנת 1997 - אז הוא עמד על כ-92 אחוזים מכל השטח. הסיבה לכך היא ההשתלטויות החקלאיות הרבות של מתנחלים באזורים אחרים בגדה והגידול המהיר בשטחים המעובדים בעיקר באזור בנימין (סביב רמאללה), בשומרון (סביב שכם) ובדרום הר חברון. בשנים 1997-2012 עלה חלקה היחסי של החקלאות הישראלית באזורי גב ההר מ-8 אחוזים מכלל השטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית ל-15 אחוזים ממנו.

מספרים אלו מבטאים את המהלך המואץ של השתלטויות חקלאיות על שטחים נרחבים באזור התנחלויות גב ההר, שתושביהם נמנים, כאמור, עם 'הגרעין הקשה' של המתנחלים. סביב ההתנחלויות באזור בנימין (אזור רמאללה), גדל השטח החקלאי מאז שנת 1997 ועד היום ב-64 אחוזים, ובהר חברון הוא גדל בשיעור דומה - 61 אחוזים. בולט במיוחד הגידול בשטח החקלאי באזור שומרון (שכם), שבו כמעט שלא הייתה חקלאות בשנת 1997, ולכן השטח החקלאי גדל במהלך אותן שנים ב-89 אחוזים. יוצא מן הכלל בהקשר זה הוא אזור גוש עציון (הסמוך לבית לחם), שבו היה שיעור הגידול היצנועי מכולם - 29 אחוזים מהשטח המעובד בשנת 1997. הסיבה לכך נעוצה, כנראה, באופי האוכלוסייה המתגוררת באזור זה - אוכלוסייה פרוורית ברובה, הנוטה פחות להשתתף בהשתלטויות חקלאיות, וכן בעובדה שבאזור זה הייתה חקלאות מתנחלים מפותחת למדיי כבר בשנת 1997.

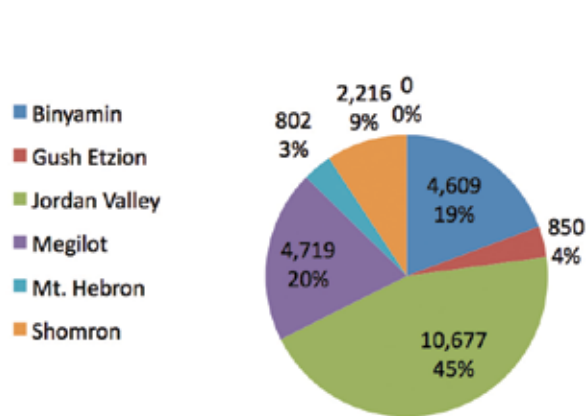
מהתבוננות בהתפתחויות שחלו באזור בקעת הירדן ובאזור צפון ים המלח בשנים 1997-2012 עולה שחלקה היחסי של החקלאות באזור צפון ים המלח (מועצה אזורית מגילות), עלה מ-9 אחוזים מכלל שטח החקלאות בגדה המערבית, ל-12 אחוזים ממנו. בשנים האלה נוספו לשטח החקלאי במגילות 4,719 דונמים, שהם 42 אחוזים. התוספת הגדולה ביותר במספרים מוחלטים הייתה בבקעת הירדן - 10,677 דונמים. ואולם, מכיוון שמלכתחילה עיקר הפעילות החקלאית הישראלית בגדה המערבית הייתה לאורך בקעת הירדן, מדובר בגידול של 16 אחוזים בלבד. עיקר הגידול בשטח החקלאי, הן בבקעת הירדן הן במגילות, קשור לגידול בענף התמרים. תמרים נשתלו ב-60 אחוזים מהשטח החקלאי שנוסף במגילות וב-74 אחוזים מהשטח החקלאי שנוסף בבקעת הירדן (על מרכזיותו של ענף התמרים בחקלאות הגדה נרחיב בהמשך).

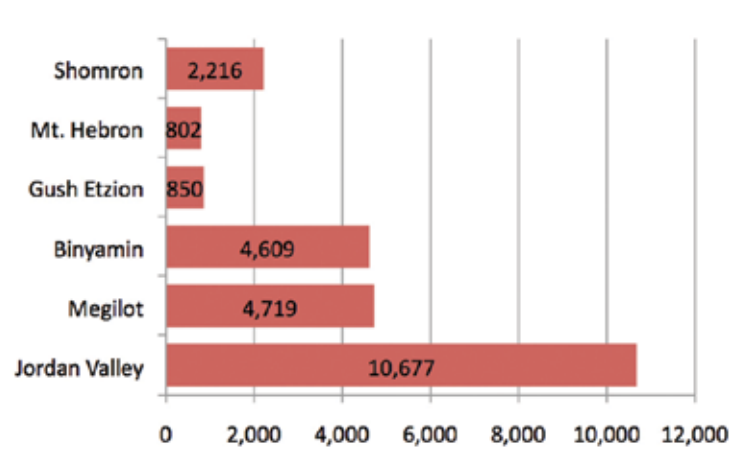
שטחי החקלאות הישראלית בגדה המערבית על פי אזור, 2012 (בדונמים ובאחוזים)

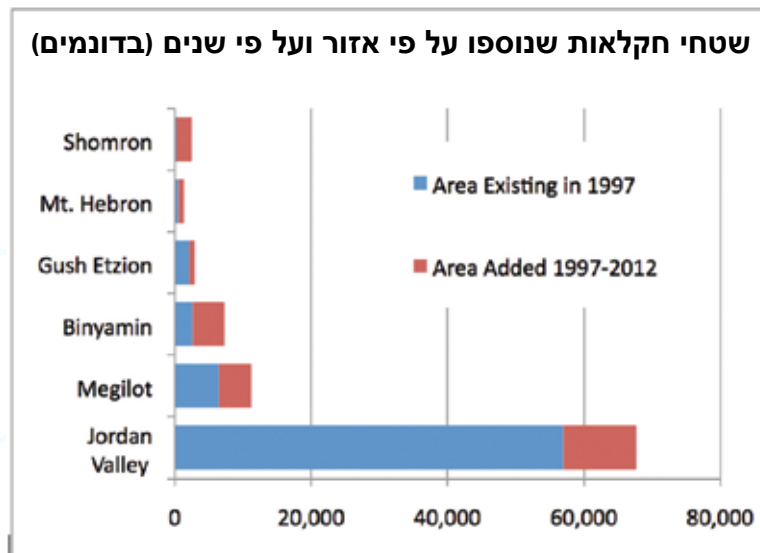
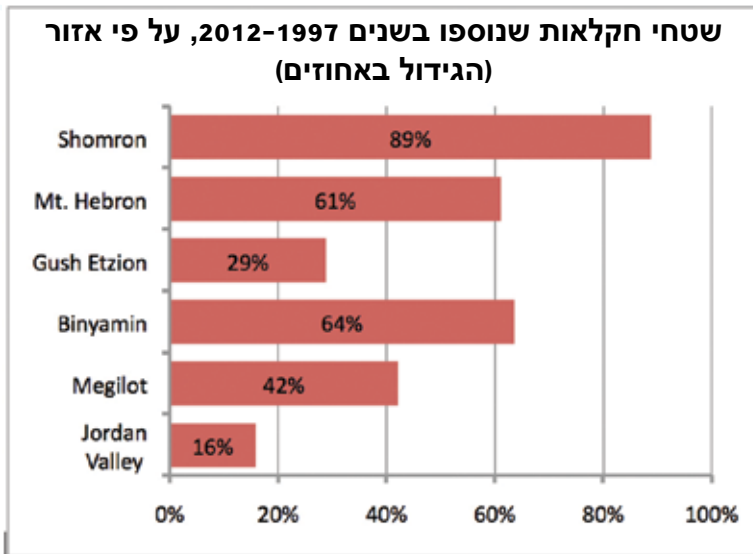

שטחי חקלאות שנוספו לחקלאות הישראלית בגדה בשנים 1997-2012, על פי אזור (בדונמים ובאחוזים)

שטחי חקלאות שנוספו בשנים 1997-2012, על פי אזור (בדונמים)

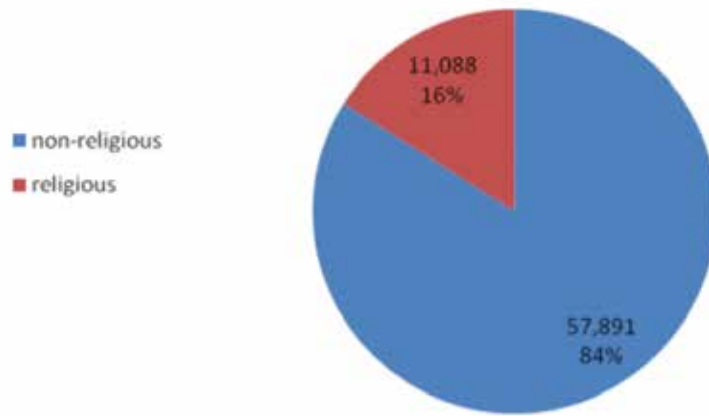
גידול השטח החקלאי - על פי אופי אוכלוסיית המתנחלים: דתיים ושאנים דתיים

השיעור הגבוה של הגידול בשטחי החקלאות באזור גב ההר ניכר גם בחלוקת השטח על פי דתיותה של אוכלוסיית המתנחלים: בשנת 1997 עיבדו מתנחלים מהתנחלויות שאוכלוסייתן אינה דתית 84 אחוזים מהשטחים החקלאיים, ומתנחלים דתיים - רק 16 אחוזים. לעומת זאת, בשנת 2012 עיבדו מתנחלים דתיים 20 אחוזים מהשטח החקלאי בגדה המערבית. הנתונים מראים שכמעט 40 אחוזים מהשטח החקלאי שנוסף משנת 1997, נוסף סביב התנחלויות דתיות דווקא. יצוין בהקשר זה שחלק מהשטח הזה נמצא גם סביב התנחלויות דתיות בבקעת הירדן.¹⁰⁸

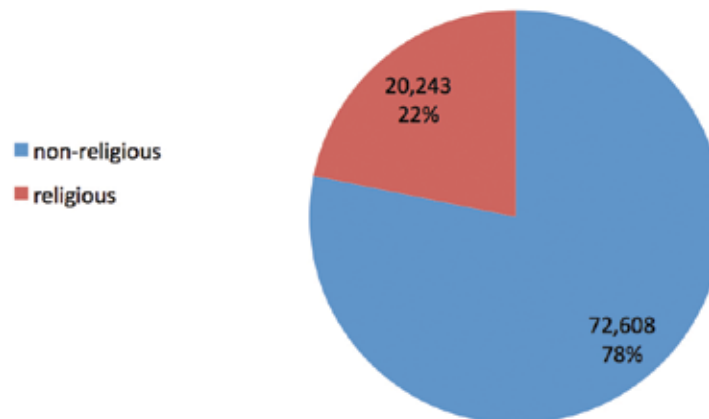
עומר ומבואות יריחו.

¹⁰⁹ לתיאור הסוגים השונים של הבעלות על הקרקע ראו עמי 25-26 בדו"ח זה.

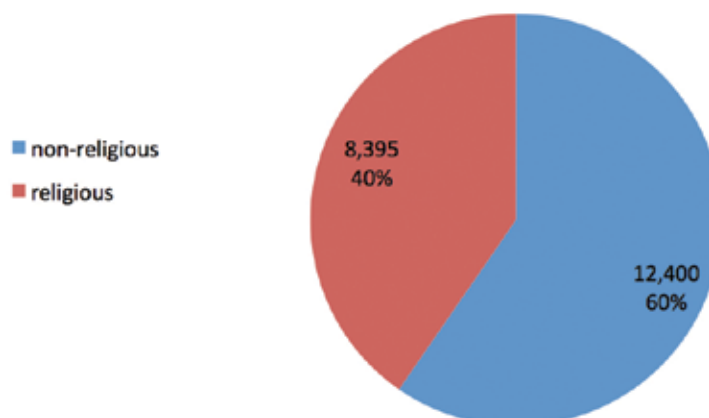
שטחי החקלאות הישראלית על פי דתיות ההתנחלות,
(בדונמים ובאחוזים) 1997

שטחי החקלאות הישראלית על פי דתיות ההתנחלות, 2012
(בדונמים ובאחוזים)

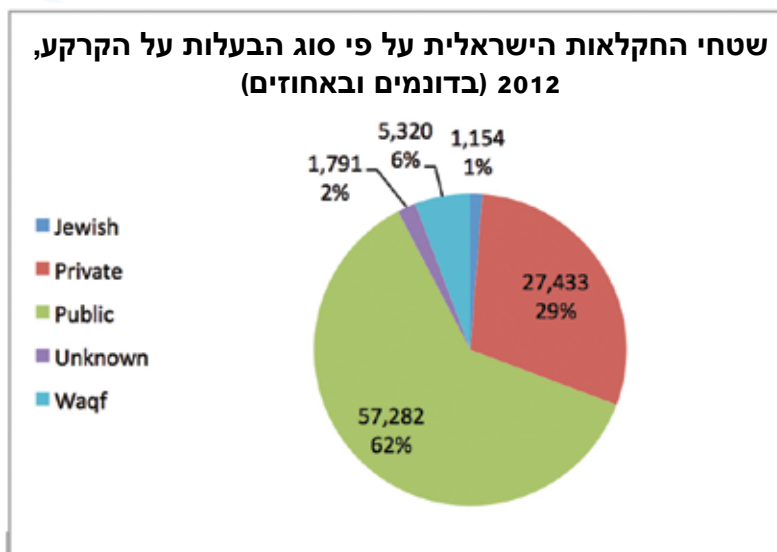
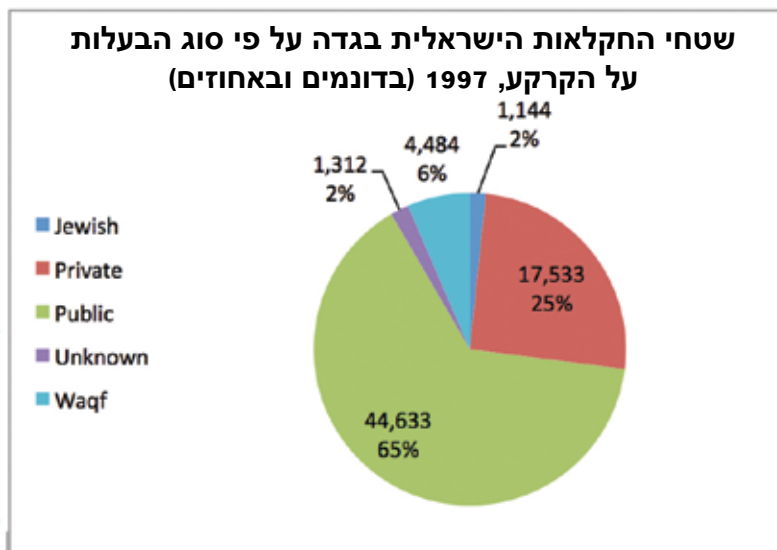
שטחי חקלאות שנוספו בשנים 1997-2012, על פי דתיות
ההתנחלות (בדונמים ובאחוזים)

הרשויות הישראליות מגדירות את רוב השטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית קרקעות ציבוריות, כלומר, אדמות מדינה.¹¹⁰ למרות זאת, חלקן היחסי של אדמות המדינה מכלל השטח החקלאי הישראלי בגדה נמצא במגמת ירידה ברורה משנת 1997 - אז הוא עמד על 65 אחוזים מהשטח, ואילו כיום הוא עומד על 62 אחוזים.

בשנת 1997 היו 2 אחוזים מכלל שטחי החקלאות הישראלית בגדה המערבית 'אדמות יהודים', ואילו היום אדמות אלו הן רק אחוז אחד מהשטחי החקלאי. בשיעורן היחסי של קרקעות הווקף מתוך השטח החקלאי הישראלי בגדה לא חל שינוי בתקופה זו והוא עומד על כ-6 אחוזים.

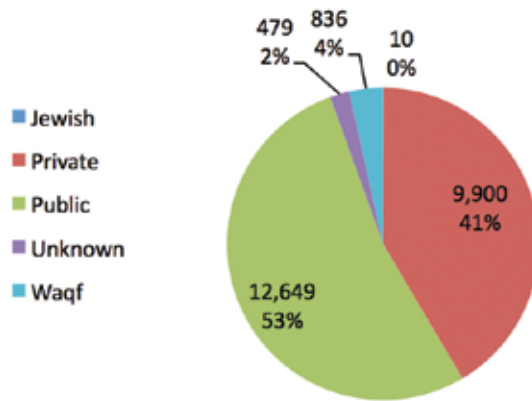
כ-40 אחוזים מהשטח החקלאי שנוסף משנת 1997 ועד אמצע 2012 הוא שטח פרטי בבעלות פלסטינים. שיעור הגידול של השטחים הפרטיים הפלסטיניים המשמשים לחקלאות ישראלית בשנים האלה היה 56 אחוזים (מ-17,533 דונמים ל-27,433 דונמים), שהוא שיעור הגידול הגבוה ביותר ביחס לכל קטגוריות הבעלות. מגמה זו קשורה קשר ישיר לגידול הניכר בשטחים החקלאיים הישראליים סביב התנחלויות גב ההר, התנחלויות שרוב תושביהן קיצונים יחסית מבחינה דתית ופוליטית. אוכלוסייה זו הייתה מעורבת ברבות מן ההשתלטויות על שטחים פרטיים ב-15 השנים האחרונות.

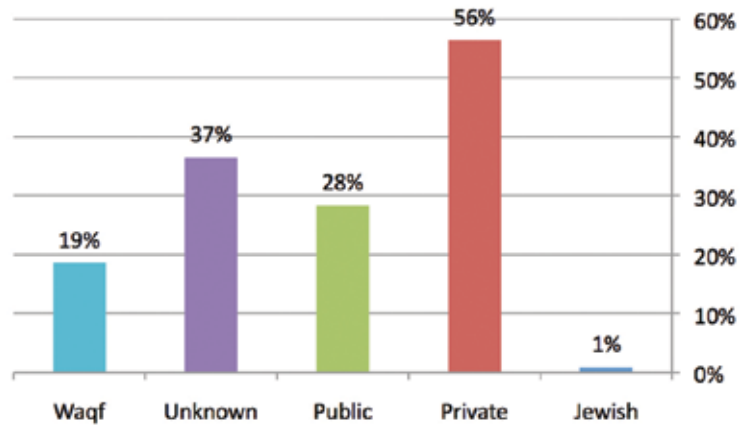
¹⁰⁹ כ-72 אחוזים מהשטחים החקלאיים הישראליים על אדמות מדינה בגדה המערבית (41,500 דונמים) הם אדמות מדינה שהיו רשומות כאדמות מדינה בתקופה הירדנית. שאר השטחים הם אדמות מדינה שישאל הכריזה עליהן 'אדמות מדינה' מאז שנות ה-80.

¹¹¹ יוצא דופן מבחינה זו הוא אזור גוש עציון, שבו הקרקע בבעלות פלסטינית פרטית היא רק רבע מהשטח החקלאי הישראלי המעובד כיום. למרות זאת, רוב

שטחי חקלאות שנוספו בשנים 1997-2012, על פי סוג הבעלות (בדונמים ובאחוזים)

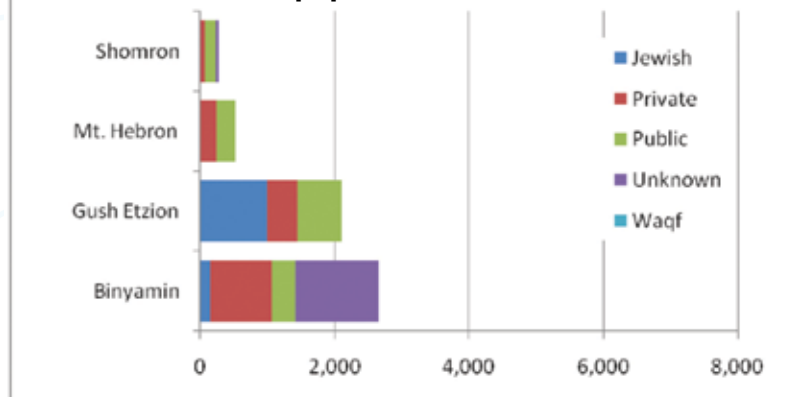
שיעור הגידול של שטחי החקלאות הישראלית בגדה על פי סוג הבעלות על הקרקע, 1997-2012

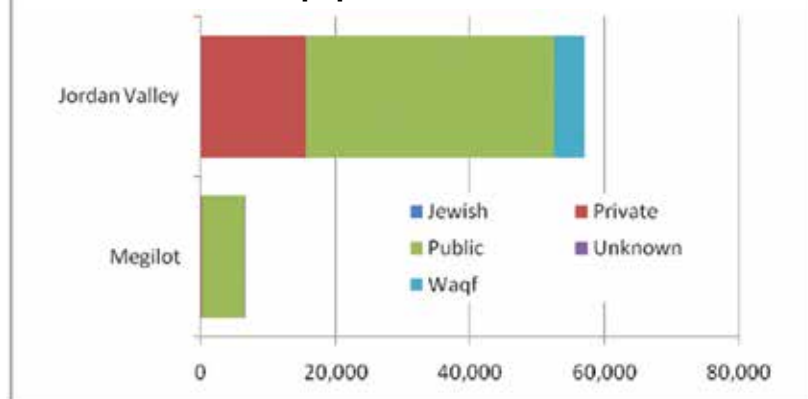

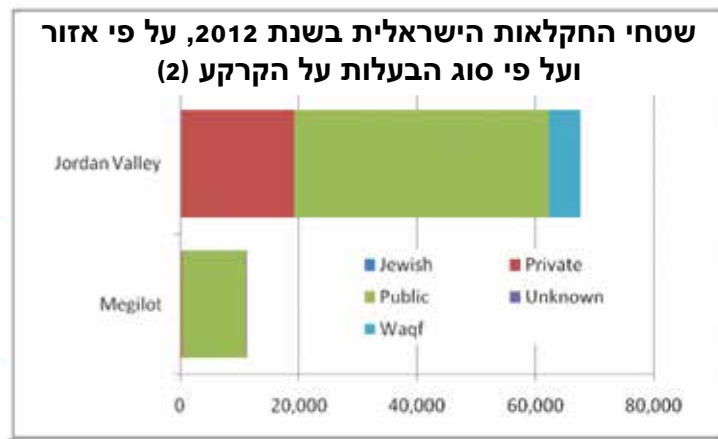
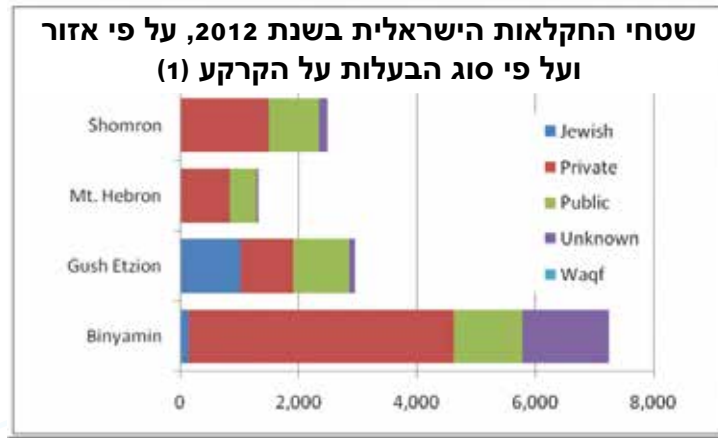
כרמים שניטעו על אדמות שנרכשו על ידי יהודים לפני 1948, סמוך להתנחלות ראש צורים שבגוש עזיון. רק אחוז אחד מכלל החקלאות הישראלית בגדה המערבית היום הוא על אדמות יהודים

שטחי החקלאות הישראלית בשנת 1997, על פי אזור ועל פי סוג הבעלות על הקרקע (1)

שטחי החקלאות הישראלית בשנת 1997, על פי אזור ועל פי סוג הבעלות על הקרקע (2)

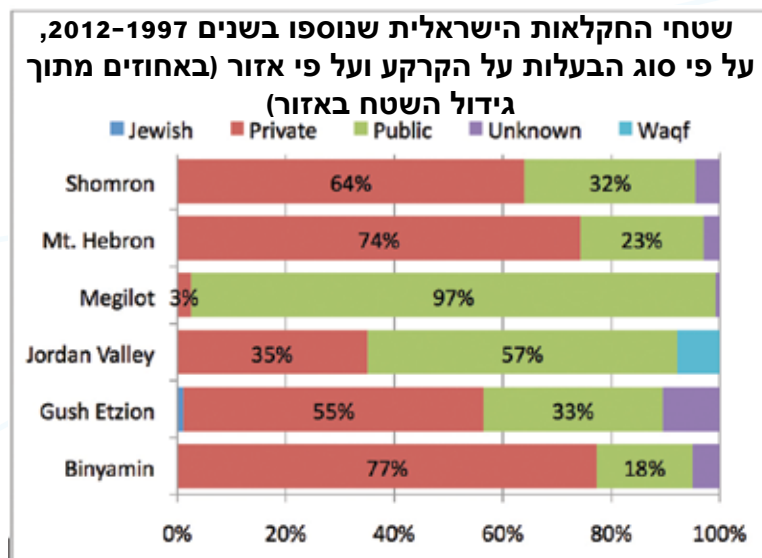
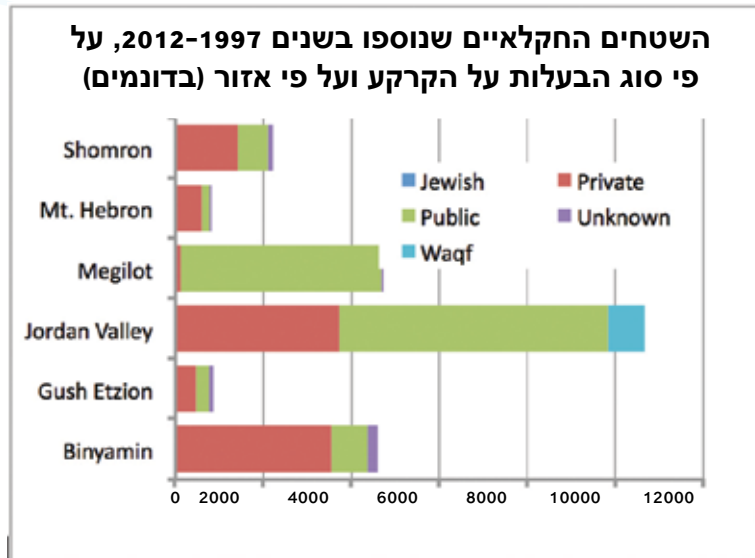
הזיקה בין גידולו היחסי והמוחלט של השטח החקלאי שישראלים מעבדים על אדמות הנתונות בבעלות פלסטינית פרטית, לבין גידולו המהיר של השטח החקלאי סביב ההתנחלויות הדתיות, מתהדקת אם בוחנים גם את האזורים שבהם חל הגידול הזה. בכל ארבעת האזורים שבהם הפעילות החקלאית היא של מתנחלים דתיים הנמנים על הגרעין האידאולוגי הקשה של ציבור המתנחלים, רובם המכריע של השטחים שנוספו לשטח החקלאי משנת 1997 הן קרקעות פלסטיניות פרטיות.

ממצא זה מצביע על הקשר ההדוק שבין הבריונות השיטתית שמתנחלים שהם ברוב המקרים אנשי הגרעין האידאולוגי הקשה, נוקטים כלפי חקלאים פלסטינים (בריונות שאינה מטופלת בידי רשויות החוק), לבין התרחבות השטח החקלאי שבידי ישראלים בגדה המערבית בכלל, וסביב התנחלויות גב ההר בפרט. בהקשר זה ראוי לשים לב במיוחד למתרחש באזור בנימין (רמאללה), בשומרון (שכם) ובהר חברון. המתנחלים באזורים האלה מובילים את ההשתלטות על קרקעות פלסטיניות פרטיות באזור גב ההר. תהליך זה הוביל לכך שרוב השטחים שעבדו המתנחלים באזור גב ההר בשנת 2012, הם שטחים שמתנחלי האזור גזלו מבעליהם הפלסטינים.¹¹¹

תשומת לב מיוחדת ראוי להקדיש לבקעת הירדן, שבה נוספו השטחים הפרטיים הרבים ביותר במספרים מוחלטים בהשוואה לכל אזור אחר בגדה המערבית (3,737 דונמים). הגידול בחקלאות הישראלית על קרקעות פרטיות באזור זה היה בעיקר ברצועה הסמוכה לגבול שהוכרזה שטח צבאי ונסגרה באמצעות צו 151 (ראו עמ' 58), וכן סביב המאחז ייט"ב - החווה של עומר, היושב גם הוא על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית. לכך יש להוסיף את אדמות הווקף, שגם אליהן התפשטה החקלאות הישראלית בבקעת הירדן משנת 1997 (836 דונמים), אף על פי שמעמדן זהה לזה של אדמות פרטיות ואת שני סוגי הבעלות אי אפשר להגדיר אדמות מדינה.

¹¹¹ השטחים החקלאיים שנוספו לחקלאות הישראלית בגדה מאז שנת 1997 הם שטחים פרטיים - אם כי בגוש עציון מדובר ירק' ב-55 אחוזים מהשטח שנוסף, שהוא שיעור נמוך יותר משיעור השטח הפרטי שנוסף באזורי גב ההר מדרום לגוש עציון ומצפון לו.

¹¹² דו"ח שפרסם צוות מעקב ההתנחלויות של שלום עכשיו ביולי 2007 הראה שיותר מ-30 אחוזים מהשטח התפוס בידי ההתנחלויות הוא מחוץ לתחומי

גידול השטח החקלאי - על פי מיקום השטחים החקלאיים ביחס לתחומי השיפוט של ההתנחלויות

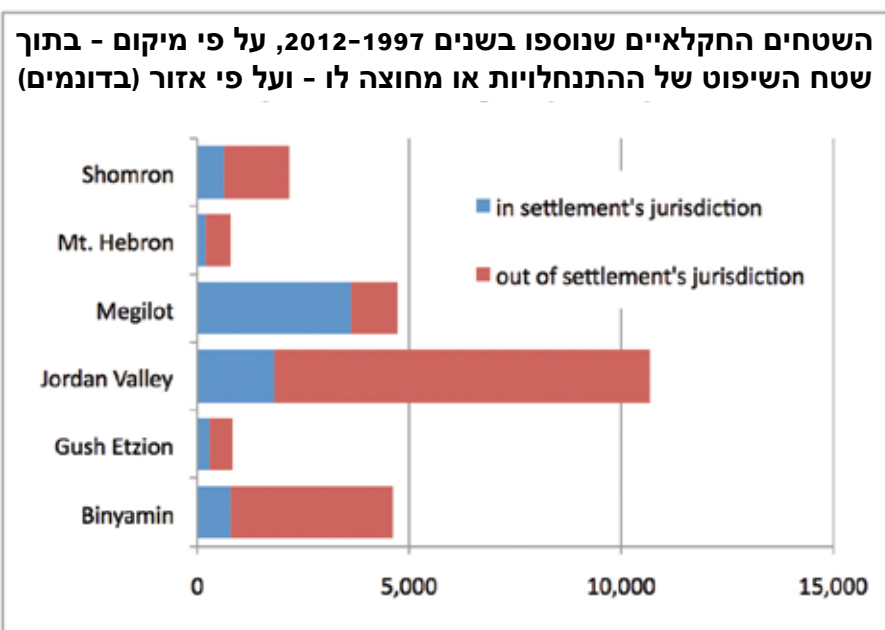
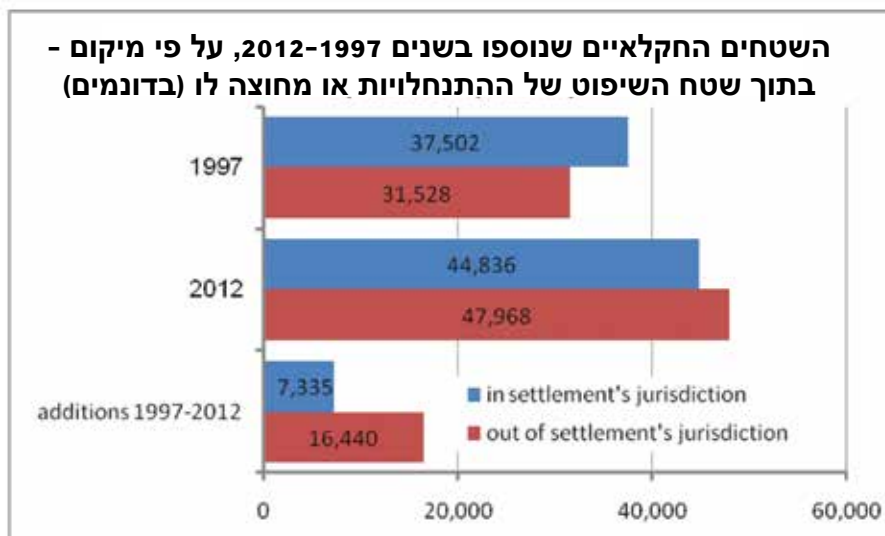
בשנת 1997 היו יותר ממחצית השטחים שעיבדו חקלאים ישראלים בגדה המערבית (54 אחוזים) בתוך תחומי השיפוט הרשמיים של ההתנחלויות. כיום רוב השטח המעובד נמצא מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות (52 אחוזים). 69 אחוזים מהשטח החקלאי שנוסף מאז שנת 1997 הם מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות. נתונים אלו מצטרפים לנתונים אחרים ומעידים על מגמה של התרחבות ההתנחלויות והמאחזים מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות באמצעים מגוונים, ובהם בניית מאחזים ושכונות וסלילת דרכי גישה חדשות.¹¹²

השיפוט הרשמיים שלהן, ויותר מ-11 אחוזים מהשטח הבנוי חורגים אף הם משטח השיפוט של ההתנחלויות. ראו, דרור אטקס וחגית עפרן, 'יפוצת - בנייה ופיתוח של התנחלויות מחוץ לתחומי השיפוט הרשמיים', יולי 2007, עמ' 17, <http://www.peacenow.org.il/content/%D7%A4%D7%A8%D7%A6%D7%AA-%D7%91%D7%A0%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%A4%D7%AA%D7%95%D7%97-%D7%A9%D7%9C-%D7%94%D7%AA%D7%A0%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%97%D7%95%D7%A5-%D7%9C%D7%AA%D7%97%D7%95%D7%9E%D7%99-%D7%94%D7%A9%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%98-%D7%94%D7%A8%D7%A9%D7%9E%D7%99%D7%99%D7%99>. שם, עמ' 10.¹¹³

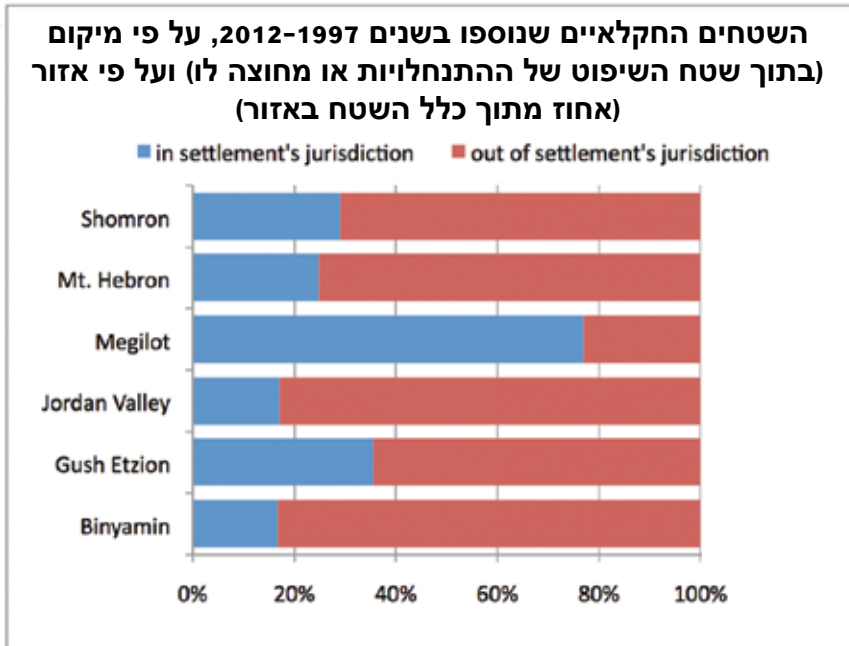
בחינה ממוקדת יותר של התופעה מראה שהיא מקיפה את כל אזורי הגדה, למעט אזור צפון ים המלח (מועצה אזורית מגילות). באזור הזה רובה המוחלט של תוספת השטחים החקלאיים היא בתוך תחומי השיפוט של ההתנחלויות. ההסבר לכך הוא שמדובר בהתנחלויות קטנות ששטחי השיפוט שלהן גדולים מאוד מלכתחילה, ורובם אינם בשימוש.¹¹³

קיימת זיקה ברורה ועקבית בין העובדה שרוב השטחים שנוספו לשטח החקלאי הם שטחים הנמצאים מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות, לבין העובדה ששטחים אלו הם קרקעות פרטיות בבעלות פלסטינים, שכן קרקעות פרטיות (למעט אדמות שנתפסו לצורכי ביטחון עד שנת 1979, עד פסק דין אלון מורה), אינן יכולות להיכלל בתחומי השיפוט של ההתנחלויות.

כמחצית מהשטחים שנוספו לשטח החקלאי בבקעת הירדן ונמצאים מחוץ לשטח השיפוט של ההתנחלויות (8,856 דונמים) הם שטחים שהועברו לידי המתנחלים מתוך השטח הצבאי הסמוך לגבול הסגור בצו 151. כל השטחים הנמצאים באזור הזה הם מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות.

¹¹⁴ שטחים גדולים שמתנחלים בבקעת הירדן מעבדים, ובהם מאות חלקות של גידולים שונים, לא פולחו על פי סוג הגידול שבהם, והם מופיעים כאן תחת

גידול השטח החקלאי - על פי ענפים חקלאיים¹¹⁴

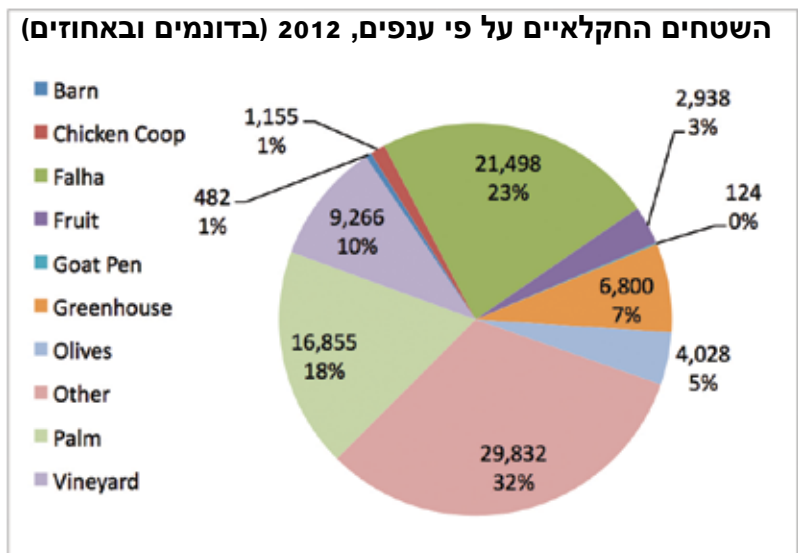
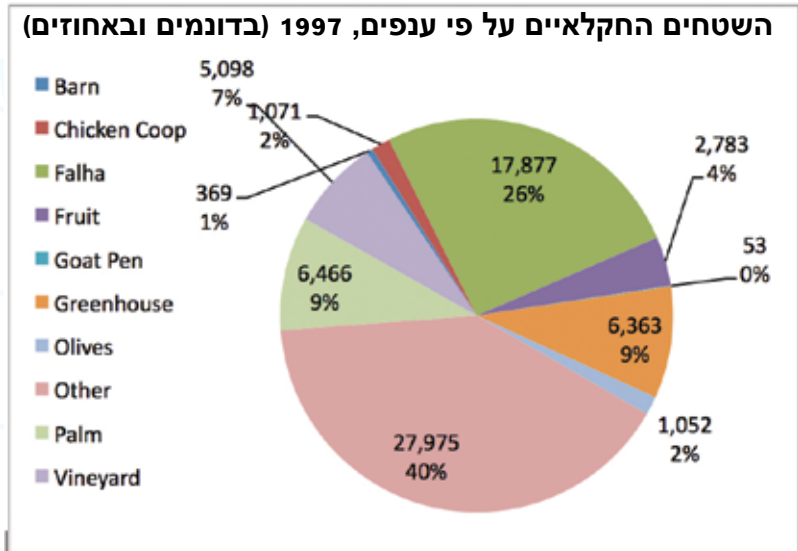
ברוב השטחים שנוספו לשטח החקלאי בגדה משנת 1997 ועד היום מגדלים המתנחלים תמרים, ענבים, פלחה או זיתים. תרומתם של התמרים לשטחים שנוספו מאז שנת 1997 הייתה הגדולה ביותר, והיא עומדת על 44 אחוזים. חלקם היחסי של התמרים מכלל השטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית עלה מ-9 אחוזים בשנת 1997 (6,466 דונמים) ל-18 אחוזים בשנת 2012 (16,855 דונמים).

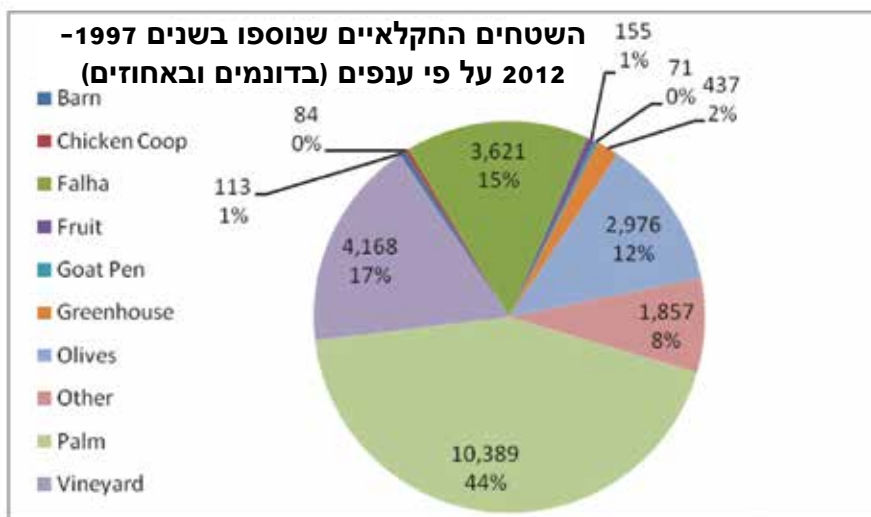
שיעור הגידול בשטח כרמי הענבים בשנים האלה היה 17 אחוזים מכלל הגידול בשטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית בשנים 1997-2012. חלקם היחסי של כרמי הענבים בשטחי החקלאות הישראלית בגדה עלה מ-7 אחוזים בשנת 1997 (5,098 דונמים), ל-10 אחוזים בשנת 2012 (9,266 דונמים).

הגידול בשטחי הפלחה היה 15 אחוזים מכלל הגידול בשטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית בשנים 1997-2012 והתבטא בתוספת של 3,621 דונמים. למרות זאת, שיעורם של שטחי הפלחה בשטחי החקלאות הישראלית בגדה **קטן** ביחס לכלל השטחים החקלאיים באותן שנים, מ-26 אחוזים בשנת 1997 (17,877 דונמים) ל-23 אחוזים בשנת 2012 (21,498 דונמים). הסיבה לכך היא הגידול המהיר שחל בשנים אלו בענפים חקלאיים אחרים, ובעיקר בענפי התמרים, הענבים והזיתים.

הגידול בשטח כרמי הזיתים היה 12 אחוזים מכלל הגידול בשטח החקלאי הישראלי בגדה המערבית בשנים 1997-2012. שיעורם של כרמי הזיתים מכלל הגידולים עלה מ-2 אחוזים בשנת 1997 (1,052 דונמים), ל-5 אחוזים בשנת 2012 (4,028 דונמים).

הקטגוריה 'אחר': עם זאת, שטחי התמרים בבקעת הירדן מופו בנפרד, ולכן אפשר לראות בנתונים המופיעים כאן בנוגע לענף התמרים נתונים מדויקים למדי. כמו כן, בשאר אזורי הגדה, מיפוי סוג הגידול היה פרטני בכל חלקה וחלקה.
¹¹⁵ בישראל ובגדה המערבית גם יחד היו בראשית שנת 2012 כ-44,800 דונמים של תמרים. כ-38 אחוזים מהם נטועים בשטחי הגדה המערבית. ראו: חיים

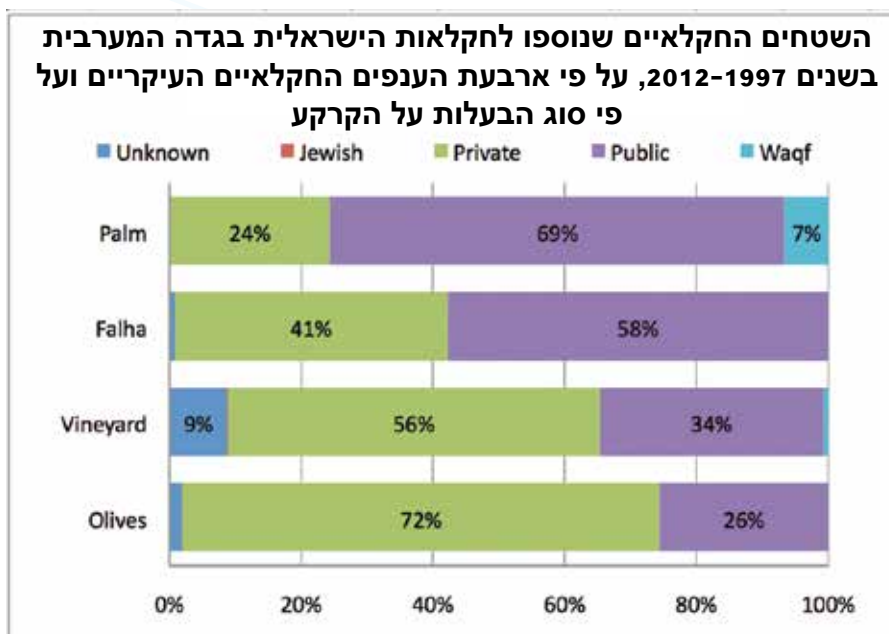

הקשר בין סוג הבעלות על הקרקע לענף החקלאי

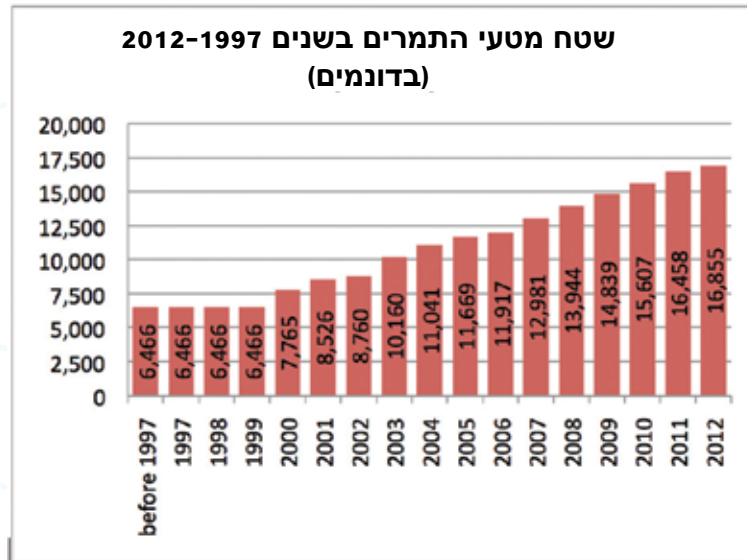
בדיקת הבעלות על הקרקע בשטחים שבהם מגדלים את ארבעת הענפים החקלאיים שגדלו בשיעור הגבוה ביותר בשנים האחרונות, מעלה כמה עובדות מעניינות: בשטחים החקלאיים שנוספו מאז 1997 יש זיקה ברורה בין סוג הבעלות על הקרקע לבין סוג הגידול. רוב השטחים שנוספו לענף התמרים ולענף הפלחה הם קרקעות ציבוריות (אדמות מדינה), ואילו רובם המכריע של השטחים שנוספו לענפי ענבים והזיתים הם קרקעות פרטיות בבעלות פרטית. עם זאת, יש לשים לב שגם חלק ניכר מהשטחים שנוספו לשטחי התמרים והפלחה הם שטחים בבעלות פרטית: רבע מהשטחים שנוספו מאז 1997 למטעי התמרים ו-41 אחוזים מהשטחים שנוספו לשטחי הפלחה הם שטחים פרטיים.

המסקנה המתבקשת מנתונים אלו ברורה וחד-משמעית: חלק ניכר מהחקלאות הישראלית בגדה המערבית כרוך בגזל קרקעות פרטיות של פרטינים תושבי הגדה. למגמה זו, ההולכת ומתחזקת עם השנים, יש ביטוי ברור במיוחד בענפי הענבים והזיתים, מכיוון שרוב השטחים האלה נמצאים סביב ההתנחלויות הדתיות שבאזור גב ההר, ורובם הם שטחים פרטיים של פרטינים הממוקמים מחוץ לתחומי השיפוט של ההתנחלויות.

כפי שנראה להלן, נתונים אלו מתחדדים עוד יותר כאשר בוחנים את הגידול שחל בכל ענף בפני עצמו באזורים השונים בגדה המערבית.

ענף התמרים הוא אחד מענפי החקלאות הישראליים הצומחים בקצב המהיר ביותר.¹¹⁵ חקלאים ישראלים נוטעים כ-2,000 דונמים תמרים בכל שנה בשטח ישראל ובשטחי הגדה גם יחד.¹¹⁶ נתוני הגידול של ענף התמרים הישראלי בגדה המערבית מראים שחלק ניכר מהשטחים שנוספו לענף בכלל, נוספו בשטחי הגדה דווקא.

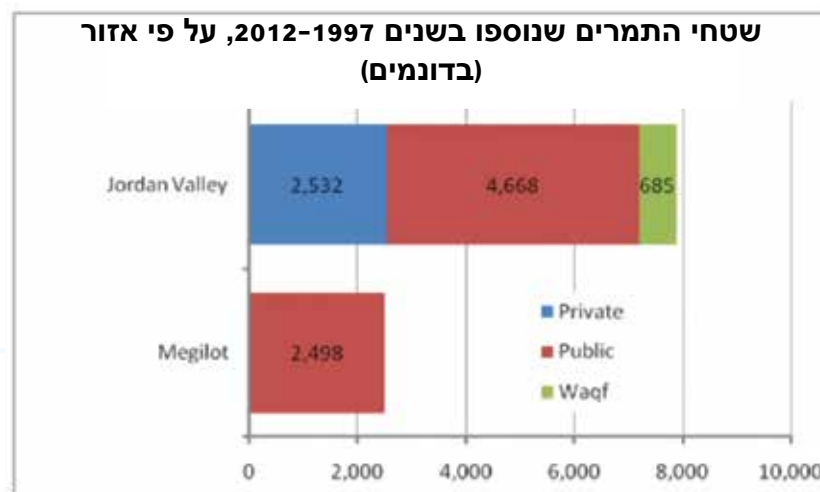
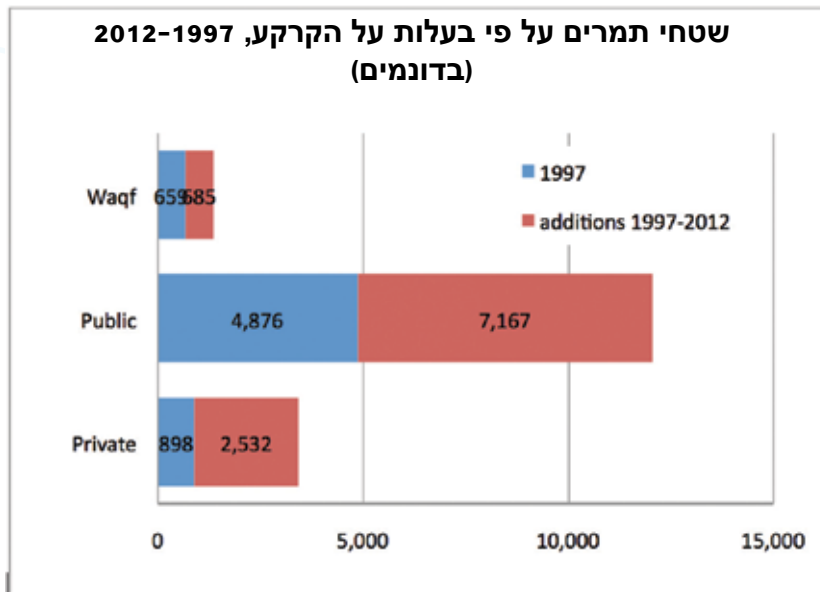
אמנם רוב השטחים שנוספו לענף התמרים משנת 1997 הם קרקעות ציבוריות, אבל חשוב לשים לב שבו בזמן הייתה עלייה של יותר מ-280 אחוזים בשטח הפרטי שעליו נטועים תמרים בגדה המערבית. באותו הקשר ראוי לשים לב שגם שטח התמרים שניטע על קרקעות וקף גדל באותה תקופה ביותר מ-100 אחוזים, אף על פי שכאמור אי אפשר להכריז עליהן כעל אדמות מדינה.

מטבע הדברים, הגידול בשטח התמרים היה רק באזורים החמים ביותר בגדה המערבית, קרי בבקעת הירדן ובצפון ים המלח. יותר מ-40 אחוזים משטחי התמרים שנוספו בבקעת הירדן הם קרקעות פרטיות בבעלות פלסטינית או קרקעות וקף, ואילו באזור צפון ים המלח (מגילות) שטחי התמרים שנוספו הם רק קרקעות שישראל הכריזה עליהן בעבר אדמות מדינה, או קרקעות שנרשמו כאדמות מדינה עוד בתקופה הירדנית והועברו לידי המתנחלים.¹¹⁷

אורן וברוך גלזר 'ענף התמר: תמונת מצב', <http://www.perot.org.il/Alon/201201/2.pdf>. בתוך: אלון הנוטע 66, ינואר 2012.
¹¹⁶ עמירם כהן, 'פסטיבל התמר: היבולים בשיא - אך הייצוא לאירופה בסכנה', דה מרקר, 7 באוקטובר 2012, <http://www.themarket.com/news/macro/1.1837433>.

¹¹⁷ נראה שהסיבה העיקרית לכך היא שבאזור צפון ים המלח (מגילות) תהליך רישום הקרקעות לא הושלם עד 1967, ורוב השטחים הוכרו על ידי ישראל אדמות מדינה לאחר 1967. כמו כן, מכיוון שהאקלים המדברי הקיצוני השורר באזור זה לא אפשר התפתחות של מסורת חקלאית קבועה, הרשויות הישראליות לא הכירו בזכות השימוש של פלסטינים באדמות האלה, כפי שנאלצו לעשות באזורים אחרים של הגדה שבהם תהליך הסדר המקרקעין לא הסתיים (על פי החוק העות'ימי).

¹¹⁸ גם במקומות אחרים בגדה יש אדמות של יהודים שנקנו לפני 1948, אבל רובן אינן מעובדות היום על ידי ישראלים. ראו: עקיבא אלדר, 'גוש עציון גדול היום

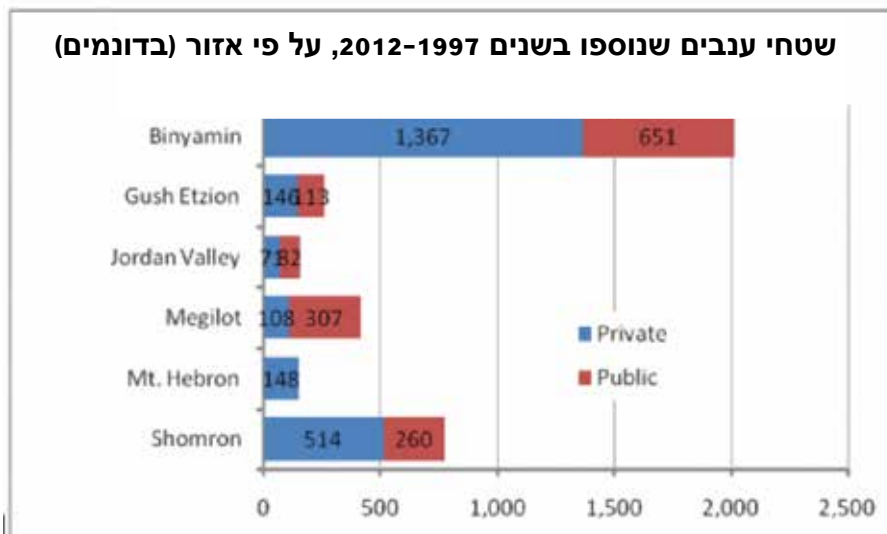
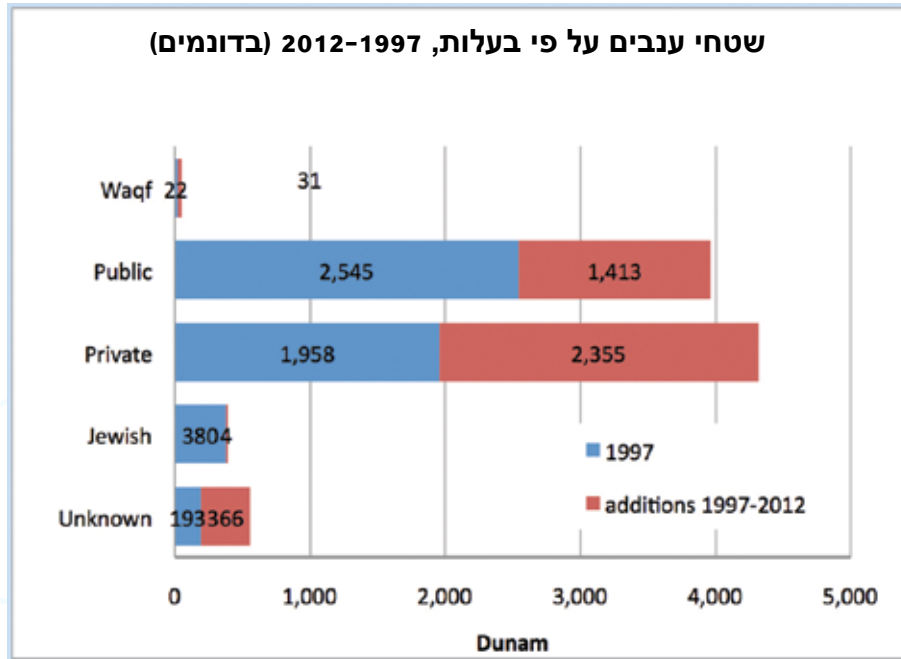

ענף הענבים

עד 1997 היה רובה של הקרקע ששימשה ישראלים לגידול ענבים בגדה המערבית (אם כי לא רובה המכריע) קרקע ציבורית (אדמות מדינה). לעומת זאת, רוב השטחים שנוספו לענף הענבים מאז שנת 1997 הם קרקעות בבעלות פרטית. כמחצית מהשטח המשמש היום את המתנחלים לגידול ענבים בגדה המערבית (ושיש נתונים על טיב הבעלות עליו), הוא שטח בבעלות פרטית פלסטינית. המחצית השנייה של השטח הזה הן קרקעות ציבוריות (אדמות מדינה) ואדמות שהיו בבעלות יהודים לפני 1948 המרוכזות באזור גוש עציון, סמוך לבית לחם.¹¹⁸

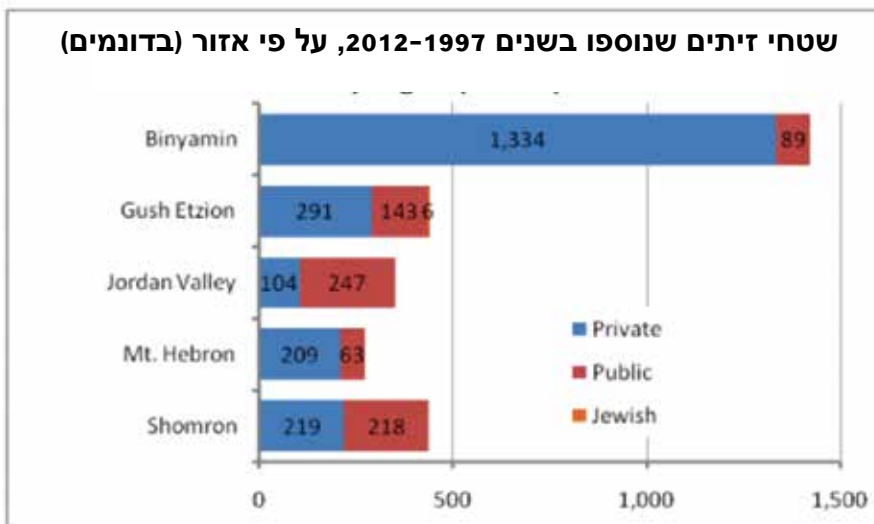
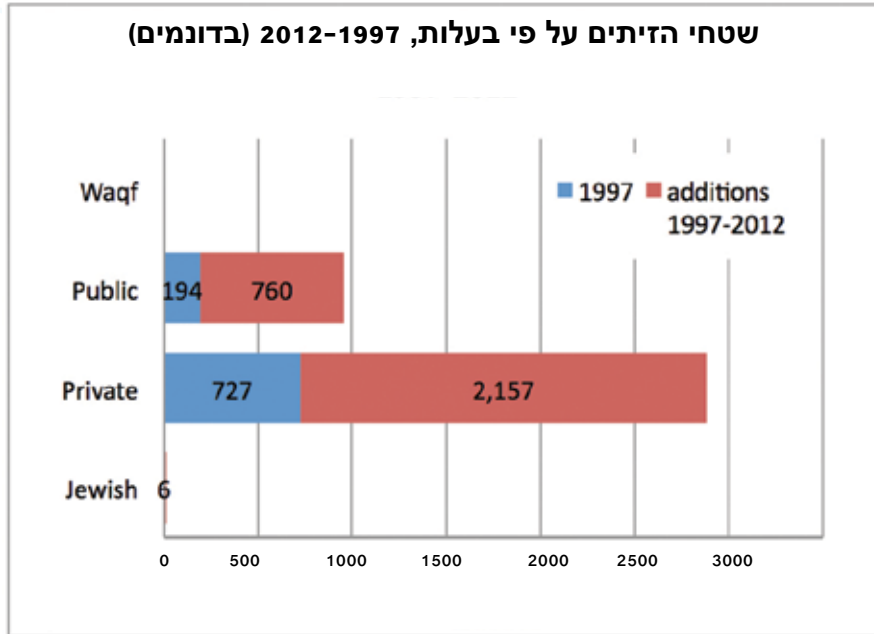
בחלוקה לאזורים אפשר לראות שהגידול בשטח כרמי הענבים בכל חלקי הגדה היה גם על קרקעות פלסטיניות פרטיות, ואילו באזורים מסוימים בגדה (בנימין-רמאללה, שומרון-שכם וגוש עציון-בית לחם), הוא היה בעיקר על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית (או אפילו על אדמות פרטיות בלבד, כמו בדרום הר חברון). ממצא זה מחזיר אותנו לזיקה בין בריונות המתנחלים לבין הסיפוח בפועל של אדמות בבעלות פלסטינית פרטית לצורכי חקלאות.

¹¹⁸ פי 7 משטחו ההיסטורי, הארץ, 31 ביולי 2009, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1273977>.
¹¹⁹ הגידול בשטחי גידולי הפלחה בבקעת הירדן היה בעיקר בחלק הצפוני של הרצועה הסמוכה לגבול, הרצועה הסגורה בצו 151.

ענף הזית

הנתונים מראים שגידול הזיתים של המתנחלים בגדה המערבית התבסס כבר מראשיתו על השתלטות על קרקעות פרטיות של פלסטינים. מגמה זו התחזקה מאוד משנת 1997, והיא ניכרת בכל אזורי הגדה (למעט אזור צפון ים המלח, שלא גדלים בו זיתים כלל). בבקעת הירדן 'רק' שליש מהשטחים שנוספו לשטחי הזיתים משנת 1997 ועד היום הם קרקעות פרטיות, ואילו בכל שאר האזורים רוב התוספות הן קרקעות שבבעלות פלסטינית פרטית. אזור בנימין-רמאללה מוביל את המגמה הזאת, ולאחריו בסדר יורד: גוש עציון-בית לחם, אזור שומרון-שכם ואזור הר חברון.

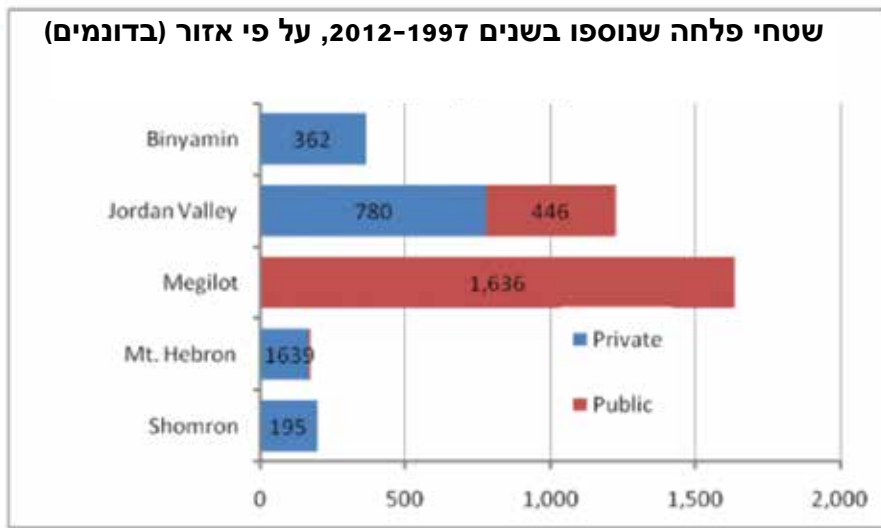
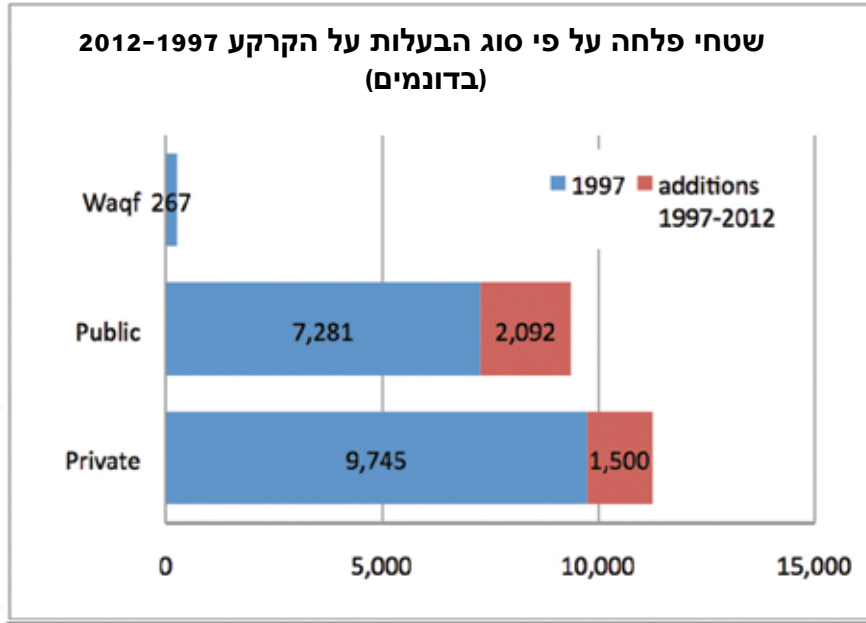

ענף הפלחה

יותר ממחצית השטחים שבהם מתנחלים ישראלים מגדלים גידולי פלחה הם שטחים בבעלות פלסטינית פרטית. ואולם, שלא כמו בענפי הענבים והזית, שרוב השטחים שנוספו להם מאז 1997 היו קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית, רוב השטחים שנוספו לשטחי הפלחה - 58 אחוזים - הם קרקע ציבורית (אדמות מדינה), וירק' 41 אחוזים - קרקעות פרטיות.

במבט מעמיק יותר על שהתרחש בענף הזה, הכולל הבחנה בין האזורים השונים בגדה, נראה שבאזור צפון ים המלח (מגילות) כל הגידול בשטחי הפלחה היה של קרקע ציבורית, ואילו בכל שאר האזורים שמתקיימת בהם חקלאות פלחה של מתנחלים (בקעת הירדן, בנימין-רמאללה, שומרון-שכם והר חברון), התבסס הגידול על קרקעות פרטיות בבעלות פלסטינים. אם כן, גם במקרה זה ניכרת זיקה מובהקת בין ההתנחלויות שבהן מתגוררת אוכלוסייה דתית-אידיאולוגית לבין המגמה להפנות את עיקר מאמצי ההשתלטות לקרקעות שבבעלות פלסטינית פרטית.¹¹⁹

¹²⁰ לא כולל פארקים לאומיים ושמורות טבע, שהם עצמם אמצעי נוסף למניעת גישת פלסטינים לאזור C (בלי קשר להתנחלות מסוימת).

מטרת דו"ח זה היא להוסיף נדבך לדין המתקיים סביב פרויקט ההתנחלויות הישראלי בגדה המערבית. הדין בסוגיה זו מתמקד לרוב בנושאים כגון בניית שכונות חדשות, הקמת מאחזים, גידול אוכלוסיית המתנחלים, ההטבות שהמתנחלים זוכים להן ואלימות המתנחלים. ואם החקלאות הישראלית בגדה נידונה בכלל, היא נידונה לרוב בהקשר לפיקוח עליה ולסימון התוצרת המיועדת לייצוא. ואולם, על השלכותיה מרחיקות הלכת של תופעה זו על ההיבט הטריטוריאלי, על ההיבט ההומניטרי ועל הסיכוי להקים מדינה פלסטינית שיש בה חברה פלסטינית מתפקדת, ידוע לעת עתה מעט מאוד.

בעוד שבעשורים האחרונים היה קיטון של כשליש בשטחים החקלאיים המעובדים בידי פלסטינים בגדה המערבית, שטחי החקלאות הישראלים בגדה הולכים וגדלים במהירות. הסקר המוצג כאן עוקב אחר הגורמים להתרחבות הזאת ומראה שהיא קשורה, בין היתר, לנישול בעלי קרקעות פלסטינים פרטיים רבים מאדמותיהם סביב ההתנחלויות. גישתם של הבעלים המקוריים של הקרקעות הללו לאדמותיהם נחסמה, לעתים ביוזמת המתנחלים הזוכים ברוב המקרים לגיבוי הצבא, ולעתים ביוזמת הצבא עצמו.

שטחי החקלאות הישראלית בגדה המערבית, המשתרעים כיום על כ-93,000 דונמים (לעומת השטח הבנוי של ההתנחלויות המתפרש על כ-60,000 דונמים, לא כולל ירושלים המזרחית), הם גורם מרכזי במערך האזרחי שיצרה ישראל לאורך העשורים שחלפו מאז 1967, ומשקלו היחסי במערך זה הולך וגדל במהירות. מאז שנת 1997 השתלטו מתנחלים על כ-24,000 דונמים באמצעות פעילות חקלאית. כ-10,000 דונמים מהם הם קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית, ורובן נמצאות סביב ההתנחלויות והמאחזים באזורי גב ההר.

הדו"ח מראה בבירור שהגידול היחסי המהיר ביותר בשטחים שהמתנחלים הישראלים מעבדים ברחבי הגדה המערבית, היה סביב התנחלויות היגרעין הקשה לאורך גב ההר, שבהן לאורך רוב השנים מאז הקמתן לא התקיימה חקלאות ממוסדת בהיקפים משמעותיים. כתוצאה מכך, חלקה היחסי של חקלאות בבקעת הירדן והצפון ים המלח, שבהם התקיימו עד שנת 1997 כ-92 אחוזים מן החקלאות הישראלית בגדה, ירד ועומד כיום על 85 אחוזים.

כמו כן, הסקר מלמד שיש מתאם מובהק בין סוג האוכלוסייה בהתנחלות לבין אחוז השטח הפרטי הפלסטיני הנמצא מחוץ לתחומיה הרשמיים של ההתנחלות ושהמתנחלים סביב אותה התנחלות השתלטו עליו למטרות חקלאות, בעיקר לשם גידול גפני יין וזיתים (שהאקלים ההררי אידאלי עבורם). מתברר אפוא שאוכלוסייתן הדתית של ההתנחלויות בגב ההר, המזוהה ברובה עם הימין הקיצוני, היא האוכלוסייה העומדת מאחורי רוב ההשתלטויות על קרקעות פלסטיניות פרטיות הנמצאות מחוץ לתחומי השיפוט הרשמיים של ההתנחלויות בגדה המערבית. ממצא זה תואם את המידע הידוע לנו על דפוסי פעולתה של אוכלוסייה זו, גם בהיבטים אחרים של תפיסה והשתלטות על אדמות.

מלבד זאת, יש מוקד נוסף של השתלטות על קרקעות בבעלות פלסטינית פרטית - באזור הגבול של הגדה המערבית עם הממלכה ההאשמית הירדנית, אזור שנסגר כבר בשנת 1967 באמצעות צו סגירה צבאי 151, והוא חסום, למעשה, לחלוטין לכניסת הפלסטינים תושבי הגדה. באזור הזה נכלאו כ-170,000 דונמים של קרקעות ציבוריות ופרטיות שישראל אפשרה ומאפשרת למתנחלים להשתלט על אלפים מתוכם, בעיקר לשם גידול תמרים. מהלך זה צובר תאוצה מדי שנה בשנה ונסמך על תשתית מים שישראל יצרה באזור בקעת הירדן כדי להזרים מים אפורים (מי ביוב מטוהרים, בעיקר ממזרח ירושלים) לצורכי החקלאות הישראלית באזור.

נבקש להזכיר שחלק גדול מהגידול בשטחי החקלאות הישראלית בגדה שנעשה על אדמות ציבוריות (אדמות שישראל הכריזה עליהן 'אדמות מדינה' או אדמות שנרשמו ככאלה לפני 1967), אף הוא אינו חוקי, לא רק בעיני החוק הבינלאומי אלא גם בעיני הרשויות הישראליות, שכן הוא נעשה בלא שהאדמות הוקצו להתנחלויות ובלא שניתן היתר רשמי לעיבוד הקרקע.

פעילות מואצת זו היא חלק ממהלך רחב, רב-פנים ועתיר משאבים שהמתנחלים מקדמים בגיבויה המלא של המדינה מאז אמצע שנות ה-90 וביתר שאת מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה, ומטרתו המוצהרת היא להרחיב את השטחים שהם שולטים עליהם בפועל ברחבי שטח C כדי למנוע את מסירתם לידי פלסטינים בעתיד. האמצעים הנוספים העיקריים שבהם נעשה שימוש לשם קידום מטרת אלו הם: הקמת מאחזים חדשים, פריצת דרכים סביב התנחלויות ומאחזים, הקמת תשתית תיירות מקומית המבוססת על נקודות בעלות ערך דתי, ארכאולוגי או נופי יחודי,¹²⁰ וכן הכשרת שטחים נרחבים המוגדרים 'אזורי תעשייה'.

אחריותה של מדינת ישראל כלפי התופעה המתוארת בדו"ח זה, שאין דרך לתארה מלבד 'השתלטות סיטונאית על אדמות הגדה המערבית לשם עיבודן החקלאי', אינה מסתכמת בארגון פעולות יזומות שנועדו להגדיל את השטח החקלאי שבשליטת המתנחלים ובמימון, אלא נובעת בעיקר מכך שהיא מעניקה לפעילות זו גיבוי צבאי יום-יומי; וכן בעיקר מכך שרשויות אכיפת החוק הישראליות נמנעות כמעט לחלוטין מפנויים בפועל של מתנחלים שפלשו לקרקעות אלו וממצוי הדין עמם, גם כאשר הפלישות נעשות אגב הפרת חוק גסה.

המסקנה העולה ממסמך זה ברורה: סיפור ההשתלטות הלא-חוקית על קרקעות לשם שימוש חקלאי הוא ביטוי נוסף להתפוררותו של שלטון החוק בגדה המערבית. התפוררות זו אינה מקרית ואינה נקודתית. מאחורי התפוררות זו ניצב רציונל ברור הנמשך כחוט השני לאורכה ולרוחבה של הגדה המערבית - שלטון החוק 'מוקרב' לטובת קידום האינטרסים הטריטוריאליים של מפעל ההתנחלות.

בימים אלו מדינת ישראל ממשיכה לפעול בשני ערוצים מקבילים: ערוץ רשמי, שדרכו מעביר המנהל האזרחי מאות אלפי דונמים בגדה המערבית שהופקעו באמצעים מגוונים מבעליהם הפלסטינים לשימושם של המתנחלים בלבד. בה בעת מדינת ישראל ממשיכה לטפח ערוץ משני - לא רשמי כביכול - שנועד לקדם השתלטות על קרקעות. דרך ערוץ זה היא מעודדת, מארגנת ומממנת את השתלטותם של מתנחלים על עשרות אלפי דונמים של קרקעות פלסטיניות פרטיות שאין דרך חוקית להקצותן למתנחלים. כפי שמראה הדו"ח הזה, בחלק ניכר מהשטחים האלה מגדלים המתנחלים גידולים חקלאיים למיניהם.

¹²¹ האזור שהמתנחלים השתלטו עליו נמצא ממזרח לשילה, לכביש 60 ולכביש 80, ומשתרע על כ-14,500 דונמים. רובו של השטח הזה שייך לכפר גיאוד,

מקרה מבחן - פלישות חקלאיות של מתנחלים באזור ההתנחלות שילה ומאחזיה

ניסיון השתלטות חקלאית סמוך להתנחלות שילה. על הקרקע נחרשו המילים 'אדמת שילה' ומתחתן - מגן דוד

נספח זה מוקדש לניתוח המציאות שנוצרה סביב ההתנחלות שילה והמאחזים הסמוכים לה. במקרה זה אין מדובר ב'עוד התנחלות', אלא בהתנחלות שסביבה פועלת זה שנים רבות מערכת יעילה האמונה על השתלטות על הקרקעות שמסביבה. ההתנחלות שילה נמצאת לאורך כביש 60, באמצע הדרך שבין המאללה לשכם, בין כמה כפרים פלסטיניים. סביב שילה הוקמו ב-15 השנים האחרונות כמה מאחזים, ואלפי דונמים של קרקע הופקעו בפועל על ידי מתנחלי האזור משימושם של תושבי הכפרים הפלסטיניים הסמוכים באמצעים מגוונים.¹²¹

בהמשך הפרק נתמקד במאחז עדי עד שממזרח לשילה. מאז הקמתו בשנת 1997 התפתחה סביב המאחז הזה מערכת חקלאית מפותחת המשתרעת על מאות דונמים ומבוססת על כרמי ענבים וזיתים. מערכת חקלאית זו היא תוצאה ישירה של אלימות שיטתית ומתמשכת שמתנחלים מהמאחז הזה ומהאזור כולו הפעילו ומפעילים זה שנים נגד הפלסטינים בעלי הקרקעות השכנות למאחז. מעשי האלימות האלה נעשים בחסות רשויות אכיפת החוק, הנמנעות לאורך כל התקופה מכל התערבות אפקטיבית במתרחש באזור זה. בהקשר זה יש להעיר שבאזור שילה הוציא הצבא שישה 'צווים לשימוש מפריע' נגד מתנחלים (ראו נספח ב' לדו"ח זה, ובו תיאור מפורט של הצו הצבאי הזה ושל 'ישומו'), ונחתמו חמש הכרזות בדבר סגירת שטחים לכניסת ישראלים.¹²² בעקבות זאת, בראשית ינואר 2013 הותר בפעם הראשונה לבעל

שרוב קרקעותיו אבדו בעקבות הקמת ההתנחלות שבות רחל והמאחזים שממזרח לה. הכפרים הנוספים שחלק מקרקעותיהם אבדו בעקבות המהלך הזה הם קריות, תורמוס עיא ומעייר.

¹²² נגד כל הצווים לשימוש מפריע שהוצאו באזור זה הגישו המתנחלים עררים, והם תלויים ועומדים בוועדת העררים. הצווים נחתמו בעקבות טיפול של המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט' - רבנים למען זכויות האדם, המייצגת את בעלי הקרקע במקום.

¹²³ בג"ץ 1593/12 פאזי אברהים עבד חגי ואחי נ' שר הביטחון. העתירה הוגשה על ידי המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט' - רבנים למען זכויות האדם.

קרקע פלסטיני לחרוש את אדמתו בשני ואדיות הסמוכים למאחזים אחיה ואש קודש (חילת אל-וסטה ואבו שבירקה), לאחר שנים שגישתו אליה נמנעה. החריש הזה התאפשר רק בעקבות עתירה שהגיש בעל הקרקע לבג"ץ, ובעקבותיו התחייבה המדינה להבטיח את כניסת העותר לאדמתו.¹²³ החריש במקום עורר פרץ של אלימות קשה מצדם של מתנחלים באזור, והאירועים האלימים שם נמשכו כמה ימים.¹²⁴

ספק אפוא אם יש בגדה המערבית עוד אזור שבו אפשר לראות בבהירות כזאת כיצד פועלת 'שיטת הגושים'. אף שלא נהוג למנות את אזור שילה הזה עם 'גושי ההתנחלויות הישראליים' בגדה המערבית (הממוקמים כולם ממערב לתוואי הבנוי של גדר הפרדה, או למצער, לתוואי המתוכנן שלה), למעשה, מדובר בגוש שיש בו נוכחות אזרחית וצבאית ישראלית משמעותית ממזרח לגדר. לב הגוש הוא מקבץ של שלוש ההתנחלויות: שילה, עלי ומעלה לבונה, שהוקמו בשלהי שנות ה-70 ובמחצית הראשונה של שנות ה-80. בעשורים שחלפו מאז נוספו עליהן יותר מעשרה מאחזים בלתי מורשים. כיום מתפרש הגוש הזה על עשרות אלפי דונמים, מקצתם שטחי בור פתוחים, שנפרצו בהם דרכים 'פיראטיות' רבות, ומקצתם הם קרקעות חקלאיות שהאוכלוסייה הפלסטינית במקום עיבדה מקדמא דנא, ורובן חסומות היום לבעליהן. חשיבות יתרה יש לניתוח מהלך ההשתלטות על שטחים באזור זה, שכן באזור זה אפשר למצוא את מגוון האמצעים הרחב ביותר שננקטו לשם השתלטות על שטחים: פריצת דרכים, הקמת מאחזים והשתלטות על אתרים בעלי פוטנציאל תיירותי, ובכלל זה על שני מעיינות טבעיים.¹²⁵ וכן, כמובן, שימוש נרחב בהשתלטויות חקלאיות המשתרעות על פני שטחים נרחבים.

ההתנחלות שילה

שילה הוקמה בשנת 1978 וזכתה למעמד רשמי מממשלת בגין הראשונה כשנה אחר כך. שמה של ההתנחלות נגזר משמו של היישוב הקדום שילה, המזוהה עם 'תל שילה'. התל כלול היום בתחומי ההתנחלות ומשווק כאתר תיירותי-ארכאולוגי, והמתנחלים המנהלים את האתר בסיוע הממשלה עושים מאמצים רבים להביא אליו קבוצות מהארץ ומחו"ל.¹²⁶ כאמור, שילה שוכנת ליד כמה כפרים פלסטיניים שעל קרקעותיהם היא הוקמה: תורמוס עיא וסנגייל - מדרום מערב להתנחלות וממערב לה, וקריות וג'אלוד - מצפון ומצפון מזרח להתנחלות.

ההתנחלות שילה הוקמה על שטח של כ-760 דונמים שנתפס ליצרכים צבאיים באמצעות צו תפיסה.¹²⁷ כמו כל צווי התפיסה האחרים שהוצאו בשנים ההן, גם לצווים אלו לא נקבע תאריך תפוגה, וכמו במקרים רבים אחרים, במהלך שנות ה-80 הוכרזו הקרקעות שמלכתחילה נתפסו לשם הקמת שילה (וקרקעות רבות נוספות שסביבן) כיאדמות מדינה. בין היתר, על קרקעות אלו הוקם המאחז שבות רחל, ממזרח לשילה, שהוכשר על ידי ממשלת ישראל בפברואר 2012. שתי ההתנחלויות השכנות, עלי ומעלה לבונה, הוקמו כשש שנים אחר כך, בשנת 1984, קילומטרים ספורים מצפון ומצפון מערב לשילה. בכך נוצקו, למעשה, אדניהם של שלושת העמודים שעליהם מבוסס גוש ההתנחלויות הזה עד היום.

בשנת 1992 הוקם מצפון לשלוש ההתנחלויות האלה המאחז רחלים, שאף הוא הוכשר בדיעבד על ידי ממשלת ישראל במהלך שנת 2012. מדובר באחד משני המאחזים הוותיקים ביותר הקיימים היום בגדה המערבית. רחלים הוקם בנקודה שבין ההתנחלויות עלי לכפר תפוח, על קרקעות הכפר א-סאווייה. תפקידו של מאחז זה היה 'למתוח' את גוש ההתנחלויות שילה-עלי צפונה כדי לחבר אותו להתנחלות כפר תפוח, ולימים, כפי שנראה בהמשך, אף להתנחלות הגדולה אריאל, היושבת כמה קילומטרים מצפון מערב לגוש ההתנחלויות הזה.

¹²⁴ איתמר פליישמן, 'עימותים סמוך למאחז אש קודש', בינואר 2013, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4327598,00.html>.

¹²⁵ מדובר בעין אל עריק שבאדמות הכפר קריות, שמתנחלים השתלטו עליו והסבו את שמו לימעיין הגבורה, ובעין אל מחייבר שבאדמות הכפר לובן א-שרקיה, שמתנחלים השתלטו עליו והסבו את שמו לעין עוז. לעניין השתלטות מתנחלים על מעיינות בגדה המערבית ראו הערת שוליים 25.

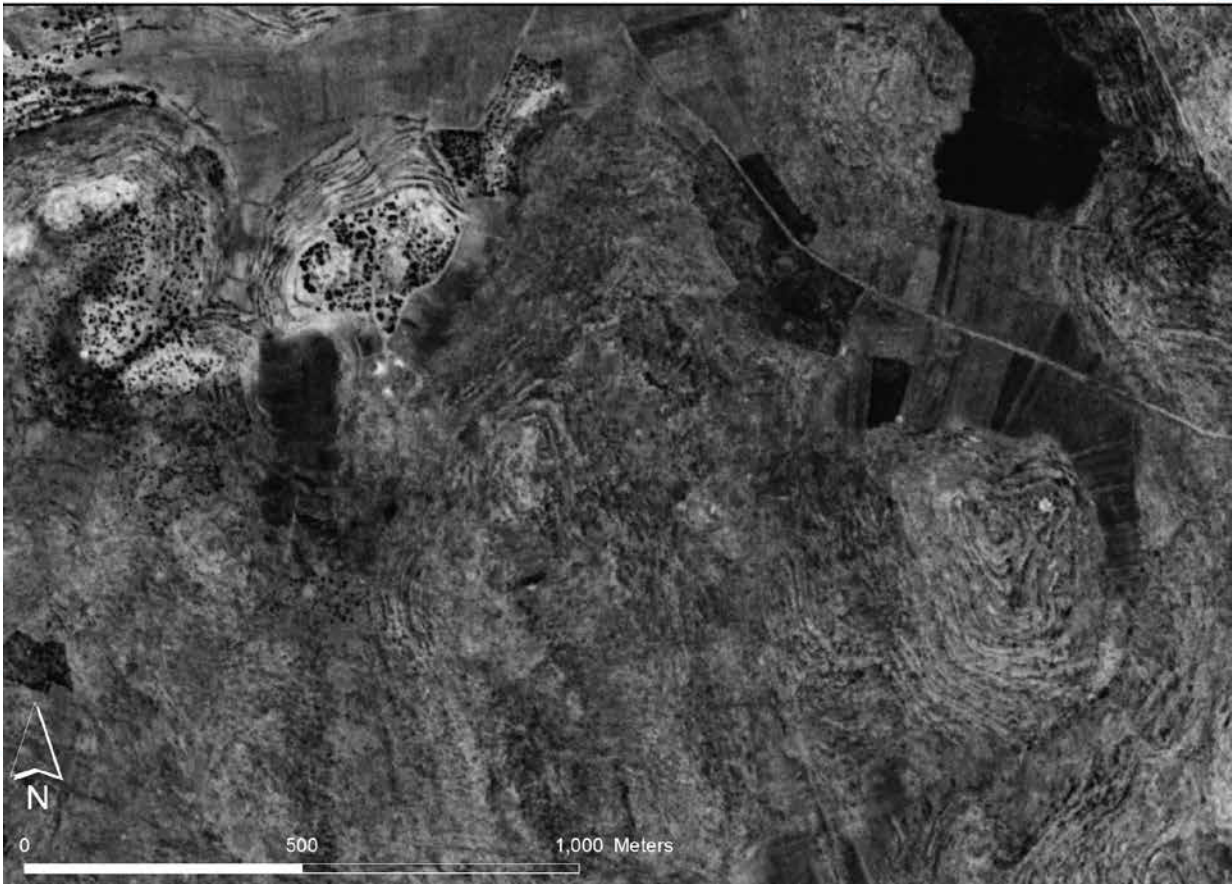
¹²⁶ בדצמבר 2011 החליט שר החינוך גדעון סער לכלול את תל שילה ברשימת אתרי הסיורים הלימודיים במערכת החינוך. ראו: טלילה נשר, 'אחרי מערת המכפלה סער הורה: תלמידים יבקרו גם בשילה הקדומה', הארץ, 13 בדצמבר 2011, <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1590237>.

¹²⁷ צו תפיסה ת/15/79 שהוצא ב-16 ביוני 1979.

¹²⁸ אלוף פיקוד המרכז חתם על מפת תחום השיפוט הנוכחי של ההתנחלות שילה ב-20 בינואר 2013. במפה זו תחום השיפוט של שילה מחולק לשלושה חלקים לא רציפים ומשתרע על כ-3,697 דונמים בסך הכול. ראו: חיים לוינסון, 'ישטחן של ההתנחלויות גדל במהלך 2012 בכפול משטחו של סנטרל פארק בניו

להקמתו של המאחז רחלים קדמה בכמה חודשים הקמת המאחז שבות רחל. מאחז זה הוקם בשלהי שנת 1991 על גבעה ממזרח לשילה. לימים נכללה גבעה זו בתחום השיפוט של ההתנחלות שילה, ושבות רחל נהפכה ל'שכונה' של שילה, אם כי מעמדה התכנוני לא הוסדר, כאמור, עד שנת 2012.¹²⁸ כמו במקרים אחרים, אף ששבות רחל נחשבת מבחינה רשמית 'שכונה' של שילה, למעשה, מדובר בהתנחלות עצמאית המנהלת את חיי היום-יום שלה בנפרד מ'התנחלות האם'. בחירת מיקומה של שבות רחל לא הייתה מקרית, כמובן. בחירה זו סימנה את ראשיתו של אחד המהלכים החשובים ביותר שאדריכלי מפעל ההתנחלויות ביצעו בעשורים האחרונים בלב הגדה המערבית. התפקיד שיועד לשבות רחל היה 'למתוח' את גוש שילה-עלי מזרחה, בואך כביש אלון, ובכך ליצור חיץ בין הכפרים הפלסטינים שבאזור הזה. ואכן, לא חלפו ימים רבים ודרכים חדשות החלו להיפרץ ממזרח לשבות רחל, ומאחזים חדשים הוקמו במרחב שבין שבות רחל לבין כביש אלון. הציר שלאורכו התקדמו המתנחלים במסעם מזרחה, לכיוון כביש אלון, הוא ציר חקלאי קדום שתושבי הכפרים ג'אלוד וקריות השתמשו בו במשך דורות כדי להגיע לקרקעותיהם. כדי לחבור לציר זה פרצו המתנחלים כביש חדש היורד מהגבעה ששבות רחל נבנתה עליה ומשתלב בתוואי הדרך החקלאית הקדומה.

¹²⁸ יורק, הארץ, 27 ביוני 2013, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/israel-s-west-bank-settlements-grew-by-twice-the-size-of-new-york-s-central-park-in-2012.premium-1.526101>
¹²⁹ ראוי לציין שהחל משנת 2012 הולך ומוקם במרחב זה, בין עדי עד לשבות רחל, מאחז נוסף - 'גאולת ציון'. מכיוון שהמקום טרם התבסס דיו, לא כללנו אותו ברשימת המאחזים באזור זה. עם פנויו של מאחז זה ב-9 באוקטובר 2013 פרץ גל של התקפות אלימות של מתנחלים כנגד פלסטינים באזור. ראו: עמירה הס,

תצלום אוויר של מרחב שבות רחל משנת 1978. במרכזו נראית בבהירות הדרך העוברת בין החלקות המעובדות. דרך זו מחברת בין הכפרים גיאלוד וקריות מצפון (שאינם נראים בתצלום) לבין שדותיהם הנמצאים במישור הרחב שממזרח לגבעה שעליה הוקמה לימים שבות רחל

מרחב שבות רחל בשנת 2011. במהלך העשור האחרון עברו רוב השדות שפלסטינים עיבדו בעבר לידיהם של מתנחלים

ואולם, בכך לא באו מתנחלי האזור על סיפוקם. במהלך שנמשך כשש שנים הוקמו ממזרח לשבות רחל חמישה מאחזים נוספים:¹²⁹ אחיה (ב-1997), עדי עד (ב-1997), אש קודש (ב-2001), הבית האדום (ב-2002) וקידה (ב-2003). ראוי לזכור שהאזור שעליו הוקמו חמשת המאחזים האלה נחסם במשך יותר מעשור כמעט לחלוטין לגישת חקלאים פלסטינים ובעלי קרקעות פלסטינים. מי שנכנסים לאזור עושים זאת כמה פעמים בשנה בלבד בליווי כוחות הביטחון המחויבים בשמירה על ביטחונם על פי פסיקת בג"ץ.¹³⁰ השטח נסגר לכניסת פלסטינים, בין היתר, באמצעות הנחת חסימות ובניית שערים חשמליים על דרכים שהפלסטינים באזור השתמשו בהן כדי להגיע לשדותיהם. החסימות והשערים נבנו מכמה כיוונים, וכך נמנעה כניסת פלסטינים לאזור שממזרח לשילה ולשבות רחל בכל כלי רכב.

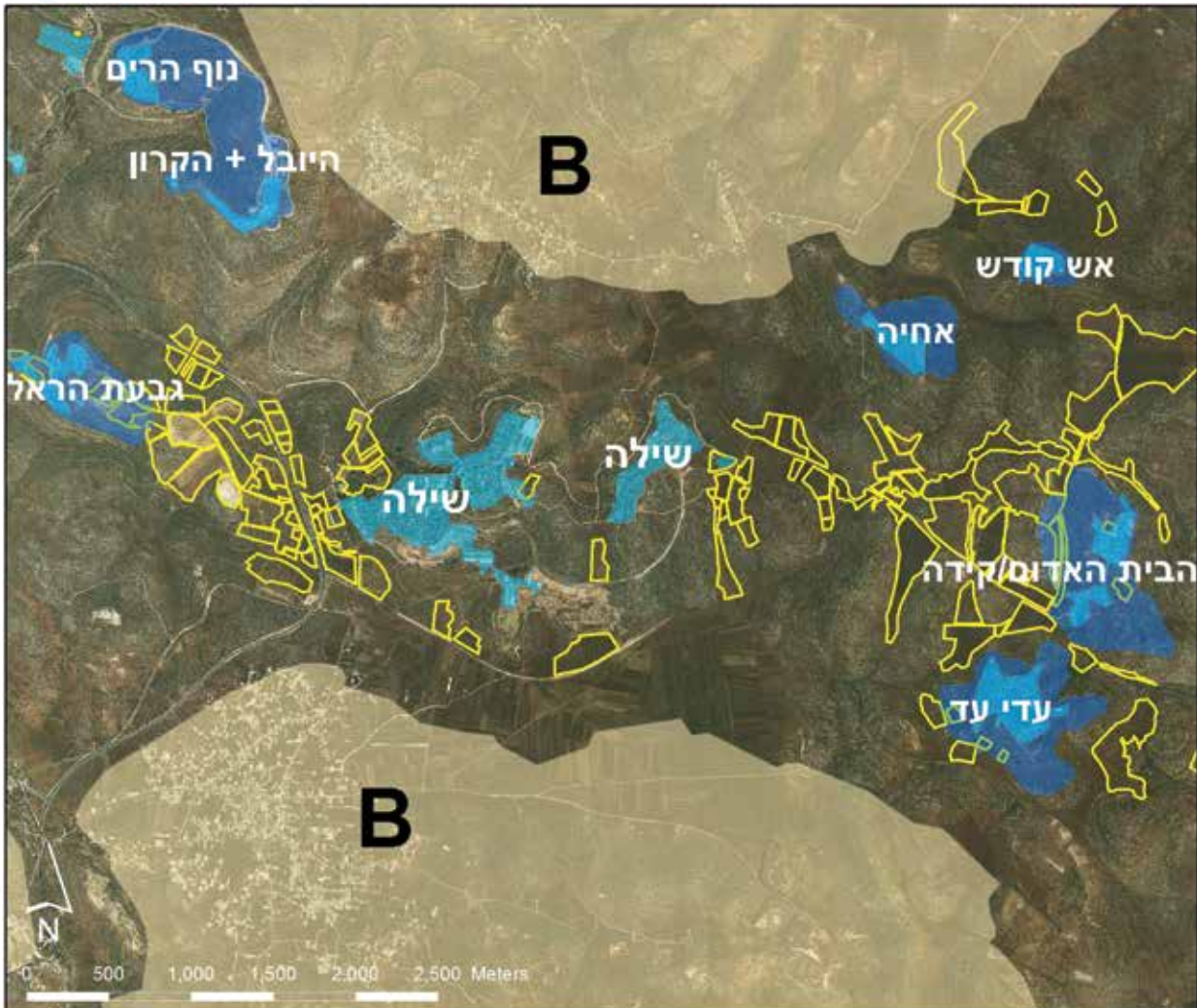
חמישה מאחזים הוקמו במרחב שממזרח לשילה ושבות רחל לכיוון כביש אלון. מחסומים וחסימות נבנו מכמה כיוונים, כדי שפלסטינים לא יוכלו להיכנס למרחב זה בכל כלי רכב

רוב השטחים שפלסטינים עיבדו עד שלהי שנות ה-90 עברו בפועל לידיהם של המתנחלים, והיום מתקיים באזור שילה אחד המפעלים החקלאיים הגדולים ביותר בגדה המערבית. כ-2,642 דונמים מעובדים היום סביב ההתנחלות שילה. רוב השטח המעובד נמצא ממזרח לשילה ולשבות רחל, וחלקו האחר - ממערב ומצפון מערב להתנחלות שילה, לכיוון המאחז גבעת הראל, שגם סביבו השתלטו מתנחלים על שטחים נרחבים מאוד.

¹²⁹ בכפר ג'לוד רואים את האש בקצה המנהרה; הארץ, 19 באוקטובר 2013, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.2143663>.
¹³⁰ בפס"ד בבג"ץ 9593/04 מוראר נ' מפקד כוחות צה"ל, המכונה 'בג"ץ המסיקי'. הורה בית המשפט לצה"ל לעשות כל שביכולתו כדי להגן על חקלאים פלסטינים המגיעים לעבד את קרקעותיהם והגדיר את העקרונות האמורים להנחות את פעילות הצבא בהגנה על חקלאים פלסטינים. עוד על פסק הדין ראו: <http://www.acri.org.il/he/?p=1347>.
¹³¹ הקרקעות באזור זה של הגדה המערבית אינן מוסדרות ולפיכך חל עליהן חוק הקרקעות העות'מני. עוד על מצב זה ועל השלכותיו על חוסר הביטחון שחווים בעלי קרקע פלסטינית בנוגע לנכסיהם, ראו בחלק השלישי של דו"ח זה.

כרם המשתרע על יותר מ-200 דונמים שנטעו מתנחלים באזור שילה בשנים 2007-2010 על קרקעות פרטיות שבבעלות תושבי הכפר ג'אלוד. ברקע המאחז אש קודש. תושבי המאחז הזה מעורבים בהשתלטות אלימה על שטחים נרחבים שמסביבו

האזורים המסומנים בצהוב הם אזורים שמתנחלים השתלטו עליהם ומעבדים אותם סביב שילה. המתנחלים מעבדים היום כ-2,642 דונמים באזור הזה, רובם נגזלו מתושבים פלסטינים פרטיים שעידו אותם במשך דורות

השטחים שמתנחלים השתלטו עליהם במרחב שילה כוללים שטחים שהרשויות הישראליות הכריזו עליהם אדמות מדינה (אף שהקהילות הפלסטיניות באזור עיבדו את האדמות האלה במשך דורות), אבל רובם המכריע של השטחים האלה הם שטחים בבעלות פלסטינית פרטית.¹³¹ השטחים הפרטיים שימשו ברובם לגידולי פלחה עונתיים. במקרה אחד מדובר במטע זיתים פלסטיני ששטחו השתרע על כ-34 דונמים ועציו נגדעו בידי מתנחלים מאזור שילה.

מטע זיתים במרחב שילה, תצלום אוויר משנת 1997

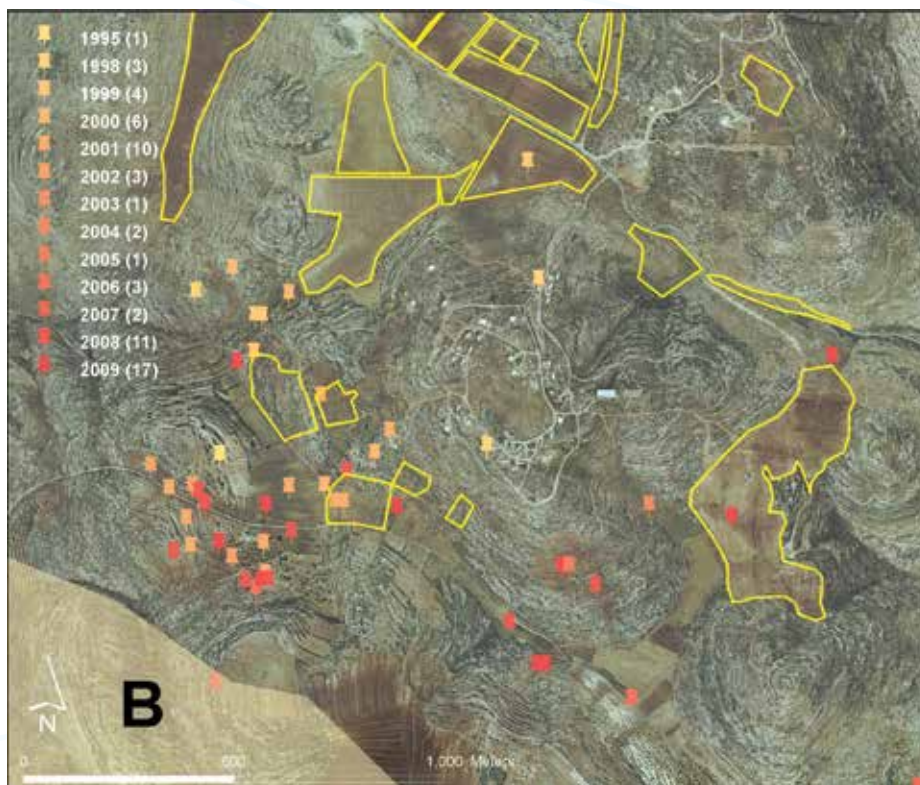
השטח שבו היה מטע הזיתים לפני שנגדע, תצלום אוויר משנת 2011

¹³² ברצוני להודות לאנשי השטח של ארגון ייש דין שסייעו לי בעבודת התשאול של תושבי הכפרים הסמוכים במהלך שנת 2009.
¹³³ האירוע האלים האחרון המוכר לנו סביב המאחז נרשם ב-10 באוקטובר 2012 - עשרות עצי זית של פלסטינים הושחתו כמה מאות מטרים מהמאחז.

המאחז עדי עד - אחד ממעוזי ההשתלטויות על קרקעות חקלאיות בגדה המערבית

המאחז עדי עד יושב על גבעה מבודדת שגובהה 799 מטרים מעל פני הים, במרחק כ-2.5 קילומטרים ממזרח לשבות רחל, הרחק מגבול שטח השיפוט של ההתנחלות שילה (ששבות רחל היא, כאמור, חלק ממנו). המאחז עדי עד נועד להיות החוליה המזרחית ביותר במהלך הגדול שמטרתו הייתה לשנות את המרחב שממזרח לשילה ולשבות רחל שינוי יסודי ולקטוע את הרצף הפלסטיני באזור. ב-15 שנות קיומו של המאחז ביססו תושבי עדי עד את השם שיצא להם כאלימים במיוחד. בסקר שנעשה בשנת 2009 נספרו ואותר מיקומם של 64 אירועי אלימות מילולית ופיזית שאירעו ברדיוס של כמה מאות מטרים סביב המאחז.¹³² האירוע האלים המרוחק ביותר מעדי עד היה בנקודה המרוחקת 1,350 מטרים בקו אווירי מקצה השטח הבנוי של המאחז. אירועים אלו החלו עוד בשנת 1995 (כלומר, לפני הקמת המאחז) ונמשכו עד שנת 2009 (השנה שבה נערך הסקר, אם כי ידוע על כמה אירועים אלימים נוספים סביב המאחז בשלוש השנים האחרונות).¹³³

בחינה של מיקומי האירועים מצביעה על הקשר ההדוק בין השטחים שתושבי המאחז השתלטו עליהם לבין מיקומם של האירועים האלימים: נראה שמדובר באלימות שיטתית שיש מאחוריה היגיון טריטוריאלי עקבי וברור. כפי שאפשר לראות בתצלום האוויר המצורף, רוב מקרי האלימות סביב עדי עד היו בתווך שבין המאחז לבין הכפר הפלסטיני הקרוב ביותר - מעייר, היושב מדרום למאחז עדי עד. ברי שמאחורי מסכת אלימות מתמשכת זו עומד הניסיון למנוע מפלסטינים כניסה לשטחים הנמצאים מערבה משם, ואכן, על רובם השתלטו מתנחלי עדי עד והמאחזים הסמוכים בשלב מאוחר יותר. השטח שבו אירעו אירועי האלימות סביב עדי עד יוצר תא שטח עצום בגודלו המשתרע על כ-3,500 דונמים.

מפת אירועי האלימות שאירעו סביב המאחז עדי עד בשנים 1995-2009, על פי שנה. מיקום אירועי האלימות מצביע על ניסיון של המתנחלים לחסום את גישת בעלי הקרקע הפלסטינים לקרקעות הנמצאות ברדיוס של מאות מטרים מהמאחז

¹³⁴ לדוגמה, הכביש שפרצו בלי אישורים מתנחלי ניל"י, חיים לוינסון, 'בדיר קאדיס לא מחכים לספטמבר', הארץ, 24 ביוני 2011, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1178240>

עדותו של פוזי אברהמים מחמד, יליד 1958, מורה, תושב הכפר גיאלוד שבנפת שכם:

ברשותי חלקה בת כ-100 דונמים, מתחת למאחז [עדי עד]. החלקה הייתה זרועה חיטה וחומס לסירוגין, שנה חיטה ושנה חומס, ברציפות לאורך השנים וללא עוררין. בשנת 1997 התחילו התנכלויות מצד מתנחלים, מהם אציין את בועז מלט [מהמאחז עדי עד] ואת יוסי שוקר [מהמאחז אחיה], שתקפו אותנו, עם אחרים, ומנעו מאתנו לחרוש. למרות זאת נשארנו באדמה שלנו. בשנת 1999 זרעתי את האדמה חיטה, והמתנחלים קצרו את היבול וגנבו אותו. הגשתי תלונה נגדם למשטרת בית אל, והודיעו לי שתפסו את מי שהסיג גבול לאדמה והביאו אותו לבית המשפט. ביקשו ממני עדות נגד בועז מלט בבית המשפט השלום בירושלים, והגעתי לשם, אך אפילו לא נתנו לי להעיד ועשו אתו עסקת טיעון.

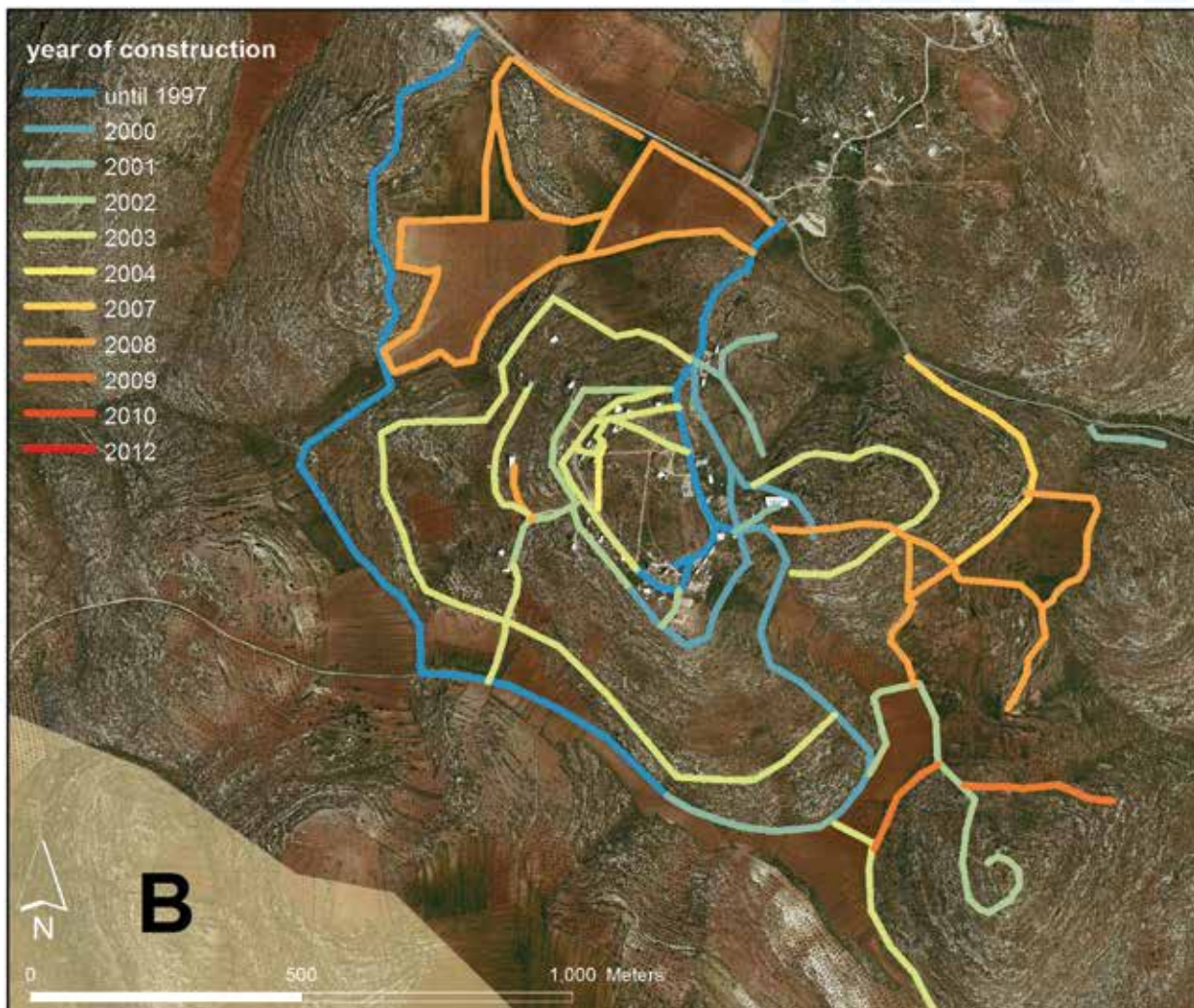
בשנת 2002 נכנסתי לאדמתי בפעם האחרונה, לאחר תיאום עם הצבא הישראלי, וחרשתי אותה. מאז 2002 ניסיתי להיכנס לאדמה, אך מתנחלים מנעו זאת ממני. הם שמו מחסומי עפר בחלק מהכניסות המובילות מהכפר לשטחים החקלאיים. מתנחלים מהמאחז אחיה נהגו לירות אש חיה לכיווננו בכל פעם שהיינו מתקרבים, והכדורים היו מתקרבים עד לרגליים שלנו. מ-2002 עד 2010 ניסיתי להגיע [לאדמה] בכל שנה, אין בידי ובידי בני משפחתי כל אפשרות להיכנס אל החלקה, כיוון שהמתנחלים מחזיקים בה בכוח הנשק, מאיימים עלינו ומונעים את כניסתנו.

אני מעריך שמהחלקה הזאת הופקו 20 טונות חיטה בכל שנה, ובשנה שאחריה עשרה טונות חומס. כל ק"ג חיטה מכניס שלושה ש"ח וכל ק"ג חומס - שישה ש"ח, ולפיכך אני מעריך את הפסדיי בכל שנה ב-60,000 ש"ח. אבל ההפסדים אינם רק שלי, אלא גם של עשרות משפחות הפועלים שנהגו לעבוד באדמה.

פריצת מערכת הדרכים סביב עדי עד

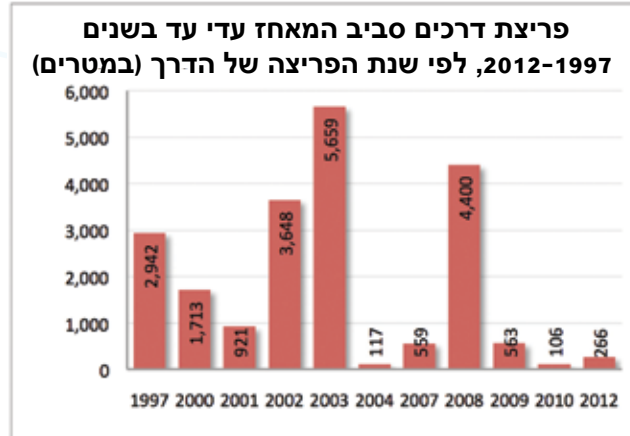
השתלטות יעילה על המרחב אינה יכולה להתבסס רק על אלימות המונעת את כניסת בעלי הקרקע, היא חייבת להיות משולבת במהלכים נוספים שמטרתם להפגין בעלות ולשפר את השליטה במרחב הגאוגרפי. פריצת דרכים היא תופעה מוכרת בכל אזורי הגדה. מעטות הן ההתנחלויות (אם יש כאלה בכלל) שסביבן לא נפרצו במהלך השנים דרכי עפר 'פיראטיות' וכבישים בלתי מורשיים.¹³⁴ עדי עד הוא אחד המאחזים שסביבם נפרצה רשת הדרכים המסועפת ביותר. רשת דרכים זו משקפת גם את שאיפות ההתפשטות המרחיקות לכת של תושבי המאחז, וגם את ההתעלמות המוחלטת של המתנחלים מהחוק. מיפוי דרכי העפר שסביב המאחז מראה שכ-21 קילומטרים של דרכי עפר נפרצו בהדרגה סביב המאחז מאז הקמתו. מערכת הדרכים הזאת מאפשרת שליטה על שטח גדול ביותר סביב המאחז.

¹³⁵ חברת 'משק אחיה' רשומה בשם 'ארץ זית שמן מובחר'. לצפייה בגורמים השולטים בחברה, ראו <http://directors.dunb.co.il/Details/Company.aspx?duns=533778841>. 'ארץ שמן זית מובחר' יש חברה אחות הנקראת 'כרמי משק אחיה' המתמחה בגידול ענבים. שלושת הדירקטורים של 'ארץ

דרכי עפר שנפרצו סביב המאחז עדי עד, על פי שנה. כ-21 קילומטרים נפרצו סביב המאחז עדי עד מאז הקמתו בשנת 1997

מעקב אחר פריצת הדרכים סביב המאחז מלמד שעיקר פריצות הדרכים נעשו בין השנים 1997 (שנת הקמת המאחז) ו-2003. נתונים אלו אינם מפתיעים, שכן בשנים אלו הגיעה פעילות הקמת המאחזים לשיאה. בדיקה מדוקדקת מראה שהעלייה הניכרת בפריצת דרכים שנרשמה בשנת 2008 כבר קשורה ישירות להשתלטות החקלאית של המתנחלים על אדמות שסביב המאחז, שהוצאה בשנה זו.

פריצת דרכים סביב המאחז נמשכה בעת ובעונה אחת עם גידול המאחז עצמו. כמו סביב כל מאחז והתנחלות בגדה, גם סביב המאחז עדי עד נפרצה דרך היקפית. למעשה, דרך זו היא הציר המעגלי המרכזי של המקום, סביבה בנויים המבנים וממנה יוצאות הדרכים המובילות לאזורים החקלאיים שהמתנחלים השתלטו עליהם עד כה, וגם אל אלו שהם לוטשים את עיניהם אליהם ושואפים להשתלט עליהם בעתיד. תצלומי האוויר הבאים ממחישים את תהליך הגידול של המאחז בשש שנותיו הראשונות (1997-2003). בערך בשנת 2003 הגיע המאחז לצורה המאפיינת אותו עד היום, ומאז מכוונת עיקר הפעילות של תושבי המאחז להתפשטות למרחב החקלאי שמסביבו.

עדי עד בשנת 1997, שנת הקמתו של המאחז. הקרקעות שסביב המאחז מעובדות עיבוד אינטנסיבי על ידי הפלסטינים ותושבי הסביבה

עדי עד בשנת 1999. השדות שסביב המאחז מעובדים היטב, ומכאן שבאותה עת היו בעיות הגישה של הפלסטינים לקרקעותיהם שסביב המאחז מעטות יחסית

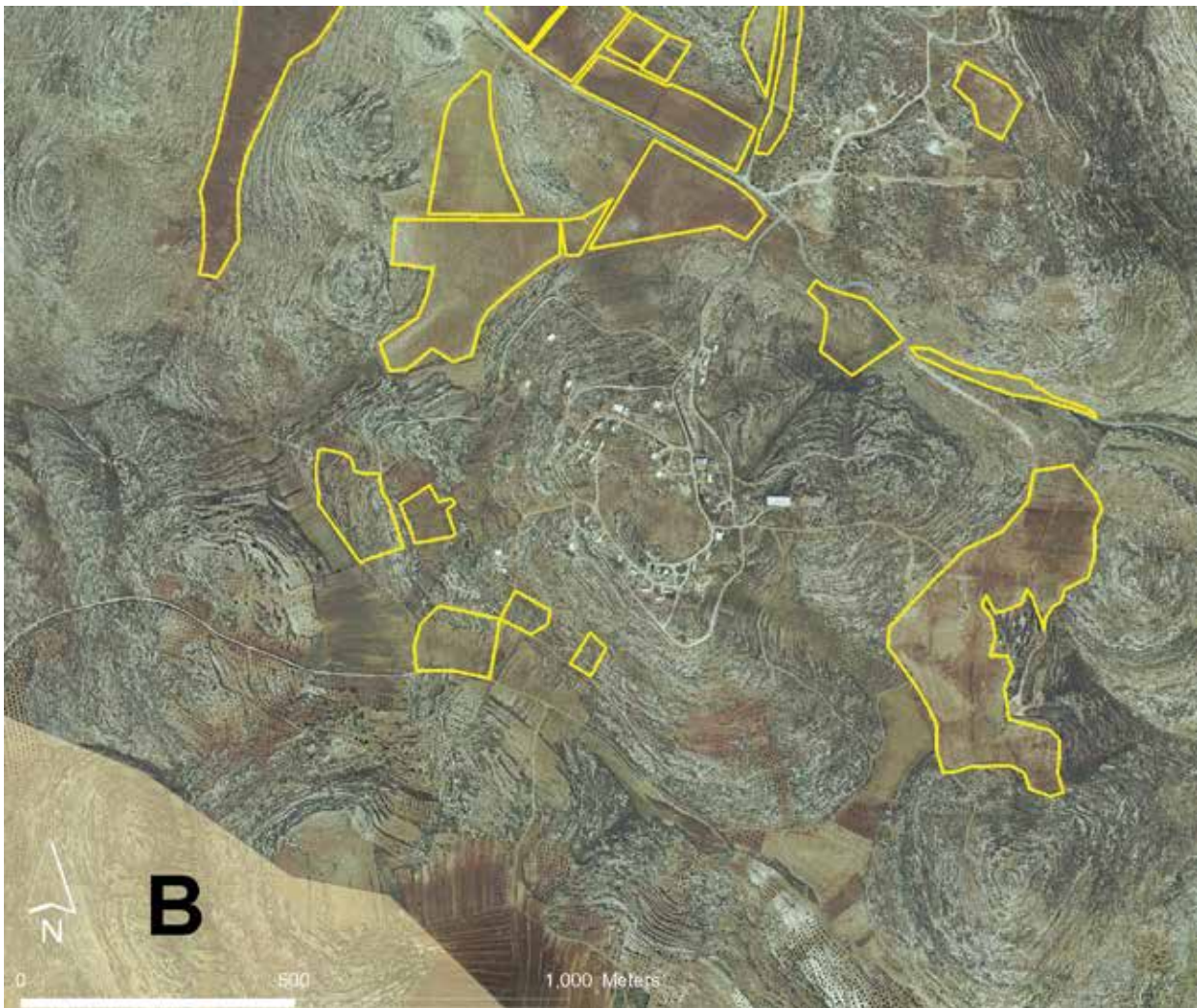

עדי עד בשנת 2001. המאחז גדל, וניכרת ירידה של ממש באיכות העיבוד של הקרקע שסביבו. שנת 2001, השנה הראשונה של האינתיפאדה השנייה, הייתה שנה מכריעה בכל הקשור להיווצרותן של בעיות גישה סביב התנחלויות רבות, ובהן סביב עדי עד

עדי עד בשנת 2003. בשנה זו נפרץ הכביש הטבעתי סביב המאחז, והוא קיבל את צורתו הנוכחית

החל משנת 2008 ניכרת עלייה תלולה בפעילות החקלאית של מתנחלים סביב המאחז עדי עד. ראוי לציין כבר עתה שאין בידינו אפשרות לקבוע בדיוק מי מעבד כל חלקה וחלקה ובאיזה מאחז הוא מתגורר. בהקשר זה יש לזכור שמלבד עדי עד יש עוד כמה מאחזים באזור שתושביהם מעורבים עמוקות בהשתלטויות על קרקעות באמצעים חקלאיים. בראש ובראשונה המאחז אחיה, שבו הוקם 'משק אחיה'¹³⁵ והמאחז אש קודש, שגם כמה מתושביו מעורבים במקרים רבים של אלימות קשה נגד פלסטינים. מיפוי של החלקות הסמוכות ביותר למאחז עדי עד מראה שמדובר בשטח של יותר מ-400 דונמים. את החלקות האלה מעבדים היום מתנחלים, וברובן הם מגדלים ענבי יין. רוב השטחים האלה הם שטחים פרטיים שתושבי הכפרים הסמוכים, מעייר ותורמוס עיא, עיבדו בעבר.

סביב המאחז עדי עד מעבדים היום המתנחלים יותר מ-400 דונמים. הם מגדלים בהם בעיקר ענבי יין. את הרוב המוחלט של הקרקעות האלה עיבדו עד לפני כעשור פלסטינים תושבי הכפרים הסמוכים מעייר ותורמוס עיא

שמן זית מובחר: מכהנים גם בדירקטוריון של 'כרמי משק אחיה'; שבו עוד שלושה דירקטורים. ראו: <http://directors.dunb.co.il/Details/Company.aspx?duns=532807216>.
' ישראל נאותה להחיל את כללי המשפט בינלאומי ההומניטרי בגדה המערבית למרות עמדתה הרשמית (כפי שהוצגה על ידי פרקליט המדינה לשעבר, מאיר שמגר) שהגדה המערבית אינה נמצאת במצב של 'תפיסה לוחמתית'. זו העמדה המשפטית הרשמית שהציגה המדינה בעתירות רבות שהוגשו נגדה עד היום.

עדותו של עזאת ג'בר עבד אלגני חיטיב, יליד 1927, חקלאי, תושב הכפר קריות שבנפת שכם

לאורך כל השנים נהגנו, אני ומשפחתי, בעלי הקרקע, לגדל יבולים בחלקות האלה, לחרוש ולקצור את היבול על פי העונות החקלאיות. יש לנו שם גם מאגר מים. היינו זורעים את האדמה - חיטה, שעורה, עדשים, חמוס ועוד, בלי כל בעיות.

מאז הקמת ההתנחלויות החדשות [הכוונה לשרשרת מאחזים שממזרח לשילה], סביב לאדמתנו, התחלנו לסבול מאלימות ומהתנכלויות של מתנחלים. אני ויתר הפלאחים התנגדנו להתקפות הללו והיינו מתלוננים בפני נציגי המת"ק והמשטרה, והמשכנו להחזיק באדמותינו ולעבדן. מספר מתנחלים, כמה מהם רעולי פנים, תקפו אותי, ואחד מהם הכה אותי בקת של הרובה, ונפצתי ביד, וגם לקחו ממני את המחרשה. הלכתי לבית חולים ממשלתי ברמאללה ונזקקתי לארבעה תפרים ביד. הגשתי תלונה על כך למשטרה ולא קיבלתי העתק.

מדי פעם נהגו המתנחלים לפלוש לחלקות האלה ולחלקות אחרות שבבעלותנו כדי לפגוע בהן ולגנוב יבולים. אחי סלמאן המנוח הגיש תלונות למשטרת בנימין על גרימת נזק, על גנבת יבול ועל הסגת גבול. למרות שהתקפות המתנחלים המשיכו, המשכנו להתנגד ולהחזיק באדמתנו. בשנת 2004 המתנחלים שרפו לנו תבואה - חיטה, שעורה, עדשים וחמוס. אחי המנוח הגיש תלונה ולא קיבל העתק מהמשטרה. הרבה פעמים הגשנו תלונות לרשויות אכיפת החוק (משטרה, צבא ומת"ק) אך אלה לא טיפלו בתלונותינו. מאז 2004 בכל פעם שהיינו הולכים לאדמה שלנו, הצבא היה מונע מאתנו מלהיכנס ומגרש אותנו. לאחי המנוח נודע שבשנת 2007 המתנחלים נטעו באדמה שלנו כרם. כיום אין בידי ובידי בני משפחתי, בעלי החלקות, אפשרות להיכנס אליהן, כיוון שהמתנחלים מחזיקים בהן ומאיימים עלינו בנשק, והצבא אינו עוזר לנו. אני מעריך את נזקינו הכלכליים עקב אי-יכולתנו לעשות כל שימוש באדמה בכ-10,000 דולר ירדני בכל שנה [כ-52,000 ש"ח].

התפתחותו של המאחז עדי עד לאורך השנים

מספר המבנים	השטח הכלול בתוך הכביש ההיקפי (במ"ר)	שנה
6	13,326	1997
12	131,683	1999
18	בלי שינוי	2001
25	141,870	2002
36	452,187	2003
41	בלי שינוי	2004
47	בלי שינוי	2005
48	בלי שינוי	2006
43	בלי שינוי	2007
34	בלי שינוי	2008
34	בלי שינוי	2009
37	בלי שינוי	2010
40	בלי שינוי	2011
37	בלי שינוי	2012

סקירה משפטית: ההגנות המשפטיות העומדות לפלסטינים מפני פלישת מתנחלים לאדמותיהם על פי הדין המקומי בגדה המערבית

עוה"ד קמר מישרקי-אסעד

מנהלת המחלקה המשפטית, 'שומרי משפט' - רבנים למען זכויות האדם

מטרת המסמך היא להעריך את היקף ההגנות שהדין המקומי בגדה המערבית מעניק לפלסטינים בשטח C כנגד השתלטות של מתנחלים על אדמותיהם. לשם כך המסמך מפרט את הרקע המשפטי להיעדר הביטחון הקנייני של התושבים הפלסטינים בשטח C על פי הדין המקומי החל באזור, מעלה את טענותיהם המשפטיות העיקריות של המתנחלים המבקשים להמשיך ולאחוז בקרקע שעליה השתלטו וסוקר את ההגנות המשפטיות העומדות לרשות הפלסטינים ואת היקף אכיפתן במישור הפלילי, האזרחי והמנהלי. הדיון במסמך זה מתמקד בעיקרו במקרקעין שאינם רשומים בגדה המערבית שעליהם חלים דיני ההתיישנות הקבועים בחוק העזימתני.

1. רקע משפטי

מתום המלחמה ביוני 1967 נמצאת הגדה המערבית במצב של כיבוש צבאי על ידי ישראל, ובמונחים משפטיים, נמצאת במצב המכונה 'תפיסה לוחמתית'. הנחת היסוד של מצב זה היא שצה"ל מנהל את הגדה המערבית ניהול זמני, ומכאן שעל מדינת ישראל חלה אחריות כלפי האוכלוסייה הפלסטינית המתגוררת בו, אוכלוסייה המוגנת על פי כללי המשפט הבינלאומי ההומניטרי.¹ מדינת ישראל מחויבת להבטיח את הסדר ואת שגרת החיים האזרחיים בגדה המערבית ולכבד את החוקים שהיו נהוגים בה ערב כיבושה.² אחריות זו נוגעת להסדרת כל תחומי החיים וכוללת גם את השמירה על הביטחון הפיזי, החברתי והקנייני של תושבי האזור,³ כפי שנקבע בפסיקת בית המשפט העליון בשנת 1983.⁴ חובותיה של מדינת ישראל נובעות גם ממשפט זכויות האדם, המחייב שמירה על זכויות קניין.⁵

היעדר ביטחון קנייני של התושבים הפלסטינים בשטח C על פי הדין המקומי באזור

הדין החל בגדה המערבית כיום הוא בעיקרו הדין שחל בה טרם הכיבוש, בתוספת השינויים שערכו המשטרים ששלטו באזור במהלך השנים (עותימני, בריטי, ירדני וישראלי). הדין המכריע בנוגע לזכויות במקרקעין הוא חוק הקרקעות העותימני משנת 1858, ועליו נוספו הרובד המנדטורי, הרובד הירדני וחוקיקת הביטחון הישראלית (צווים צבאיים), בכפוף לכללי המשפט הבינלאומי. בה בעת החילה ישראל גם את המשפט המנהלי הישראלי על פקידי השלטון הישראלי הפועלים בשטחים הכבושים.⁶

עמדה זו אף זכתה להעמקה בדו"ח שהגישה הוועדה הממשלתית בראשות השופט דימוס אדמונד לוי. ראו: אייל זמיר, **אדמות המדינה ביהודה ושומרון - סקירה משפטית** (התשמ"ה), עמ' 10 (להלן: **זמיר**). ראו אדמונד לוי, תחיה שפירא ואלן בייקר, **הוועדה לבחינת מצב הבנייה ביהודה ושומרון - דין וחשבון**, 21 ביוני 2012, עמ' 13-2 (להלן: **דו"ח ועדת לוי**), <http://www.pmo.gov.il/Documents/doch090712.pdf>.

² על פי תקנה 43 לתקנות האג הנלוות לאמנת האג בדבר הדינים והמנהגים של מלחמה קרקעית משנת 1907 (להלן: **תקנות האג**), <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/195>.

³ לדוגמה, סעיפים 46, 52, 53 לתקנות האג (ראו בהערות השוליים הקודמת). סעיפים 27, 53 באמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנה על אזרחים בעת מלחמה משנת 1949. <http://www.icrc.org/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/6756482d86146898c125641e004aa3c5>.

⁴ בפסיקה ענפה של בית המשפט העליון נקבעה חובת ישראל לשמור על הסדר הציבורי ועל ביטחון הציבור בגדה המערבית. ראו, למשל, בג"ץ 81/69 **אבו עיטה נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש**, פ"ד לז' 197, 197, 309; בג"ץ 81/202 **טביב נ' שר הביטחון**, פ"ד לו' 622, 629; בג"ץ 82/393 **גימעית אסכאן אלמועלמון נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש**, פ"ד לז' 785, 797; בג"ץ 04/548 **אמנה - תנועת ההתיישבות של גוש אמונים נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש** (טרם פורסם). בג"ץ 10302/07 **טל בניה והשקעות קרני שומרון נגד שר הביטחון (פורסם בנבו, 16 בנובמבר 2008)**, בג"ץ 9593/04 **מוראר נ' שר הביטחון (פורסם בנבו, 19 בינואר 2006)**, פסקה 30, בג"ץ 5439/09 **אחמד עבד אל קאדר נ' ועדת העררים הצבאית (ניתן ביום 20 במרץ 2012)** (להלן: **פרשת עבד אל קאדר**).

⁵ סעיף 11 באמנה בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966.

⁶ להרחבה ראו: זמיר, לעיל הי"ש 1, עמ' 2; אריאל יוספי, מקרקעין לא רשומים באזור יהודה ושומרון - הפורום הנאות, עבודה סמינריונית [האוניברסיטה העברית, ירושלים 2009], עמ' 5-6 (להלן: **יוספי**) ובג"ץ 69/81 **אבו עיטה נ' מפקד אזור יהודה ושומרון**, פ"ד לז' 199, 231, לעניין החלת המשפט המנהלי על פקידי ציבור ישראליים הפועלים בגדה.

⁷ 'אדמות מיר' הן קרקעות האמיר הטורקי המיועדות לעיבוד חקלאי. מדובר באדמות הנמצאות במרחק של עד 2.5 קילומטרים מבתי הכפר, והפרט רוכש זכות פרטית בהן על ידי עיבודן הרציף במהלך עשר שנים בלא עוררין. בהתאם לסעיף 78 לחוק הקרקעות העותימני, או על ידי רשיון שניתן לפרט מראש מהשלטון

שלושה גורמים עיקריים יוצרים את אי-היציבות הקניינית של התושבים הפלסטינים בשטח C:

ראשית, על פי חוק הקרקעות העות'ימני רוב האדמות בגדה המערבית הן 'אדמת מירי', כלומר אדמות השייכות למעשה לשלטון, זולת אם נוצרה בהן זכות פרטית.⁷ כפי שיוסבר בחלק הבא של מסמך זה, דיני ההתיישנות הקבועים בסעיפים 20 ו-78 בחוק הקרקעות העות'ימני (החל על מקרקעין שאינם רשומים), קובעים שעיבוד רצוף של עשר שנים בלי התנגדות מצד מאן דהוא, מקנה למעבד זכויות בקרקע ובהיעדרם חוזרת החזקה לשלטון.

שנית, בשנת 1967 התלה המפקד הצבאי את הליך רישום המקרקעין בגדה המערבית.⁸ רישום המקרקעין קובע את גבולות החלקה ואת הבעלות עליה. הליך ההסדרה והרישום התחיל בתקופה המנדטורית⁹ ונמשך בתקופת השלטון הירדני.¹⁰ נכון להיום כשני שלישים משטח הגדה המערבית אינם מוסדרים, רובם בשטח C (שהוא כ-60 אחוזים משטח הגדה המערבית) ודינם נקבע על פי הדין המהותי (העות'ימני) שתואר לעיל.¹¹

הקפאת הסדר המקרקעין שירתה את המדיניות הישראלית של הכרזה רשמית, או הכרזה בדיעבד, על שטחים נרחבים בגדה המערבית כאדמות מדינה, ובפועל מציאות משפטית זו מאפשרת לשלטון הכובש, קרי לישראל, לנצל את הדין המקומי למימוש האינטרסים הקניינים שלה בגדה המערבית - אינטרסים התנחלותיים ואחרים - בניגוד לחובותיה הבינלאומיות כלפי האוכלוסייה המוגנת.

בהיעדר רישום מקרקעין, פלסטינים רבים מתקשים להוכיח את תביעתם להשבת חזקה ו/או לערער על הכרזת אדמות מדינה, משום שאינם יכולים לספק ראיות חותכות בדבר זכויותיהם במקרקעין.¹²

אמנם בספרי המס שקדמו לתקופת השלטון הישראלי יש רישומים של אדמות שהליך רישומן לא הוסדר, אולם אין ברישומים אלו זיהוי מדויק של מיקום החלקה, גודלה וטיב הזכויות בה. לעתים רישומים אלו הם הראיה החפצית היחידה שבידי בעל הקרקע הפלסטיני, ובלית ברירה אחרת הם נהפכו חשובים ביותר, ובהליכים מסוימים הם ההוכחה היחידה הקיימת לחזקה במקרקעין.¹³

שלישית, החל מהסכם הביניים בין ישראל לרשות הפלסטינית בשנת 1995 אין בגדה המערבית ערכאה משפטית פלסטינית אפקטיבית המוסמכת לדון בתביעות מקרקעין נגד ישראלים בשטח C בלי הסכמתם,¹⁴ ברור שהסכמה כזו אינה ניתנת לעולם, ולכן, בתי המשפט בישראל הם הערכאה שבה נידונות תביעות מקרקעין מסוג זה. אולם, לעתים קרובות פלסטינים נמנעים מלפנות לבתי משפט אזרחיים בישראל מסיבות שונות, ובהן חוסר אמון במערכת המשפט הישראלית, בירוקרטיה וסחבת, עלויות ניהול משפט גבוהות, קשיי גישה והחובה לעמוד בסף ראיות גבוה המקשה על בעלי האדמות הפלסטינים להוכיח את זכויותיהם.

בדמות קושאן (שטר קניין), לפי סעיף 3 באותו חוק. רוב קרקעות הגדה המערבית נחשבו כבר בתקופת המנדט אדמות מירי. כמצוין בדו"ח בצלם, 'באצטלה של חוקיות' - הכרזות על אדמות מדינה בגדה המערבית (פברואר 2012), עמ' 26 (להלן: דו"ח בצלם, באצטלה של חוקיות), http://www.btselem.org/download/201203_under_the_guise_of_legality_heb.pdf. להרחבה על סיווגי המקרקעין ראו: א' בן שמש, חוקי הקרקעות במדינת ישראל, (תשי"ג) (להלן: בן שמש), עמ' 27-175; משה דוקן, דיני קרקעות במדינת ישראל, (מהד' 2 תשי"ג) (להלן: דוקן). לניתוח נוסף ראו: דו"ח בצלם, באצטלה של חוקיות, עמ' 18-15 וכן זמיר, לעיל ה"ש 1, עמ' 14-23.

⁸ צו בדבר הסדר קרקעות ומים (יהודה ושומרון) (מס' 291) התשכ"ח 1968 קמצ"ם 16, עמ' 591. להרחבה על הטעמים להתליית הליכי ההסדר, ראו: לוי-שנור, 'סכסכי קרקעות בגדה המערבית - בין הפרטי לציבורי', עמ' 19 (לא פורסם), (להלן: לוי-שנור), וכן Geremy Forman, 'A Tale of Two Regions: Diffusion of the Israeli "50 Percent Rule" from the Galilee to the Occupied West Bank', LAW & SOC. INQUIRY 34 (2009), pp. 671, 689.

⁹ על פי פקודת הקרקעות המנדטורית (סידור זכות הקניין), 1928.

¹⁰ על פי החוק הירדני להסדר זכויות הקרקעות והמים, מס' 40 לשנת 1952.

¹¹ ראו: זמיר, לעיל ה"ש 1, עמ' 27. ראו מפת ההסדר כפי שהיא מופיעה אצל Ian Lustick, 'Israel and the West Bank after Elon Moreh: The Mechanics of De Facto Annexation', MIDDLE EAST JOURNAL 35 (1981), pp. 557, 570.

¹² לוי-שנור, לעיל ה"ש 8, עמ' 37. ראו גם: עו"ד טליה ששון, 'יחוות דעת (ביניים) בנושא מאחזים בלתי מורשיים', מרץ 2005 (להלן: דו"ח ששון), <http://www.pmo.gov.il/SiteCollectionDocuments/PMO/Communication/Spokesman/sason2.pdf>, עמ' 26.

¹³ יוספי, לעיל ה"ש 6, עמ' 6; פליאה אלבק, 'השימוש בקרקעות ביהודה ובשומרון לצורך ההתיישבות היהודית: היבטים משפטיים ומבחן המציאות', בתוך: העליה אל הר - ההתיישבות היהודית המתחדשת ביהודה ושומרון, אברהם שבות (עורך) ירושלים 2002, עמ' 221, 225. (להלן: אלבק)

¹⁴ על פי יוספ' IV: פרטוקול בנושא עניינים משפטיים, סעיף III להסכם הביניים, תת-סעיפים 1, 2, ראו: הסכם הביניים ישראל-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה, שנחתם בווינגטון בין מדינת ישראל לבין ארגון השחרור הפלסטיני, ביום ד' בתשרי התשנ"ו (28 בספטמבר 1995), כ"א 1071, 33 (להלן: הסכם הביניים), http://www.knesset.gov.il/process/docs/heskem5_eng.htm.

¹⁵ סעיף 78 קובע: 'אדמת מירי, או מוקופה, שעיבד והחזיק בה אדם במשך עשר שנים באין מפריע תחשב זכות החזקה שלו כמוכחת, בין אם היה ובין אם לא היה בידו מסמך בר תוקף ואין רואים אדמה כזו כנטושה אלא נותנים לו בחינם שטר טאבו חדש. אך אם הכיר המחזיק והודה בעצמו, שתפס אדמה נטושה

סיכומו של דבר, סביכות דיני המקרקעין בגדה המערבית, היעדר רישום וערכאות בענייני מקרקעין, הם הרי גורל מבחינת היעדר הביטחון הקנייני של הפלסטינים בשטח C, משום שהם יוצרים תמריץ משמעותי לפלישות חקלאיות 'פיראטיות' של מתנחלים, פלישות שתכליתן להביא לרישומם של מקרקעין אלו על שמם של המתנחלים הפולשים. כפי שיוסבר בחלק הבא של מסמך זה, דינים אלו הם הבסיס המשפטי להשתלטות מתנחלים על אדמות פלסטינים באצטלה של חוקיות.

ב. פלישות לא מורשות של מתנחלים לאדמות פרטיות של פלסטינים וטענותיהם המשפטיות העיקריות של המתנחלים המבקשים להמשיך ולאחוז בקרקע

מאז שנת 2000 גדל היקף הפלישות של מתנחלים לאדמות פלסטיניות פרטיות במידה ניכרת בחסות הפגיעות הקנייניות בפלסטינים תושבי אזור C, כפי שתוארה לעיל. הדיון במסמך זה מתמקד בעיקרו במקרקעין בגדה המערבית שהליך הרישום שלהם לא הושלם וחלים עליהם דיני ההתיישנות העות'מנים, כפי שהוסבר קודם לכן. ההשתלטויות ונסיגות ההשתלטות נעשות בדרך כלל באמצעות תפיסת חזקה ושימוש בקרקע לעיבודי פלחה, לנטיעת עצים, לרעיית צאן, באמצעות מניעת גישה לשטח באיומים ובאלימות פיזית, בסלילת דרכים, בהצבת מבנים וכדומה.

מלבד ההשתלטות עצמה על האדמה, כאשר מתקבלת החלטה מנהלית לטובת הפלסטינים (כמו פינוי מסיגי הגבול), המתנחלים תוקפים את ההחלטה בפנייה לערכאות משפטיות צבאיות או ישראליות-אזרחיות. פתיחת הליכים משפטיים משמעה איון, ולמצער עיכוב, בביצוע ההחלטה המנהלית לפנות את הפולשים ולהחזיר את הקרקע לבעליה, ולמעשה היא מאפשרת את המשך ההשתלטויות לשנים נוספות ומשרתת את הניסיון להתיש את בעלי הקרקע.

ברוב מקרי הפלישה המתנחלים הפולשים טוענים לזכותם להמשיך ולהחזיק באדמה מכוח עיבוד וחזקה מעל עשר שנים. טענות אלו מסתמכות על פרשנותם לסעיפים 20 ו-78 בחוק הקרקעות העות'מני, אף ששני הסעיפים האלה קובעים חזקת שנים זהה לתחולת ההתיישנות - עשר שנים, יש הבדל מהותי ביניהם. סעיף 78 לחוק מזכה את העומד בתנאיו ב**התיישנות רוכשת**, קרי: מי שמחזיק מקרקעין במשך עשר שנים ללא ערעור, עשוי לרכוש זכות בעלות ולרשמה על שמו. לעומת זאת, סעיף 20 מזכה את העומד בתנאיו ב**התיישנות דיונית** בלבד, כלומר אי אפשר לסלק את הפולש כל עוד הוא מחזיק בה, אולם הוא לא יוכל לרשום את זכויותיו בקרקע. במילים אחרות, סעיף 20 משמש את המתנחלים כ**טענת מגן** מפני תביעות לסילוק אדם שעיבד את האדמה במשך עשר שנים, ולעומתו סעיף 78 משמש כ**טענת חרב** המזכה את המתנחל המעבד את האדמה בזכות לרשום את המקרקעין על שמו.¹⁵

בשנת 2011 קבע בית המשפט העליון שטענות לזכות מכוח התיישנות אינן יכולות לעמוד אם תפיסת הקרקע לא נעשתה ביושר, וכי מן הראוי להוכיח מקור חוקי לתפיסת הקרקע מלכתחילה.¹⁶ בין השאר נקבעה קביעה זו על סמך עמדת המדינה שלפיה פרשנותם הראויה של סעיפים 78 ו-20 מחייבת את הטוען להציג **מקור חוקי לחזקה** (כמו חוזה מכירה, ירושה או אישור בדבר תשלום מס מקרקעין), נוסף על ראיות בדבר חזקה ועיבוד, ובהיעדר מקור כזה אי אפשר לרשום את הקרקע על שמו או לתת לו זכות חזקה ושימוש בקרקע.

¹⁵ בלא זכות, אין מתחשבים בתקופת הזמן שעברה ו**מציעים לו לקבל את הקרקע** בשווי הטאבו; ואם סירב, תימסר פומבית לדורש. (הדגשות שלי ק.מ.א.) סעיף 20 קובע: 'אין שומעים תביעות בקשר לקרקעות המוחזקות על פי שטר טאבו, שהחזיקו בהן עשר שנים ללא ערור, אם לא הוכח כדת אחד הטעמים החוקיים, כגון, קטנות, שטות, אלימות ושהייה במדינות הרחוקות תחום נסיעה. החל מתאריך שעברו ובטלו הטעמים הלו ועד לעשר שנים שומעים תביעות בקשר עם קרקעות, אך אם עברה התקופה הנזכרת אין שומעים. אם הכיר והודה הנתבע שהחזיק בקרקעות שבידו וזרען כמתערב, אין ערך לעבירת הזמן ולא להחזקתן ואת הקרקעות יקחו מנו ויחזירו למחזיק האמיתי'. על פי תרגומו של אי. בן שמש, אי. בן שמש, לעיל הי"ש 7, בעי 131-132.

¹⁶ בג"ץ 9296/08 **מפקד כוחות צה"ל נ. ועדת הערים הצבאית** (ניתן ביום 2 ביוני 2011). ראו גם: פרשת עבד אל קאדר, לעיל הי"ש 4.

¹⁷ לפי צו בדבר הוראות ביטחון (נוסח משולב) (יהודה והשומרון) (מס' 1651), התש"ע-2009.

¹⁸ עברת הסגת גבול מוגדרת בסעיף 447 (א) לחוק העונשין, התשל"ז-1977. חוק העונשין קובע את תחולתו על עברות חוץ טריטוריאליות שעברו אזרחי ישראל

עם השנים העמידו המנהל האזרחי והמפקד הצבאי בידי הפלסטינים כמה הגנות על המקרקעין הפרטיים בכמה תחומים: בתחום החוק הפלילי ובתחום החוק האזרחי והמנהלי. ואולם, בחינה מדוקדקת של היקף ההגנות הללו, ועל אחת כמה וכמה של אכיפתן, מגלה רמת הפגיעות הגבוהה והיעדר סעד משפטי ראוי לפלסטינים.

הגנות מהתחום הפלילי: עברת הסגת גבול פלילית

אכיפת הדין הפלילי בגדה המערבית מבוססת, בין השאר, על חובתו של המפקד הצבאי לשמור על הסדר הציבורי ועל הביטחון האזרחי של התושבים המוגנים. אכיפה זו מופעלת, בין השאר, באמצעות כוחות שיטור של מדינת ישראל בגדה המערבית.¹⁷ עברת הסגת גבול, שהיא העברה הרלוונטית ביותר למקרים של השתלטות מקרקעין (פרט לעברות מתחום הביטחון הפיזי האישי), היא אחת העברות הנמנות בחוק העונשין הפלילי של מדינת ישראל המוחל על אזרחים ישראלים בגדה המערבית.¹⁸ ואולם, משטרת ישראל בגדה המערבית אינה אוכפת את החוק הזה כראוי. מסיכום תלונות פליליות שאספו ארגונים ישראליים עולה שבין 72 אחוזים ל-86 אחוזים מתיקי הסגות גבול של מתנחלים נסגרו בלי הגשת כתבי אישום והיתר עדיין בחקירה.¹⁹ דברים ברוח זו נכתבו בדו"ח ששון: **יחסי הפלילית בשטחים אינה נותנת הגנה אפקטיבית לזכות הבעלות והחזקה במקרקעין של פלסטיני.**²⁰

הגנות מהתחום הפרטי-אזרחי: רישום ראשון או תביעה אזרחית

לאחר התליית הליכי הסדר המקרקעין על ידי ישראל בשנת 1967, שיטת הרישום היחידה שנותרה לפלסטינים היא רישום ביוזמה פרטית של האדם התובע בעלות על פיסת קרקע מסוימת, שיטה המוכרת בכינוי הליך 'רישום ראשון'.²¹ מדובר בהליך דומה במהותו להליך הסדר המקרקעין, אך שלא כמוהו הוא מתבצע ביוזמת הפרט ועל חשבונו ומסדיר רק את השטח שהפרט דורש הכרה בבעלותו עליו.²² נוסף על הליך רישום ראשון, בתי משפט האזרחיים בישראל מוסמכים לדון ולפסוק בתביעות שעניינן סכסוכי מקרקעין.²³ לכאורה, אלו הם שני האפיקים העיקריים להגנת הקניין הפרטי.

ואולם, אפיק הליך רישום ראשון ואפיק תביעות בגין סכסוכים אזרחיים בנוגע לקרקעות אינם אפקטיביים בעבור רוב הפלסטינים בבואם לעגן את זכויותיהם בקרקע. את הסיבות לכך מנינו כבר קודם: חוסר אמון במערכת המשפט בישראל, בירוקרטיה, סחבת ועלויות ניהול משפט גבוהות (ובהן גם דרישת סף של הפקדת עשרות אלפי שקלים בעת פתיחת הליך אזרחי), קשיי גישה ומגבלות תנועה על יציאת התובעים מהגדה, ובמקרים רבים - היעדר יכולת לזהות את הפולש, ולפיכך חוסר האפשרות להגיש תביעה נגדו, וכן היעדר הסדר מקרקעין המקשה על התובע להוכיח את זכויותיו.

נוסף על כך, חשוב לציין שהליכים אלו טומנים בחובם סיכון לנזק בלתי הפיך מבחינת בעלי הקרקע, אם התביעה תדחה. למשל, דחיית הבקשה לרישום ראשון עלולה להוביל לרישום הקרקע על שם הממונה על הרכוש הממשלתי הנטוש, דהיינו על שם המדינה, למרות זמניותו של הכיבוש.

או תושביה. ישראלים מובאים לדין בערכאות ישראליות על פי חוק העונשין, לעומת זאת, הפלסטינים כפופים לדין הפלילי החל בגדה המערבית ונידונים בבתי משפט צבאיים.

¹⁹ מנתוני מעקב המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט' - רבנים למען זכויות האדם' עולה שבשנים 2005-2012 הוגשו 134 תלונות בגין הסגת גבול, 96 מהן נסגרו. מנתוני מעקב 'יש דיין' עולה שבשנים 2005-2013 הוגשו 125 תלונות בגין נסיונות השתלטות על אדמות פלסטינים, 96 מהן נסגרו ללא הגשת כתב אישום. ראו: <http://www.yesh-din.org/userfiles/file/datasheets/DataSheet%20July%202013%20-%20Law%20Enforcement%20-%20HEB.pdf>.

²⁰ דו"ח ששון, לעיל הי"ש 8, עמ' 315.

²¹ חוק רישום נכסי דלא נידי אשר טרם נרשמו, מס' 6 לשנת 1964, כפי שתוקן בצו בדבר תיקון חוק רישום נכסי דלא נידי אשר טרם נרשמו (יהודה והשומרון) מס' 1621, 2008.

קושי זה מתחדד לנוכח העובדה שחלק מבעלי הזכויות במקרקעין נהפכו לנפקדים לאחר שברחו מהגדה המערבית בשנת 1967. נכסים שבעליהם מוגדרים נפקדים מנוהלים על ידי הממונה על הרכוש הנטוש.²⁴ מציאות זו גורמת לכך שפולסטינים רבים בעלי זכויות במקרקעין נמנעים מלפתוח הליך לרישום מקרקעין ומלפנות לרשויות אכיפת החוק שמא יטען נגדם שבני משפחתם נפקדים והרכוש יעבור לניהול הממונה על הרכוש הנטוש.²⁵

לאור כל האמור לעיל, הסעדים האזרחיים אינם רלוונטיים בעבור רוב הפולסטינים.²⁶ ריבוי מעשי פלישה לקרקעות וחוסר האפקטיביות של ההליכים האזרחיים מחייבים מעורבות יעילה ועיקשת ברמה המנהלית, ולא דווקא ברמה השיפוטית. קרי: מציאות זו מדגישה ביתר שאת את מחויבותן של הרשויות הציבוריות והמנהליות להפעיל את סמכויותיהן ולמנוע את מעשי הפלישה של ישראלים לאדמות פולסטינים.

הגנות מהתחום המנהל הציבורי

צו סילוק פולשים (פלישה טרייה) - ההגנה הקלאסית

צו זה קיים משנת 1999, והוא נחתם במקרים שבהם בעל זכויות באדמה הבחין בפלישה לאדמתו ופנה לעזרת המשטרה בתוך 30 יום מרגע שהחלה. מטרת הצו היא להשיב לבעל הקרקע את זכויותיו לאלתר, בטרם ייגרמו לו נזקים וישתנה מאזן הזכויות. המחזיק הפולסטיני יכול לפנות את הפולש רק בכפוף לקבלת אישור מפקד המשטרה והמפקד הצבאי.²⁷

לרוב הגנה זו אינה שימושית לפולסטינים, מכמה טעמים: (1) גורמי הביטחון מסרבים ומתמהמהים לאשר את הצו; (2) הפולסטינים אינם יודעים על הפלישה לאדמתם ביזמן אמתי בשל קשיי תנועה וגישה המוטלים עליהם סמוך להתנחלויות;²⁸ (3) הקושי להוכיח חזקה כדין בשל היעדר הסדר ורישום המקרקעין.²⁹

בבג"ץ אֶמְנָה בשנת 2004 ציינה השופטת פרוקצ'יה שהצו אינו ישים ואינו מספק מענה הולם להשתלטויות על הקרקעות בשטחים: 'מתחייב אפוא הסדר חקיקתי ישיר וכללי אשר יסמך את המפקד הצבאי לפעול לצורך מניעת השתלטות בלתי מורשית על שטחי קרקע באזור'.³⁰

2. צו בדבר שימוש מפריע במקרקעין פרטיים - הגנה חדשה

ואכן, בעקבות הפסיקה בבג"ץ אמנה, ובעקבות דו"ח ששון, שעסק בהיעדר מענה מנהלי הולם לפלישות לקרקעות פרטיות לא מוסדרות בגדה המערבית, נחקק בשנת 2007 'צו שימוש מפריע',³¹ צו המסמך את המפקד הצבאי לפנות פלישות למקרקעין פרטיים עד חמש שנים מיום תחילתן.³² הפעלת הצו אינה תלויה בהגשת תלונה על ידי בעל הקרקע. על פי הצו, 'שימוש מפריע' הוא 'שימוש במקרקעין פרטיים ללא זכות בדין'. קרי: ללא מקור חוקי המצביע על הזכות לקניין או לשימוש. במקורו הגן על בעלי זכות במקרקעין מפלישות בנות שלוש שנים, ובשנת 2010 הוא הורחב לפלישות בנות חמש שנים. בתיקון נקבע שמניין חמש השנים 'מנה מחדש' אם חל 'שינוי מהותי' באופי השימוש בקרקע. מכאן, שהיקף ההגנה שהצו מעניק מלכתחילה מוגבל ואינו כולל פלישות רבות שהחלו לפני 2004 (דהיינו שלוש שנים לפני תחילת הצו).

²² לוי-שנור, לעיל הי"ש 8, עמ' 18.

²³ לפי סעיפים 40, 51 לחוק בתי משפט (נוסח משולב), תשמ"ד 1984.

²⁴ צו בדבר נכסים נטושים (רכוש הפרט) (יהודה ושומרון) (מס' 58), תשכ"ז-1967.

²⁵ **מבקר המדינה דין וחשבון שנת 56 אי לשנת 2005**, 222; דו"ח הבנק העולמי 'ההשפעות הכלכליות של נגישות מוגבלת לאדמה בגדה המערבית', 2008, עמ' 10. ראו: <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/EconomicEffectsofRestrictedAccessToLandintheWestBankO>.ct.21.08.pdf.

²⁶ לניתוח מעמיק ראו לוי-שנור, לעיל הי"ש 8.

²⁷ על פי סעיף 4 לצו בדבר מקרקעין (סילוק פולשים) (יהודה ושומרון) (מס' 1472), התש"ס 1999.

²⁸ **דו"ח ששון, לעיל הי"ש 8, עמ' 316.**

²⁹ ש.ם.

³⁰ סעיף 3 לפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה בבג"ץ 548/04 אמנה - תנועת ההתיישבות של גוש אמונים נ' מפקד כוחות צה"ל באיי"ש (טרם פורסם).

³¹ צו בדבר מקרקעין (שימוש מפריע במקרקעין פרטיים) (יהודה ושומרון) צו מס' 1586 התשס"ז - 2007 (להלן: צו שימוש מפריע).

³² צו בדבר מקרקעין (שימוש מפריע במקרקעין פרטיים) צו מס' 1657 (2010) (תיקון מס' 2).

³³ לוי-שנור, לעיל הי"ש 8, עמ' 47. לפי נתוני המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט' ומאז כתיבת המאמר של לוי-שנור (אוגוסט 2011) נחתמו עוד שבעה צווים.

מאז פורסם הצו בשנת 2007 ועד אוגוסט 2011 נעשה בו שימוש בלמעלה מ-20 מקרים.³³ השימוש בצו אינו נותן אפוא מענה להיקף ההשתלטויות בפועל, הגדול בהרבה ממספר זה. במקרים ספורים יזם המפקד הצבאי חתימה על צו זה בלי שהתקבלה קודם תלונה מבעל הזכויות באדמה לפנות את הפולשים; בכמה מקרים ביקשו בעלי האדמות להפעיל את הצו אך לא נענו; מתברר שהבדיקות שהרשויות עושות לפני הוצאת הצו אורכות לא פעם שנים, ובמהלכן שלילת הזכויות בקרקע נמשכת. נוסף על כך, ואולי חמור מכך, במקרים אחדים צו פינוי נחתם אך אינו מבוצע לאורך שנים ארוכות. למעשה, על פי המידע הנמצא היום בידי המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט', היו עד כה שני מקרים בלבד שבהם נעשה פינוי בפועל על סמך הצו.³⁴

דו"ח אדמונד לוי קבע שיצו שימוש מפריע אינו לגיטימי לנוכח התערבות הרשות המנהלית בתחום הפרטי, במקום שבו ערכאה שיפוטית מתאימה צריכה להכריע.³⁵ ועדת לוי המליצה לבטל את הצו מבלי שהציעה פתרון חלופי להתמודדות עם פלישות למקרקעין פרטיים. ביטול הצו יחזיר את המצב לאחור ויבטל את הכלי המנהלי היעיל היחיד הקיים היום, אם כי גם הוא מופעל בדרכים לא מספקות ובהיקפים קטנים מדי.

ראש המנהל האזרחי היוצא, תא"ל מוטי אלמוז, המוסמך לאכוף את הצווים האלה, הסתייג אף הוא מהפעלתם.³⁶ וקידם הליכים ספורים בלבד לפינוי פלישות בהתאם לצו. חשוב לציין שעמדתו של ראש המנהל האזרחי מנוגדת לקביעת בית המשפט העליון בעניין החובה להפעיל את הצו והחובה ליישמו.³⁷ בעקבות סירובו של ראש המנהל האזרחי לעשות שימוש בצו, נאלצים בעלי אדמות פלסטינים לעתור לבית המשפט העליון בדרישה לחייבו לבצע את חובותיו.³⁸

לסיכום נאמר שלפי שעה מידת האפקטיביות של צו 'שימוש מפריע' והמשך השימוש בו מוטלים בספק רב.

3. נוהל לטיפול בסכסוכי קרקעות במקרקעין פרטיים - צו סגירת שטחים בפני ישראלים - הגנה חדשה
 בשנת 2007 גיבש היועץ המשפטי לגדה המערבית נוהל לטיפול בסכסוכי קרקעות במקרקעין פרטיים. הנוהל מסמך את היועץ המשפטי עצמו להכריע בשאלה מי בעל הזכות להחזיק בקרקע שבמחלוקת עם הגשת תלונה על 'סכסוך' קרקעות. הנוהל נועד לאפשר קבלת החלטות מהירות בסכסוכי קרקעות, ועל פיו ראשי היועץ לקבוע מי מחזיק בקרקע בפועל ומי מחזיק בה כדין על פי ראיות מנהליות, כמו היסטוריית השימוש וההחזקה בקרקע, מסמכים וטענות הצדדים. תוצאות הבדיקה אמורות להנחות את הרשויות בדבר אופן הטיפול בסכסוך. למשל, סגירת שטחים של פלסטינים בצו צבאי בפני ישראלים לשם נקיטת צעדים הכרחיים לשמירה על הביטחון והסדר הציבורי.³⁹

דו"ח ועדת לוי המליץ גם על ביטול הנוהל הזה ועל הפניית הסכסוך לבית משפט אזרחי. אם תאומץ המלצה זו בדו"ח לוי, יש סיכון שהשימוש בצו סגירת שטחים בפני ישראלים יבוטל לחלוטין. והגנה זו, למרות חלקיותה והקושי לאוכפה, תבוטל לגמרי.

³⁴ הפינוי הראשון נעשה בעקבות הגשת עתירה לבג"ץ 656/11 **אחמד מחמד עוואד נ' המפקד הצבאי** (לא פורסם, 1 במאי 2011). העתירה נמחקה בהסכמה ב-2011 בעקבות פינוי הפלישה. מתחילת הפלישה ועד הפינוי עברו ארבע שנים. הפינוי השני התרחש בעקבות דחיית ערר המתנחל-הפולש. בפסק דין הוחלט כי המתנחל עשה שימוש מפריע באדמת הפלסטינים ועל כן יש לפנותו. 15/08 **שולב נ' ראש המנהל האזרחי** (לא פורסם, 23 במרץ 2009).

³⁵ דו"ח ועדת לוי, לעיל ה"ש 1, עמ' 72.

³⁶ שם, עמ' 71.

³⁷ פרשת עבד אל קאדר, לעיל ה"ש 4, בפסקה 11 לפסק דינה של הנשיאה דאז דורית ביניש.

³⁸ לדוגמה, עתירות שהגישה המחלקה המשפטית של 'שומרי משפט' על פלישות באזור סוסיא, אדמות ג'אלוד.

³⁹ סעיף 318, לצו 1651 בדבר הוראות ביטחון (נוסח משולב) (יהודה והשומרון) (2009).

כמה גורמים המצטרפים להם יחד, תורמים להיעדר הביטחון הקנייני של פלסטינים רבים שיש להם אדמות באזורים שבהם לא הסתיים הסדר המקרקעין בגדה המערבית. מצב זה הוא כר נוח להמשך הפגיעה בזכויות הקניין של פלסטינים רבים בשטח C, הן על ידי המדינה הן על ידי מתנחלים.

ההגנות המשפטיות מהתחום הפלילי, הפרטי והמנהלי העומדות לרשות הפלסטינים שאדמותיהם נגזלו אינן יעילות ברובן, בשל אי-התאמתן לתנאים היחודיים השוררים בגדה המערבית בהיותה שטח כבוש, ובמיוחד בשל הפגיעות הקניינית-משפטית של הפלסטינים מחד גיסא, והאינטרסים הקרקעיים המשותפים למדינה ולמתנחלים בשטח C מאידך גיסא.

משנת 2007 אימצו הרשויות הישראליות שתי הגנות מנהליות חדשות: 'צו בדבר שימוש מפריעי ונוהל לטיפול בסכסוכי מקרקעין'. הגנות אלו מחייבות את הרשויות להתערב בפלישות למקרקעין פרטיים, והן מתווספות לפסיקת בג"ץ שקבעה שטענות לזכות מכוח התיישנות אינן יכולות לעמוד אם תפיסת הקרקע לא נעשתה ביושר, וכי מן הראוי להוכיח מקור חוקי לתפיסת הקרקע מלכתחילה.

היה אפשר לקוות שאימוצן של הגנות אלו ויישומן יעצרו את גל ההשתלטויות הכוחניות וימתנו את התמריצים לביצוען. אולם, למרות ההגנות האלה, המצב בשטח לא השתנה, ומתנחלים ממשיכים לפלוש לקרקעות פלסטיניות פרטיות. לכך תרמו, בין השאר, הבדיקות המתמשכות שעורכות הרשויות לפני הפעלת ההגנות; היעדר היוזמה מצד הרשויות להפעלת הצווים הצבאיים היכולים להביא לפנויים של המתנחלים בלא תלונה מצד בעל האדמה; הפעילות המשפטית מטעמם של המתנחלים שנועדה 'להרוויח זמן' ולהתיש את בעלי הקרקע הפלסטינים בתגובה לשימוש בהגנות האמורות; וכן לחצים פוליטיים והשקפתם האידאולוגית של מקבלי ההחלטות שאף קיבלו חיזוק מדו"ח ועדת לוי.

מסקנות דו"ח ועדת לוי חותרות תחת הלגיטימיות של ההגנות המשפטיות העומדות כיום לרשות פלסטינים שאדמתם נגזלה, ומטרתן לצמצם את הסעד המוצע כיום לפלסטינים ולהביא להחלשה נוספת בשליטתם על קרקע בגדה המערבית. דו"ח לוי מתבסס על הרושם המדומה שמדובר בסכסוכי קרקע פרטיים בין שכנים, ועל כן קובע שהפתרון יימצא בתחום הפרטי-אזרחי.

גישה משפטית-טכנית זו אין לה אחיזה במציאות המשפטית והפוליטית בגדה המערבית, וממדי ההשתלטויות של המתנחלים על אדמות פלסטיניות פרטיות כפי שתוארו בדו"ח זה, הם הראיה לכך. הסכסוכים שוועדת לוי מנסה להציג כסכסוכי קרקע פרטיים הם, למעשה, סכסוכים על רקע אידאולוגי ופוליטי, והם חותרים לשינוי המבנה הדמוגרפי ומרקם החיים התרבותי-חברתי-כלכלי של האוכלוסייה הפלסטינית המוגנת, שנארג במשך דורות רבים. מעבר לשמירה על ההגנות הקיימות, על מדינת ישראל לעשות רפורמה מקיפה בכל הנוגע למחדל אכיפת החוק על מתנחלים הפולשים לאדמות פלסטינים, הן ברמה החקיקתית-משפטית והן ברמה המעשית.